

2024. 26. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

51.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszékének kiadványa

Készült az ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap támogatásával

Alapító főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

ROBIN EDINA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

SEIDL-PÉCH OLÍVIA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Bakti Mária (Szegei Tudományegyetem)

Eszenyi Réka (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Kóbor Márta (Pécsi Tudományegyetem)

Lesznyák Márta (Szegei Tudományegyetem)

Seresi Márta (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szabó Csilla (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Zachar Viktor (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Tanácsadó testület

Benő Attila (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Lehocki-Samarđžić Ana (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Horvátország)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Sárosi-Márdirosz Krisztina (Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar, Románia)

Szabómihály Gizella (Gramma Nyelvi Iroda, Szlovákia)

Korrektor

Hargitai Ildikó

2024. 26. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:

<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Információ a korábbi nyomtatott évfolyamok köteteiről:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Kutatásmódszertan

Károly Krisztina

Doktori szemináriumtól kutatócsoportig: a csoportos tudományos kutatás és publikálás deskriptív modellezése 5

Đelatović Sonja

A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei 20

Nyelvészeti fordításkutatás

Bánki Tímea

A spanyol és a magyar nyelv információs szerkezetének összehasonlítása fordítástechnikai szempontok alapján 40

Gépi fordítás és utószerkesztés

Kóbor Márta, Szlávik Szilárd

Hibaazonosítás és -tudatosítás az utószerkesztési kompetencia fejlesztésében 59

Tolmácsolás

Szentirmay Piroska

Tolmácsolás az egyházban a felhasználók szemszögéből 71

Műfordítás

Varga Orsolya

A magyar irodalom recepciója Hollandiában 98

Műhelybeszélgetés

Szabó Csilla, Bakti Mária, Eszenyi Réka, Seresi Márta

Műhelybeszélgetés a tolmácsoláskutatás múltjáról és jelenéről 110

Konferenciabeszámoló

Szentirmay Piroska, Van Waarden Franciska

Fordítás, tolmácsolás és kultúra 2023. Virtualitás és elszigetelődés a mélyülő ellentétek korában (TIC Translation, Interpreting & Culture 2023. Virtuality and Isolation in the Era of Deepening Divides) (Comenius Egyetem Pozsony, Szlovákia 2023. szeptember 20–22.) 120

Biró Adrienn

A mesterséges intelligencia mint globális kihívás a nyelvi közvetítésben (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézet, Budapest, 2023. november 27.) 127

Macsári Istvánné Szegedi Eszter

Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására? (KRE Szakfordító szakmai nap, 2024. február 9., online) 132

Tóth Boglárka Fanni

TransELTE 2024 és OFFI 2024 Konferencia (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. 2024. március 20–22.) 141

Recenzió

Csatár Péter

Eszenyi Réka: Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében 145

Summaries in English 151

Útmutató szerzőinknek 155

Doktori szemináriumtól kutatócsoportig: a csoportos tudományos kutatás és publikálás deskriptív modellezése

Károly Krisztina

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-2616-1254>

Kivonat: Tanulmányomban egy doktori szeminárium példáján keresztül mutatom be azokat a tapasztalatokat, lehetőségeket és kutatómódszertani tényezőket, amelyek hatékonyan járulhatnak hozzá a csoportosan végzett kutatómunka eredményességéhez, majd a kutatási eredmények sikeres publikálásához. Dolgozatom az ELTE Fordítástudományi doktori programján oktatott egyik kurzusra épül, hogy azt mint esetet felhasználva tegyen javaslatot ebben a speciális kontextusban végzett csoportos tudományos kutatás és publikálás folyamatának leíró jellegű modellezésére. E deskriptív folyamatmodellek az analóg modellek csoportjába tartoznak és folyamatábrában szemléltetik a tudományos kutatás és publikálás résztvevőit, összetevőit, ezek időbeli eloszlását és egymáshoz való relációját. Bár a modellek egy fordítástudományi PhD szemináriumtól indulnak ki, nem csupán a fordítástudományra és a doktori szemináriumra alkalmazhatók, hanem ennél tágabb értelemben: más tudományterületeken és kontextusokban, kisebb vagy nagyobb csoportokban végzett kutatás és publikálás esetében is. A modellezési kísérlet mellett a tanulmány bemutatja a csoportos kutatómunka nehézségeit, feltételeit, valamint azokat a személyes kvalitásokat, amelyekre a csoporttagoknak és vezetőjüknek szüksége lehet az eredményes és sikeres munka érdekében. Dolgozatom azoknak a minőségi standardoknak az összefoglalásával zárul, amelyek általában kihívásokat jelentenek az empirikus kutatások módszertani tervezése során, de megfelelően irányított és elvégzett csoportmunkával hatékonyan biztosíthatók nem csak a kutatás, hanem az eredmények alapján készülő publikáció vonatkozásában is.

Kulcsszavak: modell, fordítástudomány, kutatómódszertan, kutatócsoport, tudományos kutatás, publikálás

1. Bevezetés

Korunkban a legtöbb kutatási terület interdiszciplináris természetű, a fordítástudományi kutatások sem kivételek ez alól. A fordítástudomány olyan interdiszciplinává (Snell-Hornby, Pöchhacker és Kaindl 1994) nőtte ki magát, amely számos tudományterület és kutatói perspektíva együttműködésében valósul meg. Nem véletlen ezért, hogy számos téma tudományos vizsgálata kisebb vagy nagyobb kutatócsoportok együttműködését feltételezi. A közös munka azonban nem mindig egyszerű: a siker számos szakmai, személyes, intézményi, és – nemzetközi kutatások esetében – kulturális tényező összhangján múlik.

Tanulmányomban arra a kérdésre keresek választ, hogy melyek azok a körülmények, feltételek és személyes kvalitások, amelyek – megfelelő kombinációban – hozzásegíthetnek a csoportosan végzett kutatómunka és publikálás eredményességéhez. Meglátásaim az elmúlt harminc év során előbb tanítványként, később tanárként, részben önállóan, részben különféle csoportokban végzett oktatói és tudományos kutatói munkám során szerzett tapasztalataimra épülnek. Dolgozatom célja, hogy rendszerbe foglalja ezeket és leíró szemlélettel modellezze a csoportos tudományos kutatás, majd az eredmények felhasználásával történő közös publikálás fő elemeit, relációikat és időbeli eloszlásukat. A két deskriptív folyamatmodell a képszerű, ún. analóg modellek csoportjába sorolható¹ (Károly 2014: 61). Kitérek a csoportos kutatómunka nehézségeire, feltételeire, valamint azokra a személyes kvalitásokra is, amelyekkel a csoporttagoknak és vezetőjüknek rendelkezniük szükséges az eredményes munkához. Tanulmányom – a kapcsolódó mértékadó kutatómódszertani szakirodalom felhasználásával (pl. Brown 1988, Chesterman 2000, 2007, Creswell 2009, Dörnyei 2019, Hatch és Lazaraton 1991, Holliday 2002, Saldanha és O'Brien 2014) – azoknak a minőségi standardoknak az összefoglalásával zárul, amelyek általában kihívásokat jelentenek az empirikus kutatások módszertani tervezése során, de kellően irányított és elvégzett csoportmunkával megfelelő szinten biztosíthatók nem csupán a kutatás, hanem az annak alapján készülő közös publikáció esetében is.

2. A doktori szeminárium mint a kutatás kontextusa

2.1. Kutatómunka a doktori szeminárium keretein belül

A tanulmányban megfogalmazott javaslataimat és gyakorlati iránymutatásaimat egy doktori szeminárium példáján keresztül mutatom be, melyet az ELTE Fordítástudományi doktori programján tartottam a programvezető, Klaudy Kinga professzor asszony felkérésére. A választásom azért esett erre a kurzusra, mert jól

¹ Ebbe a csoportba tartoznak az erőfeszítés-modellek és a műveleti modellek is.

példáz egy olyan esetet, amikor a közös munka során az ismeretelsajátítás (kompetenciafejlesztés) mellett a doktoranduszoknak olyan nem csupán szakmai, hanem emberi képességei is kialakulhatnak vagy tovább fejlődhetnek, amelyekre a későbbi kutatómunkájuk során nagy szükségük lehet. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a fajta szakmai fejlődési/érési folyamat nem csupán ebben a kontextusban és ilyen eszközökkel alakítható ki, de az itt feltárt pozitív tapasztalatok több csoportomban megisméltódtak.

A fordítás szöveg-tani kérdései című kurzus² fókuszában a fordítási szövegalkotás tudományos vizsgálata állt, célja pedig az volt, hogy a hallgatók megismerjék a fordítási szöveg³ (Károly 2007: 11) és a fordítási szövegalkotás sajátosságait – főként, de nem kizárólag – az eredetileg az adott nyelven született szöveggel és az annak létrehozását kísérő (eredeti) szövegalkotási folyamattal összevetve. A kurzusnak volt egy másik fontos vállalása is: hogy rávilágítson azokra a speciális kutatómódszertani tudnivalókra, amelyek a fordítási szöveg tudományos vizsgálatához szükségesek. Ezért a közös szemináriumi munka során a doktoranduszok (1) megismerték az elméleti és kutatómódszertani hátteret: (1a) a szövegelemzés módszertani tudnivalóit, (1b) a szöveg tudományának releváns elméleti iskoláit és empirikus eredményeit, (1c) ezek alkalmazási lehetőségeit a fordítás tanulmányozásában; (2) gyakorlati tapasztalatot szereztek szövegek (fordítások, párhuzamos szövegek stb.) elemzésében részben ún. próbaelemzések készítésével (házi feladatként szempontok alapján, majd az órán közösen), részben pedig a szemináriumi dolgozat elkészítésével. Utóbbiban arról adtak számot, hogy képesek alkalmazni az elsajátított elméleti és módszertani ismereteket szövegek (fordítások, forrásszövegek) mélyreható elemzésére, majd a vizsgálataik alapján az eredményekből értelmes, eredeti/újszerű következtetések megfogalmazására.

A próbaelemzések olyan kisebb feladatok, melyek során a hallgatók az általuk választott szövegeken (saját korpuszból vagy érdeklődés alapján) az órán tárgyalt különféle elméletek vagy elemző modellek felhasználásával dolgoznak és keresnek választ a szövegeikhez kapcsolódó kérdéseikre. A feladat célja kettős: (1) szembe-síti a doktoranduszokat az elméletek/modellek alkalmazása során felmerülő esetleges problémákkal (pl. ha egy, az angol nyelvre kidolgozott elmélet nem vagy csak bizonyos módosításokkal alkalmazható más nyelv(ek)re, vagy ha egy adott műfaj leírására készített modell csupán megkötésekkel vagy korrekciókkal alkalmazható ugyanarra a műfajra a célnyelven); (2) segíti őket – a probléma órai közös elemzésén/megvitatásán keresztül – ezek szakszerű, valamint elméleti és kutatómódszertani szempontból is adekvát megoldásában.

² A kurzust 2004 óta tanítom az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi doktori programján – a szöveg tudományának fejlődésével összhangban – részben változó fókuszokkal és tartalommal.

³ Fordítási szövegnek „a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szöveget” nevezem (Károly 2007: 11).

Általában e közös munka során derül fény olyan problémákra, jelenségekre (és ez történt az itt bemutatott konkrét esetben is), amelyek egyszerre többeket érdekelnek (pl. egy elmélet/modell, műfaj vagy elemzési/mérési kérdés). Ilyenkor „fejlődik ki” az a közös, csoportos kutatás, amely végül elvezet az eredményeink közös disszeminációjához is: a csoportos cikkíráshoz⁴ vagy közös konferencia-előadás megtartásához. A példaként említett kutatás konkrét céljai, kérdései, eredményei és következtetései Károly, Karádi, Olgyay-Fekete és Sulyok (2022), valamint Károly, Csiborné Horváth, Engel és Van Waarden (2022) tanulmányában részletesen olvashatók, ezért ezekre itt nem térek ki.

2.2. Nehézségek az önálló munkában

A csoportos munkának, ahogy az önállóan végzettnek is, számos előnye és nehézsége van. A következőkben ezeket fogom tárgyalni. Előtte azonban szeretnék rámutatni azokra az önálló elemzőmunkában rejlő nehézségekre és korlátozó tényezőkre a szövegvizsgálatokban, amelyekre részben vagy egészben megoldást jelenthet, ha másokkal együtt dolgozunk.

Ha egyedül dolgozunk, az emberi teljesítőképesség korlátai folytán viszonylag kis korpuszt lehet manuálisan elemezni és kevés változót tudunk vizsgálni. A szövegvizsgálatokban ez azért probléma, mert a szöveg komplex jelenség (de Beaugrande 1997), és ezért a megismerése hasonlóan komplex, több szempontú – nagy mintán elvégzett, több szövegváltozóra kiterjedő – megközelítést igényel. Szintén nehézséget okozhat, hogy az elemzés kapcsán felmerülő kérdéseket (akár az elméletben, akár az elemzés módszereiben) nem tudjuk olyannal megbeszélni, aki számára hasonló (szerzői szintű) jelentőséggel és felelősséggel bírna annak kellően szakszerű megválaszolása.

Az önállóan végzett munkának veszélye az is, hogy hibázhatunk benne (pl. ha nem jól kategorizálunk, vagy nem vesszünk észre valami fontosat a szövegben/adatokban). Egyedül dolgozva jellemzően a megbízhatóság ellenőrzése csak a „belső” megbízhatóság (angolul: *intra-coder reliability*) ellenőrzésével történhet és nem kódozók közötti megbízhatóság (angolul: *inter-coder reliability*) vizsgálatával (hacsak ezzel meg nem bízunk külön valakit) (Károly 2022: 33). Végül pedig, gyakori nehézsége az egyedül végzett kutatásnak, hogy a munka során túl „közel kerülünk” hozzá, s így sokszor „a fától nem látjuk az erdőt”: nem vesszük észre az esetleges gyengeségeit, hiányzik a kívülálló külső, objektív (kevésbé érintett) perspektívája.

⁴ Az itt bemutatotthoz hasonló, a tanítványaimmal folytatott közös kutatás eredményeként több publikációnk született magyarul és angolul: Károly, Árvay, Edwards, Fekete, Kolláth és Tankó (2000); Károly, Abrányi, Kovalik-Deák, Laszkács, Mészáros és Seresi (2012, 2013); Károly, Karádi, Olgyay-Fekete és Sulyok (2022); Károly, Csiborné Horváth, Engel és Van Waarden (2022). Doktori tanítványok írásait tartalmazó kötetek, melyekben társszerkesztő voltam: Frank és Károly (2010); Károly és Föris (2010); Frank és Károly (2012); Károly és Föris (2015); Károly és Holló (2007–2017).

3. A csoportos kutatás és szakcikk írás

3.1. Nehézségek

A kutatócsoportban végzett munkának – legyen szó magáról a kutatómunkáról vagy az eredmények közléséről – számos nehéz eleme lehet. Az egyik ilyen abból fakad, hogy nem vagyunk egyformák, s így nem azonosak a készségeink és kompetenciáink. Erre a feladatelosztás során kiemelt figyelmet kell szentelni, hogy az egyes részfeladatok biztosan olyanok kezébe kerüljenek, akik azt kellő szakértelemmel el tudják végezni. Szintén feszültség lehet abból, hogy általában eltérő munkatempóban dolgozunk. A feladatteljesítés során ezért fontos, hogy jól ismerjük egymást, vagy legalább a csoport vezetője kellő mértékben ismerje a csoporttagokat ahhoz, hogy olyan időbeli ütemezésben dolgozzanak, hogy a közös munka határidőre elkészüljön.

Az elemzőmunka során komoly problémák fakadhatnak abból, ha nem egyforma munkamódszerrel dolgozunk (pl. részletesség mértéke, jelölések, hivatkozás módja). Az elemzés megbízhatósága érdekében az alkalmazott módszereket egyeztetni és egységesíteni szükséges. A kutatás alapján készülő írás esetében – legyen szó kutatási beszámolóról, tanulmányról vagy könyvről – elvárás az, hogy akkor is egységes stílusú szöveg legyen, ha azt többen írják. Ez nem könnyű feladat, hiszen mindenkinek más a stílusa. A véglegesítés során ezért időt és figyelmet kell fordítani arra, hogy a keletkező írás mind stílusában, mind nyelvi megformálásában és formai sajátosságaiban (hivatkozások, címsorok, ábrák, táblázatok stb.) koherens és egységes legyen. Mindebből pedig könnyen látható, hogy ha többen dolgozunk együtt, bizonyos időközönként egyeztetnünk kell a kérdéseket, és nem mindent lehet (személyes vagy online) találkozás nélkül megoldani.

3.2. Feltételek

Ahhoz, hogy a fenti nehézségeken sikerrel túljussunk, számos feltétel teljesülése szükséges. Talán az első és legfontosabb, ami összetarthat egy kutatói közösséget, a közös motiváció (pl. kell publikálni, kreditet szerezni, konferencián előadni). Hasonlóan erős ereje van a közös érdeklődésnek (pl. ha van egy olyan téma, amely többeket nagyon érdekel).

Ha a csoportnak kettőnél több tagja van, elengedhetetlen, hogy legyen egy vezetője, koordinátora, aki kellően ismeri a többieket és elegendő kutatási tapasztalata van ahhoz, hogy a munkát, a módszereket, az időbeosztást stb. meg tudja szervezni. Jelentős segítség a közös kutatáshoz, ha van hozzá egy közösen kialakított, mindenki által elfogadott működési keret, vagyis munkaterv (szabályok, részfeladatok, felelősök, határidők: *ki – mit – hogyan – mikorra* csinál meg). Ahogy a fentiekben már utaltam rá, megkönnyíti a munkát, ha a csoport egy szintén közösen megválasztott munkamódszerrel dolgozik. Csökkenti ugyanis a későbbi korrekciók szükségességét, ha már a munka megkezdése előtt, előre egyeztetjük,

mit hogyan csinálunk (hogyan ábrázolunk, illusztrálunk; milyen jelöléseket alkalmazunk stb.). Ehhez pedig fontos a közösen kialakított munkaterv betartása, vagyis a munkafegyelem: ha egyvalaki megszegi a megállapodást, azzal az egész csoport sikerét veszélyeztetni. Komoly felelőssége van ezért a közös munkának.

Vannak ugyanakkor olyan tényezők is, amelyeket már nehezebb irányítani, tudatosan befolyásolni – ezek a csoport tagjainak személyes kvalitásaihoz kapcsolódnak. A siker szempontjából lényeges feltétel, hogy legyen bizonyos szintű „kémia” a csoport tagjai között: szimpátiával viszonyuljanak egymáshoz, törekedjenek a megértésre, elfogadásra és egymás támogatására. Általában azok a kutatócsoportok a legsikeresebbek, amelyekben többségükben kooperatív emberek vesznek részt, akik szívesebben dolgoznak együtt, mint egyedül.

Végül pedig meg kell említeni még két feltételt, amelyek nélkül sem a kutatómunka, sem a közös kutatás alapján készülő írás nem tud megvalósulni. A csoport működéséhez feltétlenül szükséges, hogy legyen lehetőség (idő, hely), hogy bizonyos időközönként a tagok találkozzanak (személyesen vagy online). Amikor pedig a megírásra kerül a sor, kell valaki, aki az írást megszerkeszti és egységesíti (tartalmában, stílusában, formátumában stb.).

3.3. Személyes kvalitások: csoporttagok

Míndezek alapján kirajzolódni látszanak azok a személyes tulajdonságok, amelyek egy jól működő kutatócsoport tagjait ideális esetben jellemzik:

- együttműködésre való képesség / hajlandóság;
- motiváltság;
- alkalmazkodási készség;
- felelősségtudat (annak elfogadása, hogy ha nem tartom be a közösen kialakított szabályokat mindenki „bűnhődik”);
- munkafegyelem (munkaterv követésének képessége);
- rendszerszemlélet (lássuk a részekből hogy áll össze az „egész”, s ebben mi a személyes szerepünk);
- önbizalom és önismeret (tudjam, mit vállalhatok, mit nem);
- türelem és tisztelet mások felé (pl. ha valakinek valami nehezebben vagy lassabban megy);
- időérzék.

3.4. Személyes kvalitások: csoportvezető

Ahogy a korábbiakban említettem, az eredményes munkához szükség van egy olyan személyre, aki tudása, képességei és tapasztalatai révén képes a csoport munkájának irányítására, összehangolására, vagyis egy csoportvezetőre (kutatási vezetőre). A vezetőnek rendelkeznie kell a 3.3. részben említett tulajdonságokkal épp úgy, mint számos további kvalitással:

- szervezőképesség;
- kutatási tapasztalat;
- elméleti és kutatásmódszertani tudás (a felmerülő kutatási problémák megfelelő kezeléséhez);
- konfliktuskezelési képesség, tapasztalat (a közös munka során a csoporttagok vagy a kutatás résztvevőihez kapcsolódóan felmerülő konfliktusok megoldására);
- rutin a tudományos írás folyamatában (a kutatás alapján készülő dolgozat megírásának megszervezéséhez: ki mely részeket írja meg, mikorra, ki szerkeszti össze a részeket és egységesíti a tanulmányt a tartalmi és formai kritériumok mentén stb.);
- jó tudományos írásképesség (hogy kellő mélységben ismerje a tudományos írásművel szemben támasztott minőségi követelményeket).

4. Deskriptív folyamatmodellek

A következőkben a csoportos tudományos kutatás és a közös munka alapján készülő tanulmány (pl. a tudományos folyóiratcikk) megírására irányuló folyamat modellezésére teszek kísérletet azzal a szándékkal, hogy segítséget nyújtsak azoknak, akik hasonló munkára vállalkoznak vagy ilyen megbízást kaptak, de még nincs tapasztalatuk benne. Ahogy a tanulmány elején említettem, az itt bemutatott sajátosságok és javaslatok az eddigi tudományos munkámra és együttműködéseimre épülnek, és egy konkrét példán keresztül láttatják azt az utat, amely számunkra sikerrel végződött. Ez azonban nem jelenti azt, hogy más út vagy más stratégiák nem lehetnének hasonlóan sikeresek, mint ahogy azt sem, hogy a modellek csupán a fordítástudományra és a doktori szemináriumra volnának alkalmazhatók. Tapasztalataim és más hasonló kurzusaim arra engednek következtetni, hogy a bemutatásra kerülő folyamatmodellek tágabb értelemben, más tudományterületeken és kontextusokban, kisebb vagy nagyobb csoportokban végzett kutatás és publikálás estére is érvényesíthetők.

4.1. A csoportos kutatómunka modellezése

A kutatócsoportban végzett tudományos munka megtervezése során három kérdéskört célszerű szem előtt tartani (ld. 1. ábra):

- (1) *mit és miért* vizsgálunk;
- (2) *hogyan* vizsgáljuk;
- (3) *milyen eredményeket* várunk.

A kutatás tárgyának (annak, hogy *mit* vizsgálunk) és relevanciájának, illetve motivációjának (hogy azt *miért* vizsgáljuk) meghatározása során a következő feladatok elvégzésére van szükség:

- a kutatási téma meghatározása;
- a probléma azonosítása a témában;
- a téma és a hozzá kapcsolódó kutatás relevanciájának indoklása;
- a kutatási célok meghatározása;
- a kutatási kérdések és – amennyiben releváns – hipotézisek alkotása;
- a kutatás „hasznának” megállapítása (milyen gyakorlati alkalmazhatósága, hasznosíthatósága van; elméleti szinten a szakterület mely alterülete(i) számára hoz újszerű eredményt stb.).

Ha már tudjuk pontosan, hogy mit vizsgálunk, megtervezhető a kutatás mikéntje, vagyis hogy milyen (kvantitatív, kvalitatív vagy kevert módszerű) kutatási paradigmát követve, milyen eszközökkel, résztvevőkkel, eljárásokkal stb., *hogyan* hajtjuk végre a kutatást. Az elméleti és módszertani tervezés során tehát az alábbi kérdésekben szükséges döntést hozni:

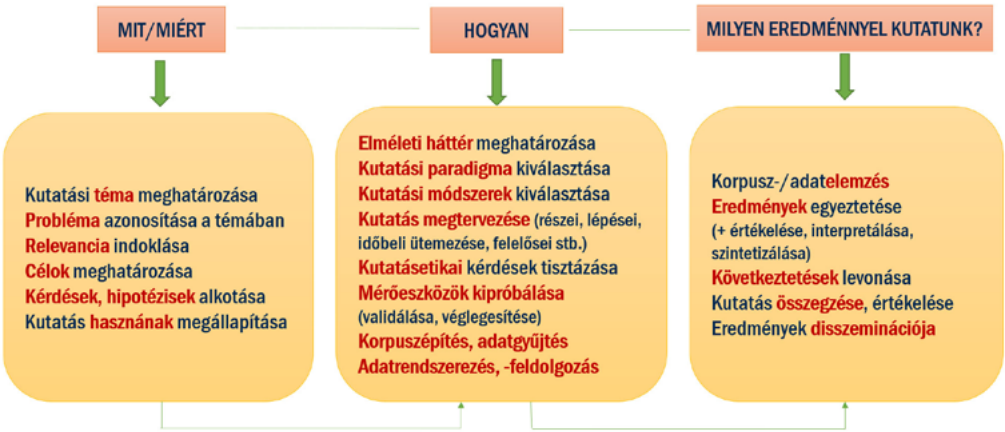
- Milyen elméleti háttér felhasználásával dolgozunk?
- Milyen kutatási paradigmát alkalmazzunk?
- Mely konkrét módszertani eszközöket (korpuszt, résztvevőket, kiválasztási szempontokat, mérőeszközöket, elemzési módszert, változókat, megbízhatóság-ellenőrző metódust stb.) válasszuk hozzá?
- Milyen részei, lépései, felelősei kell, legyenek a kutatásnak?
- Milyen kutatásetikai kérdések (engedélyek, hozzájárulások stb.) tisztázása szükséges?
- Hogyan valósuljon meg a mérőeszközök kipróbálása (validálása és véglegesítése)?
- Hogyan történjen az adatgyűjtés és/vagy a korpuszépítés? Mik legyenek a szempontjai? Mi legyen a menete?
- Milyen módszerekkel hajtjuk végre az adatrendszereszt, -feldolgozást?

A kutatómódszertani apparátus összeállítását követően fontos áttekinteni, hogy milyen eredményeket, ismereteket várunk a kutatásból, különös tekintettel a következőkre:

- korpusz- és/vagy adatelemzéssel szerzett új ismeretek;
- eredmények egyeztetése (a kutatással szerzett új ismereteink értékelése az eddigi ismereteink és kutatási eredmények tükrében); interpretálása, szintetizálása;
- következtetések levonása;
- a kutatás összegzése és értékelése;
- az eredmények disszeminációja: a lehetséges közzétételi formák feltérképezése (szakcikk, konferencia-előadás stb.).

A fenti szempontokat és kapcsolódási pontjaikat, relációikat az 1. ábra modellezi a *Mit/miért, hogyan, milyen eredménnyel kutatunk?* kérdéssor tükrében.

1. ábra: A csoportos tudományos kutatómunka folyamatmodellje

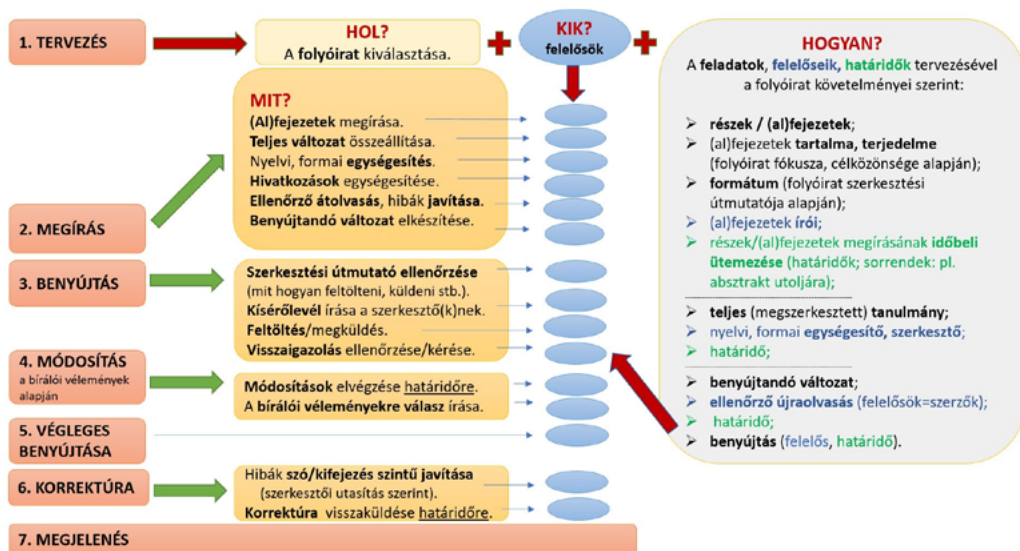

4.2. A csoportos tudományos publikálás modellezése

Az eredményes tudományos kutatómunkához hozzátartozik a megszerzett új ismeretek és az azokhoz vezető kutatási folyamat közzététele, vagyis az eredmények minél szélesebb körben történő publikálása. Ezek legelterjedtebb formája a tudományos szakfolyóirat-cikk. A szakfolyóiratban történő megjelenés folyamata hét jól körülhatárolható részfeladatra bontható (ld. 2. ábra): (1) tervezés, (2) a tanulmány megírása, (3) benyújtása a folyóirathoz, (4) közlésre való elfogadás esetén a tanulmány módosítása a bírálói és a szerkesztői vélemények alapján, (5) a módosított, véglegesnek szánt változat elkészítése és benyújtása, (6) korrektúraforduló és (7) a szakcikk megjelenése. A következőkben e hét részfeladat teendőit tekintem át részleteiben négy egyszerű, de meghatározó kérdés függvényében:

- *Hol* tervezzük a megjelenést?
- *Kikkel* dolgozunk együtt?
- *Hogyan* csináljuk?
- Pontosan *mit* csináljunk?

2. ábra: A csoportos tudományos publikálás (cikkírás) folyamatmodellje

Szerencsés, ha a tervezési fázis (2. ábra 1. pontja) első lépéseként megtörténik a *hol* kérdés tisztázása, vagyis annak eldöntése, hogy melyik folyóiratban szeretnénk megjelentetni tanulmányunkat (erről bővebben ld.: Kiszl és Winkler 2022). Ez nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy időben a lehető leghamarabb elkészüljünk, és olyan írást állítsunk elő, amely megfelel a kiválasztott publikációs fórum tartalmi és formai elvárásainak (utóbbi a megjelenés alapfeltétele). Ha már a publikációs folyamat legelején tudjuk, hogy melyik folyóirattal szeretnénk együtt dolgozni, akkor a kezdetektől fogva az adott folyóirat által megadott követelmények szerint járhatunk el a megírás során felmerülő tartalmi, kutatómódszertani, szerkesztési, etikai, formai és nyelvi kérdésekben, és nem utólagosan kényszerülünk – pluszmunkával – ezeknek megfelelően átalakítani a tanulmányt.

Az első, tervezési szakaszban célszerű eldönteni azt is, hogy a tanulmányt *kikkel* írjuk meg. Ekkor dől el, hogy kik lesznek társszerzők, és közülük ki lesz az első és az utolsó szerző, illetve a levelező szerző. Ez azért lényeges, mert a tudományos pályát végigkísérő különféle hazai és nemzetközi tudományterületi mérésekben (pl. kutatási pályázatok, egyetemi tanári kinevezés, az MTA doktora pályázat) a szerzőségi sorrendnek jelentős szerepe van. Fontos azt is tudni, hogy e szerepek megítélésében vannak tudományterületi eltérések, sajátosságok is, amelyekről érdemes előzetesen tájékozódni. Hogy kikkel írjuk közösen a cikket abból a szempontból is lényeges, hogy közülük válnak ki a megírás folyamat részfeladatainak felelősei is. Ezért kölcsönös bizalomra van szükség egymás iránt és kellő felelősségtudatra, hogy mindenki megfelelő módon és a megállapított határidőre elvégezze a rábízott feladatot, mert ha csak egyvalaki nem így tesz, az egész csoport munkáját és sikerét sodorja veszélybe.

A feladatok megfelelő módon történő elvégzésében segít, ha még a tervezési szakaszban a csoport tagjai közösen áttekintik a szükséges feladatokat és megálapodnak abban, hogy *hogyan* készítik el a benyújtásra szánt tanulmányt (ld. a 2. ábra utolsó oszlopát). Ez a gyakorlatban a megírási feladatok (az ábrában feketével szedett tételek), felelőseik (kék színű tartalmak), valamint a konkrét határidők (zöld szavak) részletes egyeztetését és megtervezését jelenti a folyóirat követelményeit szem előtt tartva, időben három egységre bontva:

(1) Megírás: részek/(al)fejezetek; (al)fejezetek tartalma, terjedelme (a folyóirat fókusz, célközönsége alapján); formátum (a folyóirat szerkesztési útmutatója alapján); (al)fejezetek írói; részek/(al)fejezetek megírásának időbeli ütemezése (határidők, sorrendek: pl. absztrakt utoljára).

(2) Ellenőrzés: a teljes tanulmány egybeszerkesztése; a nyelvi, formai egységesítést végző személy, szerkesztő kiválasztása; határidő.

(3) A benyújtandó változat elkészítése: a véglegesnek szánt verzió; ellenőrző újraolvasás (felelősök = szerzők); határidő; benyújtás (felelős, határidő).

A minden részletre (*hol*, *kikkel*, *hogyan*) kiterjedő tervezést követően veheti kezdetét a publikálási folyamat többi (a másodiktól a hetedikig tartó) szakasza (ld. a 2. ábra első két oszlopát). A folyamatára itt szakasról szakaszra (a megírástól a megjelenésig), a második oszlopban pedig tételesen mutatja be az alfejezet elején említett egyszerű, de meghatározó kérdések közül a negyedik kérdéshez tartozó teendőket, vagyis, hogy pontosan *mit* kell csinálni. A folyamatmodell harmadik oszlopa jeleníti meg az egyes feladatok felelőseit (hogy konkrétan *kik* végzik a különféle teendőket).

A folyóiratcikk publikálásának második, lényegi szakasza maga a tanulmány megírása (2. ábra 2. pontja). Ez a szakasz hat részre bontható: az (al)fejezetek megírása; a teljes szövegváltozat összeállítása; nyelvi és formai egységesítés; a hivatkozások egységesítése; ellenőrző átolvasás és a hibák javítása; a benyújtandó változat elkészítése. A részfeladatokat a szerzők végzik szakértelmük szerint, a kutatócsoport vezetőjének irányításával. Ahogy a kutatás elvégzésében, úgy a megírás részfeladatainak elosztásában is fontos szerepet játszik a csoport vezetőjének jó emberismerete és empatikussága, hogy a csoport tagjaira olyan feladatokat bízjon, amelyekhez ők rendelkeznek a szükséges készségekkel és kompetenciákkal. Ellenkező esetben nem megfelelő minőségű munka születik, ami hátráltathatja, esetenként pluszmunkára kényszerítheti a szerzőtársakat.

A harmadik szakaszban kerül sor a tanulmány benyújtására a választott szakfolyóirathoz (2. ábra 3. pont). Itt négy részfeladat különül el: a szerkesztési útmutató újbóli ellenőrzése (hogy az idő során nem változott-e valami a tartalmi és formai követelmények közül; mit, hogyan kell feltölteni az elektronikus szerkesztői felületre, vagy megküldeni a szerkesztőnek stb.); kísérőlevél írása a szerkesztőnek; feltöltés/megküldés; visszaigazolás ellenőrzése/kérése. E feladatokat a levelező szerző végzi, esetleg a csoportvezető segítségével, amennyiben a két szerepkör nem esik egybe.

Negyedik szakaszába akkor lép a közös munka, ha a bírálói vélemények összességében pozitívak, és közlésre javasolják a tanulmányt. Ebben az esetben is

azonban a bírálók és/vagy a szerkesztők kérik/kérhetik bizonyos változtatások elvégzését. Ez a publikálási folyamat negyedik szakasza (= a módosítások elvégzése: 2. ábra 4. pont). Ebben a feladatban is fontos a munkamegosztás és a változtatások egyeztetése a kutatócsoport tagjaival, hiszen mindannyian szerzői a tanulmánynak, s ezért szükséges a beleegyezésük a különféle változtatásokba. Ez a munka általában két fő részből áll: a javasolt módosítások határidőre történő elvégzéséből a tanulmányban és a bírálói véleményekre adott válaszok precíz, minden kérdésre vagy megjegyzésre kiterjedő (külön dokumentumban való) megírására. Ezt követi a publikálás ötödik szakasza: a bírálói/szerkesztői vélemények alapján átdolgozott, véglegesnek szánt verzió benyújtása (2. ábra 5. pont).

Amennyiben a végleges változatot a szerkesztők elfogadják közlésre, a tanulmány bekerül a gyártási folyamatba. Itt a szerzőknek már csupán egy feladata van: a korrektúra (2. ábra 6. pont), vagyis a tanulmány szövegének alapos átolvasása, majd az esetleges hibák azonosítása. Ezen a ponton a tanulmányban már csupán kis – írásjel, ékezet, szó vagy kifejezés szintű – hibák javítására van mód. Formai szempontból korrekcióra a szerkesztő utasítása szerint vagy magában a szövegben, vagy külön, felsorolásszerűen, az oldalszámok és a sorok számának megjelölésével van mód. Lényeges elvárás itt, hogy a szerzők a korrektúrát határidőre visszaküldjék, és késlekedéssel ne akadályozzák a gyártási folyamatot.

A publikálási folyamat legutolsó, kétségkívül legörömtelibb fázisa, amikor a tanulmány a sikeres közös munka eredményeként a választott szakfolyóiratban megjelenik (2. ábra 7. pont).

5. Összegzés: a kutatás minőségi standardjainak biztosítása

Tanulmányomban – az elmúlt évtizedek oktatói és kutatói tapasztalatára építve – tettem javaslatot egy doktori szeminárium speciális kontextusában végzett csoportos tudományos kutatás és publikálás folyamatának leíró jellegű modellezésére. A közös kutatómunka már említett pozitívumai után, zárásul szeretnék rámutatni azokra a kutatómódszertani minőségi standardokra (ezekről bővebben ld. Dörnyei 2019, Károly 2022), amelyek biztosításához több ember együttműködésére van szükség, de nem mindig könnyű hozzájutni. Csoportos kutatás esetén azonban számíthatunk a kutatótársak közreműködésére a minőségi standardok biztosításában is.

Az egyik ilyen minőségi standard a belső, mérési érvényesség (angolul⁵: *internal measurement validity*), illetve kvalitatív vizsgálatokban a hihetőség (angolul: *credibility*), amely a következő feltételek meglétét feltételezi:

⁵ A terminusoknak többféle magyar fordítása is fellelhető a magyar nyelvű kutatómódszertani szakirodalomban, ezért az egyértelműség érdekében megadtam az angol megfelelőjüket.

- a mérőeszköz (pl. kérdőív, elemzőmodell) előzetes kipróbálása és validálása (angolul: *piloting, validation*);
- a mérőeszköz szakértői validálása (angolul: *expert validation*);
- a konstruktum validitás⁶ (más szóval: a mért jelenség érvényességének) statisztikai ellenőrzése, vagyis annak vizsgálata, hogy az absztrakt konstruktum (a mért jelenség) reprezentálására gyűjtött adatok milyen mértékben képesek azt „megragadni” és a teszteredmények mennyire felelnek meg az elméletnek, amelynek a konstruktum része;
- a korpuszt alkotó szövegek, illetve a résztvevők kiválasztási szempontjainak ellenőrzése.

A másik minőségi standard a megbízhatóság. A kutatás megbízhatósága azt mutatja meg, hogy az alkalmazott mérőeszközök és eljárások adott populáción vagy korpuszon eltérő körülmények között milyen mértékben képesek ugyanolyan eredményt hozni (Dörnyei 2019: 50). A megbízhatóságot kétféle módon lehet biztosítani (a kettő együtt kell, járjon):

- a társ kódoló képzésével (angolul: *co-coder training*), hogy ő is a kutató által alkalmazott elvek szerint végezze az adatok kódolását; majd
- kontrollelemzéssel, mely során a kutató mellett, de tőle függetlenül, a társ kódoló is elvégzi az adatok kódolását vagy az egész adatbázison/korpuszon, vagy annak egy részén, majd összevetik az eredményeket. Ekkor történik meg a kódolók közötti egyezés vizsgálata (angolul: *intercoder reliability checking*), ami statisztikai módszerekkel ún. megbízhatósági együttható számítását jelenti.

A harmadik kutatómódszertani minőségi standard, amelyhez a csoportos munka jelentős segítséget nyújt, a megismételhetőség. A tanulmány akkor teljesíti ezt a feltételt, ha a kutatásról minden olyan részletet aprólékosan bemutat, amely szükséges ahhoz, hogy az transzparens, s ez által reprodukálható legyen (Károly 2022: 34). Ehhez a következőkre van szükség:

- az elemzőmódszertani döntések ellenőrzése: amennyiben az elemzés során felmerülnek olyan kérdések, amelyekre az alkalmazott elemzési modell nem ad választ, a kutatónak kell – ideális esetben elméleti alapon – döntést hoznia, hogy hogyan jár el. Ezt követően, az elemzésben mindig következetesen e döntés szerint kell kódolnia az adatokat. Amennyiben a szerző nem tünteti fel tanulmányában ezeket az elemzőmódszertani döntéseket, a kutatás megismételhetősége sérül.
- olvasói visszajelzés a megírás minőségéről: a kutatás alapján készülő tanulmány szövegének ellenőrzése a szerző feladata. Előfordul azonban, hogy a

⁶ Erről bővebben ld.: Károly (2022: 41).

szerző nem vesz észre hibákat, vagy nem tűnik fel neki, ha a szöveg nehezen követhető, vagy helyenként nem megfelelő a stílusa. Ez sokszor abból fakad, hogy túl sokat foglalkozott már a szöveggel és „nem látja a fától az erdőt”: nem azt látja, amit leírt, hanem amit írni szeretett volna. Ilyenkor, ha valaki más is, aki jártas a tudományos publikálásban elolvassa, és jelzi vagy javítja ezeket a hibákat, a probléma kiküszöbölhető.

- a tanulmányban közölt mintaelemzés ellenőrzése: korpuszelemzés esetében a megismételhetőség érdekében célszerű egy kisebb szövegrészen végzett mintaelemzéssel illusztrálni az elemzés menetét. Ezek kontrollelemzése különösen fontos, mert mintaként fog szolgálni más elemzők számára.

A fentiek jól mutatják, hogy nehézségeik ellenére, mind a csoportos kutatásnak, mind pedig a közös publikálásnak számos olyan előnye van, amelyek révén siker övezi az ilyen munkát. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önállóan végzett kutatás és az egyedül megírt tanulmány nem eredményezheti ugyanezt. Bizom azonban abban, hogy munkámmal segíteni tudom azokat, akik még kevesebb tapasztalattal rendelkeznek a kutatócsoportos munkában. A kutatói pálya során ugyanis elkerülhetetlen – különösen korunk globalizált és interdiszciplináris szemléletű világában –, hogy munkánk vagy pályázataink során együtt dolgozzunk másokkal és tudományos eredményeinket közösen tegyük közzé. A közös munka és siker nagy öröm.

Irodalom

- Beaugrande, R. de 1997. *New foundations for a science of text and discourse: Cognition, communication, and freedom of access to knowledge and society*. New Jersey: Ablex Publishing.
- Brown, J. D. 1988. *Understanding research in second language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chesterman, A. 2000. A causal model for translation studies. In: Olohan, M. (szerk.) *Intercultural faultlines: Research models in translation studies – textual and cognitive aspects*. Manchester: St. Jerome. 15–28.
- Chesterman, A. 2007. On the idea of a theory. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 1–16. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.1>
- Creswell, J. W. 2009. *Research design – Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Dörnyei Z. 2019. *Research methods in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Frank T., Károly K. (szerk.) 2010. *Gateways to English. Current doctoral research*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Frank T., Károly, K. (szerk.) 2012. *125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusz tanulmányok*. Talentum Sorozat, 16. kötet. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hatch, E., Lazaraton, A. 1991. *The research manual*. New York: Newbury House.
- Holliday, A. 2002. *Doing and writing qualitative research*. London: Sage.

- Károly K. 2007. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634543121>
- Károly K. 2014. *Szövegkohérenca a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszertanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Károly K., Ábrányi H., Kovalik-Deák Sz., Laszkács Á., Mészáros A. É., Seresi M. 2012. Szövegkohézió és sajtófordítás: kohéziós eltolódások a hírszövegek magyar–angol fordításában. *Fordítástudomány* Vol. 14. No. 2. 30–67.
- Károly K., Ábrányi H., Kovalik-Deák Sz., Laszkács Á., Mészáros A. É., Seresi M. 2013. Cohesion and news translation: An exploratory study of shifts of cohesion in the Hungarian-English translation of news stories. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 60. No. 4. 1–42.
- Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* Vol. 2. No. 2. 36–63.
- Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2015. *A fordítás titkos ösvényein. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K., Holló D. (szerk.) 2007–2017. *Working Papers in Language Pedagogy – WoPaLP* Vols. 1–11. ELTE School of English and American Studies.
- Károly K., Csiborné Horváth A., Engel I., Van Waarden F. 2022. A makrostruktúra újratemtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* Vol. 24. No. 2. 41–81. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.2>
- Károly K., Karádi G., Olgyay-Fekete J., Sulyok K. 2022. A szövegkohézió újratemtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* Vol. 24. No. 2. 5–40. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.1>
- Kiszl P., Winkler B. 2022. A tudományos jelenlét tudományometriai megközelítései. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszertanába I. Általános rész*. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–164. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/9>
- Saldanha, G., O'Brien, Sh. 2014. *Research methodologies in translation studies*. London, New York: Routledge.
- Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds) 1994. *Translation studies: An interdisciplinary*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.2>

A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei

Đelatović Sonja

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: sdelatovic@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0007-9490-1481>

Kivonat: Bár a kulturálisan kötött kifejezések kutatása rendkívül népszerű témává vált a fordítástudományban, a gyakorlatban ez igen bonyolult feladatnak bizonyul a számos terminológiai és definíciós eltérés miatt, amelyek kategorizálási és azonosítási nehézségekhez vezetnek. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen előnyei és hiányosságai vannak az eddigi besorolási rendszereknek, továbbá milyen problémákkal néznek szembe a fordításkutatók a kultúra-specifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során. Ezen kérdések alapján a tanulmány célja néhány ismertebb osztályozás feltérképezése és összehasonlítása, valamint saját, a Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapuló osztályozási rendszerem bemutatása, amely három nagy kategóriát foglal magában: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezéseket, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket, valamint a tulajdonneveket mint különálló kategóriát.

Kulcsszavak: kulturálisan kötött kifejezések, kategóriák, extralingvális, intralingvális, tulajdonnevek

1. Bevezetés

A fordítás lexikai aspektusai között kiemelt helyet foglal el a kultúraspecifikus vagy kulturálisan kötött kifejezések fordításának témaköre. Sokan komoly fordítási kihívásnak tekintik, és ennek eredményeképpen a téma rendkívül népszerű kutatási terület lett. Ugyanakkor a kutatás igen összetett feladatot jelent: a kultúraspecifikus kifejezésekkel kapcsolatos terminológiai és definíciós különbségek már a kutatás elején nehézséget okozhatnak. Gondot okozhat a *kultúraspecifikus* meghatározása, a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása, a konkrétan vizsgált szövegben a kultúraspecifikus kifejezések azonosítása és kategóriákba sorol-

Hivatkozás: Đelatović S. 2024. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 20–39.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.2>

lása. Számos kutatás elhanyagolja az azonosítás problémáját, és úgy közli a vizsgált szövegből kigyűjtött reáliák számát, mintha ezek abszolút pontosak lennének, és könnyen elkülöníthetők lennének a nem kultúraspecifikus kifejezésektől.

Úgy vélem, hogy a lehatárolás, kategorizálás és azonosítás nehézségeivel célszerű lenne részletesebben foglalkozni. A kategorizálás nehézségeivel Pedersen (2011) és Mujzer-Varga (2007, 2009) kivételével eddig kevesen foglalkoztak, az azonosítás nehézségeivel pedig még kevésbé, inkább csak érintőlegesen (lásd pl. Heltai 2013, Drahotá-Szabó 2015). Ez a tanulmány tehát arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen problémákkal szembesülhetnek a fordításkutatók a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során.

A tanulmány első része ismerteti a kategorizálással kapcsolatos eddigi kutatásokat; bemutatja és összehasonlítja a korábbi osztályozásokat, továbbá a szerző által a korábbi osztályozások alapján kidolgozott saját osztályozási rendszerét. A tanulmány második része azt tekinti át, hogy milyen nehézségek adódhatnak akkor, amikor a kutató konkrét szövegekben próbálja azonosítani a kultúraspecifikus kifejezéseket.

2. A kultúra és a kulturálisan kötött kifejezések

A kulturálisan kötött/kultúraspecifikus kifejezések vizsgálata során az első kérdés az, hogy mi a kultúra, és az egyes nyelvi elemek közül mit tekintünk kultúraspecifikusnak. A kultúra meghatározása rendkívül nehéz feladat, és erre a jelen tanulmány nem is vállalkozhat, csupán utalok arra, hogy már számos kutató próbálta a kultúrát az interkulturális kommunikáció, illetve a fordítástudomány szempontjából értelmezni (lásd Kóbor 2007, Katan 2009, 2020). A kultúra tág felfogásában kiemelt helyet foglal el a freudi pszichoanalízisen alapuló jéghegy-modell, illetve a látható és a láthatatlan kultúráról szóló modell (Hall 1959). Az előbbi nyilvánosan és könnyen észlelhető, látható dolgokra és jelenségekre vonatkozik (ilyen például a *Thanksgiving Day* vagy az *Oval Office* kifejezés), míg az utóbbi egy adott kultúra tagjainak gondolkodásmódjára és értékeire (ilyen például a *privacy* szó, amely az egyik legfontosabb angolszász kulturális értéket, az egyén autonómiához való jogát fejezi ki, vö. Wierzbicka 1985: 164).

A látható kultúrára, a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezéseket a fordítástudományi szakirodalom reáliáknak vagy reálialexémáknak (ld. Mujzer-Varga 2007) nevezi. A reália fogalmát azonban a szakirodalom több jelentésben és gyakran következtelenül használja. Problémát jelent, hogy a *reália* elnevezés magát a jeltárgyat és az arra utaló nyelvi egységet is jelenti, másrészt egyes kutatók a reáliák megnevezést az összes kultúraspecifikus kifejezésre kiterjesztik – azokra is, amelyek a láthatatlan kultúrára vonatkoznak (pl. Drahotá-Szabó 2015). Dolgozatomban a *reália* terminust szűkebb értelemben, a nyelven kívüli valóságra utaló kifejezés értelmében használom.

Pedersen (2011) a reália terminus helyett az „extralinguistic cultural reference” („nyelven kívüli kulturális utalás”) kifejezést használja, amelyet a következőképpen definiál:

Extralinguistic Cultural Reference (ECR) is defined as reference that is attempted by means of any cultural linguistic expression, which refers to an extralinguistic entity or process. The referent of the said expression may prototypically be assumed to be identifiable to a relevant audience as this referent is within the encyclopaedic knowledge of this audience. (Pedersen 2011: 43)¹

Az ECR kategóriájába Pedersen a szűkebb értelemben vett reáliákon kívül a fiktív neveket és személyeket is besorolja (2011: 44). Ez vitatható, hiszen *Donald kacsa* nem létezik a valóságban, nem észlelhető közvetlenül, de a meghatározás szerint a kifejezés denotátuma (*referent*) megtalálható a célközönség enciklopédikus ismeretei között.

Az ECR-rel szemben az olyan kultúraspecifikus kifejezéseket, amelyek nem a nyelven kívüli valóságra utalnak (frazémák, közmondások, szleng, dialektusok, allúziók stb.) az „intralinguistic cultural references” (ICR) néven emlegeti (Pedersen 2005), de mivel vizsgálatának középpontjában a nyelven kívüli valóságra utaló kifejezések (és ezen belül főleg nominális kifejezések denotatív jelentése) áll, ezekkel nem foglalkozik részletesen. Megjegyzendő, hogy nem határozza meg a *cultural linguistic expression* jelentését, tehát magát a *kultúraspecifikus* kifejezést.

Nedergaard-Larsen (1993) szintén megkülönbözteti a nyelven kívüli és a nyelven belüli kulturálisan kötött elemek kategóriáját, de az utóbbiak felosztásával ő sem foglalkozik. Ugyanakkor hangsúlyozza a konnotációk szerepét, amelyek bizonyos nevekhez vagy eseményekhez kapcsolódnak (Nedergaard-Larsen 1993: 223).

A nyelven kívüli és nyelven belüli kultúraspecifikus elemek fogalmát átveszi Heltai (2013, 2018) és Klaudy és Heltai (2020) is. A kultúraspecifikus vagy kulturálisan kötött nyelvi elemeket Heltai a következőképpen határozza meg:

Kultúraspecifikusnak tekinthetjük azokat a nyelvi elemeket, szerkezeteket, nyelvhasználati módokat, amelyek a referenciális és a konnotatív jelentések, a kifejezéshez kapcsolódó enciklopédikus ismeretek vagy a nyelvhasználati módok tekintetében az adott kultúrával kapcsolatba hozhatók, azzal magyarázhatók, ugyanakkor az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek. (Heltai 2013: 49)

¹ Az extralingvális/nyelven kívüli utalás (ECR) olyan utalást jelent, amely valamilyen kulturális nyelvi kifejezés segítségével egy extralingvális entitásra vagy folyamatra utal. Feltételezhető, hogy az adott kifejezés referense azonosítható a releváns közönség számára, mivel ez a referens e közönség enciklopédikus tudásán belül van. (A szerző fordítása.)

Ez a definíció arra is rámutat, hogy a kulturális kötöttség viszonylagos: egy forrásnyelvi kifejezés csak egy másik kultúrához képest minősül kultúraspecifikusnak (vö. Aixelá 1996, Vermes 2004, Ranzato 2016). Emellett fontos kiemelni a kulturálisan kötött kifejezések dinamikusságát, hiszen időben is változnak, ahogy maga a nyelv is (Heltai 2013, Ranzato 2016). Ennek következtében a kultúraspecifikus kifejezések meghatározása több szempontból is relatív. Ez viszont azt is jelenti, hogy a gyakorlatban sokszor nehézségekbe ütközik a kulturálisan kötött kifejezések azonosítása: nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy adott kifejezés jelentése egy adott szövegben „az adott kultúrával kapcsolatba hozható”-e, vagy „jelentősen eltér”-e más kultúrák hasonló kifejezéseinek jelentésétől.

Drahota-Szabó (2015) mind a nyelven kívüli, mind a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket *reáliáknak* nevezi, és a kulturális konnotációkat tekinti meghatározó sajátosságuknak. Kétségtelen, hogy a fordítás során a kultúraspecifikus kifejezések konnotációinak visszaadása nagyobb gondot okoz, mint a denotatív jelentés visszaadása: a *sophomoric* denotatív jelentése (‘másodévesekre jellemző’) könnyen fordítható, de ez még nem adja vissza a konnotációit (‘túl magabiztos, éretlenül öntelt’).

3. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozásai

3.1. Csak a nyelven kívüli kultúraspecifikus kifejezésekre (a reáliákra) kiterjedő osztályozások

Az eddigi szakirodalom elsősorban a *reáliákat*, azaz a látható kultúrára utaló nyelvi elemeket osztályozta, vagy előre megállapított kategóriák alapján, vagy a vizsgált forrásnyelvi szövegben azonosított reáliákat sorolva tematikus csoportokba (Drahota-Szabó 2015: 23–24).

Az első ismertebb osztályozás Vlahov és Florin (1980) bolgár szerzőpáros nevéhez fűződik, mely alapot nyújtott számos későbbi klasszifikációhoz. Az 1. táblázat bemutatja, hogy a reáliákat három nagyobb csoportba sorolták.

1. táblázat: Vlahov és Florin (1980) osztályozása

Kategória	Alkategóriák
Földrajzi reáliák	geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák
Néprajzi reáliák	a mindennapi élet reáliái, ételek, táncok, a munkatevékenység reáliái, a művészet és a kultúra reáliái, etnikai reáliák, mértékegységek, pénzek
Társadalmi-politikai reáliák	közigazgatás, államberendezés, hatalmi szervek, politikai élet, katonai reáliák

Ez a kategorizálás jó alapot és kiindulópontot nyújtott számos felosztásnak (lásd például Nedergaard-Larsen 1993, Drahota-Szabó 2015, Heltai 2018), de vannak hiányosságai és korlátai, ezért a későbbiekben más kutatók kiegészítették és módosították. A *néprajzi* terminus kissé félrevezetőnek tűnhet, inkább a *mindennapi élet reáliái*, vagy a más felosztásokban szereplő *anyag kulturára utaló kifejezések* lenne jó. Nem szerepel a felosztásban a vallás és a tulajdonnevek kategóriája.

Newmark (1988: 95) szerint a fordítási problémákat okozó kulturális szavak öt tágabb kategóriába sorolhatók: (1) ökológia, (2) anyagi kultúra, (3) társadalmi kultúra, (4) szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak, (5) gesztusok és szokások. E kategóriáknak alcsoportjai is vannak, amelyek a 2. táblázatban szerepelnek néhány példával.

2. táblázat: Newmark (1988) osztályozása

Kategóriák	Példák
Ökológia	növényzet, állatvilág, dombok, szelek, síkságok (pl. <i>honeysuckle</i> ¹ , <i>pampas</i>)
Anyagi kultúra	ételek, ruhák, házak és városok, közlekedés (pl. <i>zabaglione</i> ² , <i>sake</i> , <i>anorak</i> , <i>chalet</i> ³ , <i>cabriolet</i>)
Társadalmi kultúra	munka és szabadidő (pl. <i>biwa</i> ⁴ , <i>reggae</i>)
Szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak	politikai és adminisztratív, vallási, művészeti terület (pl. <i>dharma</i> ⁵ , <i>karma</i> ⁶)
Gesztusok és szokások	<i>cock a snook</i> ⁷ , <i>spitting</i>

Ha összehasonlítjuk Newmark (1988) kategóriáit a fentebb bemutatott Vlahov és Florin (1980) felosztásával, észrevehetjük, hogy az ökológia kategóriája nagyrészt megfelel a földrajzi reáliáknak, az anyagi és a társadalmi kultúra a néprajzi reáliáknak, a negyedik kategória pedig párhuzamba állítható a társadalmi-politikai reáliákkal. Némi következetlenséget mutat, hogy a társadalmi kultúra külön kategória, nem a *szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak* egyik alkategóriája: az előbbi kategóriában szereplő példák (*biwa*, *reggae*) besorolhatók az utóbbi kategóriába is (*művészeti terület*). Ez rávilágít a témák szerinti kategorizálás nehézségeire is: egyszerűen vannak átfedések, ide vagy oda is sorolható tematikus csoportok. A szerző kihagyja az etnikai reáliákat (amelyek inkább konnotatív jelentésük szempontjából kultúraspecifikusak, és inkább az ICR kategóriájába sorolhatók) és a mértékegységeket, szerepelteti viszont a vallás kategóriáját. Kérdéses, hogy a *gesztusok és szokások* kategóriájában szereplő példák a nyelven kívüli vagy belüli kulturálisan kötött elemek közé tartoznak-e. A tulajdonnevek ebben a felosztásban sem szerepelnek. Összességében tág kategóriákat állít fel, ami előnyös lehet, ha egy szövegben az összes kulturálisan kötött elemet akarjuk azonosítani és tág kategóriákba sorolni.

Newmark (1988) kategóriáihoz képest Nedergaard-Larsen (1993) a nyelven kívüli kulturálisan kötött nyelvi elemekre vonatkozóan egy részletesebb és tagoltabb felosztást javasol, amelyben igyekszik a reáliák osztályozásaiban megmutató bizonytalanságokat, átfedéseket megszüntetni, és új alkategóriákat is bevezetni. Ezt a felosztást a 3. táblázatban közlöm magyar fordításban.

3. táblázat: *Nedergaard-Larsen (1993) osztályozása*

Kategória	Alkategóriák	Példák
Földrajz	földrajz meteorológia biológia	hegyek, folyók időjárás, klíma növények, állatok
	kulturális földrajz	régiók, városok, utak, utcák stb.
Történelem	épületek	emlékművek, várak stb.
	események	háborúk, forradalmak, jeles napok
	személyek	ismert történelmi személyek
Társadalom	ipar (gazdaság)	kereskedelem és ipar, energiaellátás stb.
	társadalmi szervezetek	honvédelem, igazságszolgáltatás, rendőrség, börtönök, helyi és központi hatóságok
	politika	államigazgatás, minisztériumok, választási rendszer, politikai pártok, politikusok, politikai szervezetek
	társadalmi körülmények	csoportok, szubkultúrák, életkörülmények
	szokások, hagyományok	lakhatás, közlekedés, étkezés, ruhák, használati tárgyak, családi kapcsolatok
Kultúra	vallás	templomok, szertartások, erkölcsök, lelkészek, püspökök, szentek, ünnepek
	oktatás	iskolák, főiskolák, egyetemek, vizsgák
	média	TV, rádió, újságok, magazinok
	kultúra, szabadidős tevékenységek	múzeumok, műalkotások, irodalom, szerzők, színházak, mozik, színészek, zenészek, bálványok, éttermek, szállodák, éjszakai klubok, kávézók, sportok, sportolók

Nedergaard-Larsen felosztásának az újdonsága elsősorban a részletes és pontos tagolásban, valamint az újabb kategóriák bevezetésében rejlik. Így például a *történelem* kategória keretében az épületek, személyek és események alkategóriáit

vezeti be, a társadalom kategória alatt pedig olyan alcsoportokat is megemlít, mint a családi kapcsolatok. Newmarkhoz (1988) hasonlóan kitér a vallásra is, és kihagyja az etnikai reáliákat.

Pedersen (2011: 59–60) egy skandináv feliratkorpusz anyagát használva alkotja meg saját osztályozási rendszerét. Ennek az az újdonsága, hogy nem egy előre meghatározott felosztás alapján sorolta be a reáliákat különböző csoportokba, mint ahogy Vlahov és Florin (1980), hanem a vizsgált korpuszban leggyakrabban előforduló típusok alapján határozta meg az audiovizuális térben leggyakoribb kategóriákat. Ezeket a 4. táblázatban látjuk.

4. táblázat: *Pedersen (2011) osztályozása*

Kategória	Példák
Súlyok és mértékek	<i>100 yards</i>
Tulajdonnevek személynevek földrajzi nevek intézménynevek márkanevek	<i>Truman Capote</i> <i>the Allegheny</i> <i>National Health Service</i> <i>Morris Minor</i>
Foglalkozás megnevezése	<i>Detective Sergeant</i>
Ételek és italok	<i>Linzer torts</i>
Irodalom	<i>Never Love a Stranger</i>
Államigazgatás	<i>the Foreign Office</i>
Szórakozás	<i>Coney Island</i>
Oktatás	<i>college degrees</i>
Sport	<i>the pitcher mound</i>
Pénznem	<i>2 billion dollars</i>
Műszaki anyagok	<i>a double Alberti feedback loop</i>
Egyéb	Egyéb

Feltűnő és jelentős újdonság az eddigi felosztásokhoz képest, hogy külön szerepel benne a tulajdonnevek kategóriája, amelyet több alkategóriára bont. A foglalkozásnevek, valamint a műszaki anyagok kategóriája is újdonságnak számít, bár lehet, hogy ezek besorolhatók lennének a korábbi felosztások tágabb kategóriáiba. Megjegyzendő, hogy a földrajzi reáliákat nem külön sorolja fel, hanem a tulajdonnevek kategóriáján belül kezeli őket. Itt újra láthatjuk a kategorizálás inherens nehézségeit: Vlahov és Florin (1980) alapján a földrajzi reáliákhoz sorolhatjuk a *polder*, *moréna*, *szikes kapolyák* kifejezéseket is, de ezek nem tulajdonnevek. Az

is látható, hogy a tulajdonnevek kategóriájának további alkategóriái is lehetségesek lennének, azonban érdemes figyelembe venni, hogy Pedersen felosztása elsősorban a leggyakoribb kategóriákra összpontosít.

A hazai kutatók általában Vlahov és Florin osztályozásából indultak ki, de azt módosították, átdolgozták. Mujzer-Varga disszertációjában (2009) a korábbi szakirodalom (Vlahov és Florin 1980, Forgács 2004, Lendvai 1986, 1988, Tellinger 2003, Lossau 1993, Valló 2002) alapján részletesen és alaposan elemezte a nyelven kívüli kulturálisan kötött elemek csoportjai és alcsoportjai közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint az átfedéseket a reáliafogalmak tartalmában.

3.2. A nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezésekre kiterjedő osztályozások

Az intralingvális, vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött elemekkel kevesebb szerző foglalkozik részletesen. A korábbi, többnyire a nyelven kívüli valóságra utaló elemekre helyezett kutatási fókusz egyrészt azzal magyarázható, hogy ezek az elemek könnyebben azonosíthatók a szövegtérben. Maga a látható kultúra is konkrétumokat kínál, ami megmagyarázza ezen elemek széleskörű vizsgálatát. Másrészt a nyelven belüli kultúraspecifikus elemeket nemritkán nehéz elkülöníteni a nyelvspecifikusaktól (ld. Pedersen 2011, Heltai 2013).

Ugyanakkor a reáliák mellett jelentős szerepe van a fordításban a nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezéseknek is. Ezt a felismerést tükrözik a későbbi kutatások, különösen Drahotá-Szabónak (2015) a frazeologizmusok fordítására vonatkozó kutatásai. Heltai (2018) a nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezések kategóriáit részletesen, példákkal támogatva mutatja be. Ezt az osztályozást az 5. táblázatban látjuk.

5. táblázat: Heltai (2018) osztályozása

Kategória	Alkategória	Példák ⁸
Reáliák	(ld. Vlahov és Florin felosztását, 1980)	<i>lebbencs, pengő, kocsmá, gimnázium, 1526, szikes kapolyák; úr, alispán, főszolgabíró</i>
Tulajdonnevek	személynevek	<i>Borbíró, Szakhmáry, Zoltán,</i>
	becézett nevek	<i>Csulikám, Zoltánkám, Pista</i>
	beszélő nevek	<i>Fancsali szomszéd</i>
	történelmi nevek és utalások	<i>Rákóczi, Rózsa Sándor, Savoyai Eugén, Haynau, Jókai</i>
	állatnevek	<i>Szellő, Villám</i>
	földrajzi nevek	<i>Eger, Felvidék, Mohács, Selmec</i>
	intézménynevek	<i>Sárga rózsa, Nemzeti Múzeum</i>

Kategória	Alkategória	Példák ⁸
Megszólítások	név nélkül	<i>komám, cimborám, fiacskám, édes lelkem, kedves, tekintetes úr, (hallja-e) kend</i>
	névvel	<i>Csuli bátyám, Wágner úr, tanár úr, gróf úr</i>
	tegezés/magázás	<i>Oszt mi járatban van kend? Doktor Bezzegh az állomáson messziről kiáltotta neki: "Szervusz, méltóságos uram!", hogy az egész állomás hallja, hogy ő tegeződik a gróffal.</i>
Frazeologizmusok, közmondások	reáliát tartalmazó	<i>Mekka ide, Mekka oda, több is veszett Mohácsnál, kutyából nem lesz szalonna, dögrováson van</i>
	reália nélkül	<i>fizeti a nagyharang, az anyja sem ismerne rá, nem ettem meszet</i>
Káromkodások		<i>'megazisten, az apád istenit, a fene rágja meg apróra</i>
Szlang		–
Jövevényszavak, idegen szavak		<i>bagázs, gilt, devla, domínium, kvietált, beprotezsál</i>
Különleges konnotációval, stilisztikai értékkel rendelkező szavak	melléknevek	<i>fájin, kálomista</i>
	főnevek	<i>vinkó, löre</i>
	igék	<i>hepciáskodik, darvászkodni</i>
	képzett szavak	<i>borocska, vonatocska</i>
Udvariassági kifejezések	udvariassági formulák, köszönések	<i>kérlek alássan, tartom szerencsémnek, adjon isten, kezitcsókolom, csókolom a kezit</i>
Diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák		<i>hiszen, mán, is, bezzeg, -e, vajon</i>
Dialektus		<i>idesapám, de legyík, vótak, vattok; mán, má', mer', Osztán jaó vót a rántotta?</i>
Szociolektus		
Allúziók		<i>bibliai csapások; nincs húsvét</i>

Ebben a felosztásban a *reáliák* terminus a nyelven kívüli valóságra utaló elemeket jelöli, amelyeknek alkategóriáit Heltai nem részletezi, csupán utal a Vlahov és Florin (1980) által kidolgozott kategorizálásra. A szerző a Móricz Zsigmond *Úri*

muri című regényében előforduló kulturálisan kötött elemeket és angol fordításukat elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy a szöveg kulturális kötöttségét jelentős mértékben az intralingvális elemek (Pedersen terminológiájával *utalások*) képzik, mint például „a szereplők beszédmódja, a dialektus, a diskurzusjelölők, a frazeologizmusok, a megszólítások, a tegezés és magázás, a köszönések, a jövevény- és idegen szavak használata, stb.” (Heltai 2018: 19). Ez alátámasztja Drahotá-Szabó (2015) nézetét, aki a kultúrát makrodiskurzusnak, szövegtérnek értelmezi: „[a] reáliákat a kultúra makrotextusában mint intertextuális elemeket tekintem, egy adott kultúra szövegkorpuszához tartoznak, az adott makrodiskurzus releváns építőelemei” (2015: 36–37). Felosztásának újdonsága abban is rejlik, hogy részletesen felosztja a tulajdonneveket, kitérve a személynevekre, becézett nevekre, beszélő nevekre, történelmi nevekre és utalásokra, állatnevekre, földrajzi nevekre és intézménynevekre. Emellett bevonja a megszólításokat is az intralingvális kulturálisan kötött elemek közé (ld. Heltai 2014), és azokat is részletezi (név nélkül, névvel, tegezés/magázás).

A fent leírt nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezésekre kiterjedő osztályozáson kívül érdemes Ranzato (2016) célkultúrából kiinduló osztályozását is bemutatni, mivel nemcsak az extralingvális kifejezéseket veszi figyelembe, hanem az intertextuális utalásokat is. Taxonómiája középpontjában a forráskultúra és a célkultúra kapcsolata áll, valamint a kultúraspecifikusság relativitása. Az általa felvázolt kategóriákat a 6. táblázat szemlélteti.

6. táblázat: *Ranzato (2016) osztályozása*

Valós környezetre vonatkozó utalások	Intertextuális utalások
A forráskultúrára vonatkozó utalások	Nyílt intertextuális utalások
Interkulturális utalások	Rejtett intertextuális utalások
A harmadik kultúrára vonatkozó utalások	Intertextuális makroallúziók
A célkultúrára vonatkozó utalások	

A célkultúra-központú megközelítésének köszönhetően újszerű felosztásról van szó, amely kiindulópontként, előzetes kategorizálásként szolgálhat a kutatás során, ezáltal nagyobb objektivitást és precizitást biztosítva az elemzés során.

A Ranzato által említett interkulturális utalásokat Pedersen (2005, 2011) transzkulturális nyelven kívüli utalásoknak (*transcultural ECR*) nevezi. Ebbe a kategóriába olyan kifejezések sorolhatók, amelyeket a közös enciklopédikus ismereteknek köszönhetően a forrás- és a célkultúra egyaránt ismer. Pedersen modellje szerint a transzkulturalitást, mint fordítási stratégia választását meghatározó paramétert, három szinten lehet vizsgálni. A már említett transzkulturális kifejezések mellett Pedersen megkülönbözteti a monokulturális és mikrokulturális (vö. *infrakulturális*, Pedersen 2011) kifejezéseket. A monokulturális kifejezések ún. „fordítási krízispon-tot” (*translation crisis point*) okoznak olyankor, amikor a kifejezés referense az

enciklopédikus tudás különbségei miatt feltehetően kevésbé ismert a célnyelvi közönség számára, mint a forráskönyvi közönség számára. A mikrokulturális kifejezések ugyancsak a forráskultúrához kötődnek, viszont a túlzottan specializált vagy helyi jellegük miatt a forráskultúra tagjai többsége számára ismeretlenek.

3.3. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási nehézségei

Amikor konkrét szövegben akarjuk azonosítani a kulturálisan kötött elemeket, több nehézségbe ütközünk. Egyes esetekben nem világos, hogy nyelvspecifikus vagy kultúraspecifikus-e egy adott nyelvi elem. Heltai (2013) szerint a számok a legtöbb kontextusban nem kultúraspecifikusak, de bizonyos számok (3, 7, 12) adott kontextusban kultúraspecifikus konnotációkat váltanak ki. Azt sem könnyű eldönteni, hogy egy adott elemet a nyelven kívüli vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések kategóriájába soroljunk-e, és hogy ezeken a fő kategóriákon belül melyik csoportba. Vajon létezik-e a nyelven kívüli valóságban a McCourt regényében szereplő *tough little mick*, a magyar fordításban 'ír krapek', azaz „olyan ír, akit lenézünk”, vagy csak ír ember létezik? Ha a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések fő kritériumának a konnotációkat tekintjük, akkor nehéz eldönteni, pontosan milyen kultúraspecifikus konnotációi vannak egy adott kifejezésnek, ezek mennyire kultúraspecifikusak, és az adott szövegben előtérbe kerülnek-e (Fodor és Heltai 2012).

Mind a reáliák, azaz a nyelven kívüli, mind a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések kategóriájában több alcsoport található, amelyeket nem mindig könnyű egyértelműen elkülöníteni egymástól. Így például kérdéses, hogy a szellemi kultúrára vonatkozó reáliákat önálló kategóriának tekintsük-e, vagy a társadalmi reáliák alosztályának. Emellett gyakran találkozhatunk elmosódó határokkal, amelyek nehezítik a pontos besorolást.

A kategorizálás egyik legfontosabb nehézsége a tulajdonnevekkel kapcsolatos. A korábbi osztályozások (például Vlahov és Florin 1980) ezeket nem sorolják külön kategóriába. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a tulajdonnevek többnyire az adott kultúrában ténylegesen létező személyekre, földrajzi helyekre, intézményekre utalnak, és sokszor hordoznak a szöveg szempontjából fontos kulturális konnotációkat, akkor feltétlenül indokolt, ha besoroljuk őket a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezések közé, ahogy ezt Pedersennél (2005, 2011) láttuk. Figyelemre méltó, hogy a tulajdonnevek kihagyhatatlanok a kulturális szótárakból (bővebben ld. Szilágyi-Kósa 2020). Reszegi (2022: 52) rámutat arra, hogy a nevek:

„[...] nem csupán mint nyelvi elemek, hanem mint a kultúra hordozói, közvetítői is értelmezhetők. Ilyen módon magyarázható, hogy egy-egy, az adott kultúra szempontjából jelentős személy- vagy helynév képes az összetartozás érzését előidézni, a kollektív emlékek felidézésével. Az ilyen gazdag kulturális ismeranyagot magukba sűrítő, felidéző nevek tehát hozzájárulnak a valahová (egy adott csoporthoz vagy területhez) tartozás érzéséhez. (Reszegi 2022: 52)

Vermes (2015) a tulajdonnevek jelentését a relevanciaelmélet (RE) alapján tárgyalja. A RE szerint a fogalmakhoz a memóriában három „bejegyzés” tartozik: egy logikai, egy enciklopédikus és egy lexikai bejegyzés². A köznévi és tulajdonnévi között az a különbség, hogy az előbbinek mindig van valamilyen nyelvi alapjelentése, vagyis tartalmaz valamit a logikai bejegyzése, míg az utóbbi esetében a logikai bejegyzés üres is lehet. „A *kutya* szó logikai bejegyzése tartalmazza az ’állat’ szemantikai jegyet, míg például a *Péter* szó önmagában nemigen rendelkezik semmilyen logikai jeggyel” (Vermes 2015: 12). Ugyanakkor „a tulajdonneveknek sem szükségképpen üres a logikai bejegyzésük: vannak olyan tulajdonnevek is, amelyeknek a logikai bejegyzése jelentős mértékben meghatározza a név vonatkozását”: ilyen például a *Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete* (Vermes 2015: 12).

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnevek egy része – az egyszerű nevek, amelyeknek üres a logikai bejegyzése (*Péter*) – nem sorolhatók be a reáliák közé, míg más kitöltött, vagy részben kitöltött logikai bejegyzéssel rendelkező, részben vagy egészében köznevekből álló tulajdonnevek besorolhatók a reáliák különböző osztályaiba. Mind az előbbi, mind az utóbbi típusba tartozó tulajdonnevek enciklopédikus bejegyzésében szerepelhetnek kultúraspecifikus információk (konnotációk).

A tulajdonnevek kulturális kötöttségét Nord (2003) is kiemeli, a fiktív tulajdonnevek fordítását vizsgálva a gyermekirodalomban. Bizonyos kultúrákban ezek implicit módon jelezhetik, hogy a szereplő melyik kultúrához tartozik, így *kulturális markerek* szerepét tölthetik be. Egy fiktív név elárulhatja a szereplő nemét, információt adhat az életkoráról vagy akár a földrajzi eredetéről. Heltai (2014) felhívja a figyelmet arra, hogy a tulajdonnevek kultúraspecifikusságának különböző fokozatai léteznek. A nemzetközileg ismert nevek például nem túlzottan kultúraspecifikusak (pl. *Robin Hood*), ráadásul gyakran transzkulturálissá válnak, de eltérő konnotációkat és enciklopédikus ismereteket válthatnak ki a célkultúrák olvasóiban (vö. Vermes 2015).

3.4. A saját osztályozás ismertetése (és indoklása)

A kulturálisan kötött kifejezések változása miatt időről időre szükség lehet az osztályozásuk aktualizálására, módosítására, hogy pontosabb és árnyaltabb képet kapjunk a különböző kulturális elemekről és jelenségekről. Láthattuk, hogy a szerzők többnyire a reáliákkal foglalkoztak az osztályozás területén, míg az intralingvális kulturálisan kötött elemeket és a tulajdonneveket csak érintőlegesen tárgyal-

² A *logikai bejegyzés* a jelentés meghatározásához szükséges és elégséges jegyeket tartalmazza. Az *enciklopédikus bejegyzés* a fogalommal társított különféle információkat, feltevéseket tartalmazza; ezek változékonyak, és egyénileg is eltérők lehetnek. (A logikai bejegyzés nagyjából a denotatív jelentésnek felel meg, az enciklopédikus bejegyzés pedig a konnotatív jelentéseknek). A *lexikai bejegyzés* a fogalomhoz tartozó természetes nyelvi egységről tartalmaz fonológiai, morfológiai, szintaktikai és kategoriális információt.

ták. Kutatásomban Pedersen (2005, 2011) és Heltai (2013) alapján abból a feltevésekből indulok ki, miszerint a kulturálisan kötött nyelvi elemek alapvetően két nagy kategóriára oszthatók: az extralingvális, nyelven kívüli és az intralingvális, nyelven belüli utalásokra. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a kettéválasztás – az átmenetek, a homályos határok és eldönthetetlen esetek miatt – feltételes. Mindkét csoport alcsoportokra bontható, amit a 7. táblázat szemléltet. A kutatásomban használt osztályozás Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapul, amelyeket összevettem, és ahol szükségesnek láttam, módosítottam és kiegészítettem.

A kulturálisan kötött nyelvi elemek javasolt osztályozása három nagyobb kategórián alapul: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezések, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött utalások, valamint a tulajdonnevek mint különálló kategória (ld. 7. táblázat).

7. táblázat: *A kulturálisan kötött nyelvi elemek javasolt osztályozása*

A kulturálisan kötött kifejezések kategóriái	
1. Extralingvális vagy a nyelven kívüli kulturálisan kötött utalások	
Földrajzi reáliák	a) földrajzi, geológiai, meteorológiai, biológiai reáliák; kontinensek, hegyek, folyók, felszíni formák, időjárási jelenségek, növények, állatok stb. b) ember alkotta földrajzi objektumok; régiók, településfajták, utcák, terek, utak stb.
Történelmi reáliák	épületek, események, személyek, mozgalmak, folyamatok, fogalmak
Társadalmi reáliák	a) anyagi reáliák (a mindennapi élet reáliái); étel, ital, ruha, használati tárgyak, bútorok, pénzek, mértékegységek, épületek, lakóhelyek, gazdasági épületek, közlekedés, járművek, autómárkák b) gazdaság; ipar, kereskedelem, boltok, gyárak, vállalatok, környezetvédelem, vendéglátás c) társadalmi szerveződés; honvédelem, igazságszolgáltatás, rendőrség, börtönök, helyi és központi hatóságok, államforma, hatalmi szervek, katonaság, közigazgatás, területek (megye, járás, kormányzóság), klubok, egyesületek, társadalmi csoportok, kórházak, intézmények d) politikai élet; államigazgatás, minisztériumok, választási rendszer, politikai pártok, politikusok, politikai szervezetek, politikai rendszer, civil szervezetek e) munkatevékenység; munka, állás, foglalkozások, díjak, kitüntetések

Szellemi kultúrára vonatkozó reáliák	<p>a) vallás; egyházak, templomok, szertartások, erkölcsök, ünnepek, szentek, vallási személyek</p> <p>b) oktatás, nevelés; óvoda, iskola, egyetem, vizsgák, intézmények</p> <p>c) média, tömegkommunikáció; TV, rádió, újságok, műsorok címei, weboldalak, reklámok, közösségi média (közösségi oldalak, közösségi terek, blogok, videó-, kép- és zenemegosztó portálok, internetes fórumok, podcastok)</p> <p>d) művészet, kultúra, szabadidő; műalkotások, művészek, műfajok, kulturális intézmények, zene, zenei művek, hangszerek, zenészek, irodalom, szerzők, irodalmi művek szereplői, mitológiai, mesei személyek, múzeumok, táncművészet, népművészet, film, mozi, képzőművészet, színház, színészek, bálványok, celebek, éttermek, szállodák, éjszakai klubok, kávézók, sportok, sportolók, játékok, játékszerek, ünnepek, jeles napok, videójátékok</p> <p>e) nyelvek, nyelvjárások, nyelvi jelenségek megnevezései, nyelvtanok, nyelvkönyvek, szótárak</p> <p>f) szimbólumok, érzelmek, attitűdök, törvények, hiedelmek, elvárások, normák és értékek</p>
2. Intralingvális vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött utalások	
Megszólítások	név nélkül
	névvel
	tegezés/magázás
Intertextuális utalások	idézet (szó szerinti idézet; nem szó szerinti, elferdített idézet)
	allúzió
Különböző nyelvi elemek	udvariassági kifejezések (udvariassági formulák, köszönések)
	frazeologizmusok, közmondások (reáliát tartalmazó, reália nélkül)
	káromkodások
	szleng
	jövevényszavak, idegen szavak
	különleges konnotációval, stilisztikai értékkel rendelkező szavak (melléknevek, főnevek, igék, képzett szavak)
	diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák
	dialektus szociolektus

	etnikai reáliák; nemzetek, nemzetiségek, gúnynevek, egyes tájak, városok lakói, kisebbségek elnevezései
3. Tulajdonnevek	
Személynevek (családnevek, utónevek, a becéző- és a ragadványnevek)	
Állatnevek	
Földrajzi nevek (pl. országok, tájak, közigazgatási egységek, települések, utak, utcák, terek, hegyek, vizek és az égitestek nevei, természetes és mesterséges alakulatok neve)	
Intézménynevek	
Cím(nev)ek (a könyvek, újságok, folyóiratok, irodalmi és művészeti alkotások neve)	
Márkanévek (gyártmányok, termékek elnevezése)	

Az extralingvális elemek felosztását alapvetően témák szerint végzem (földrajz, történelem, társadalom, szellemi kultúra stb). Tehát földrajzi, történelmi, társadalmi és szellemi kultúrára vonatkozó reáliákról beszélhetünk. A történelmi reáliák kategóriáját bővítettem a történelmi mozgalmakkal, folyamatokkal és fogalmakkal, míg a társadalmi reáliák között szükségesnek tartottam a munkatevékenység kategóriájának kiegészítését díjakkal és kitüntetésekkel, valamint a társadalmi szerveződés kategóriáját bővítettem intézményekkel, például kórházakkal.

A szellemi kultúrára vonatkozó reáliák kategóriájában is több módosítást, kiegészítést végeztem. A már létező osztályozásokhoz képest a médiára vonatkozó kategóriát célszerű volt kibővíteni a korunk digitális fejleményeivel, a közösségi médiával és annak fontosabb kategóriáival, pl. közösségi oldalak, közösségi terek, blogok, videó-, kép- és zenemegosztó portálok, internetes fórumok, podcastok (ld. Eszes 2012). Annak ellenére, hogy ezek az interneten keresztül világszerte elérhetőek, és a hozzájuk kapcsolódó kifejezések egy része transzkulturális (például a *troll*), nem feltételezhető, hogy minden kultúra számára ismertek. A művészetre, kultúrára, szabadidőre vonatkozó kategóriát is kiegészítettem néhány alkategóriával (pl. mitológiai és népmesei személyek, videójátékok). Emellett új kategóriát vezettem be, amely a bizonyos nyelvkultúra nyelvészeti leírását és tényezőit foglalja magában, például nyelvtanokat és a nyelvi tényezők megnevezéseit (például a horvát *kaj-nyelvjárás*). Fontos megjegyezni, hogy ezek a kategóriák a kultúra alkotó tárgyaira vagy a tárgyiasult jelzésekre vonatkoznak. Ugyanakkor a kultúra jelentős részét nem tárgyi alkotórészei képezik (Hidasi 2008: 13), mint például szimbólumok, érzelmek, attitűdök, törvények, hiedelmek, elvárások, normák és értékek. Ezeket hozzáadtam a szellemi kultúrára vonatkozó reáliák kategóriájához. Az angolszász kulturális értékek közé tartoznak például a már említett *privacy*, vagy az *American dream* fogalma.

A második nagyobb kategória a nyelven belüli kulturálisan kötött utalásokat foglalja magában: ide tartoznak a megszólítások, az intertextuális elemek, a frazeo-

logizmusok, káromkodások, a szleng, a jövevényszavak, az idegen szavak, a különleges kulturálisan kötött konnotációkkal és a stilisztikai értékkel rendelkező szavak, valamint az udvariassági kifejezések, a diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák, a dialektus, a szociolektus (vö. Heltai 2018) és az etnikai reáliák. Az utóbbiak, az etnikai reáliák, Vlahov és Florin (1980) felosztásában a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezések között szerepelnek, azonban az etnikai megnevezések egy része nem kultúraspecifikus (az angol *German* és a magyar *német* szó denotatív jelentése egymáshoz képest nem az), más része – főleg az etnikai gúnynevek – viszont a nyelvi kifejezéshez kötődő kulturális konnotációkkal rendelkezik, így inkább az ICR kategóriájába tartozik (vö. a *magyarországi németek* és a *svábok* eltérő konnotációit).

A tulajdonnevek külön kategóriát alkotnak, és azon belül is elkülöníthetők egyes kategóriák. Ahogy a táblázatból is látszik, Adamikné Jászó (2007) felosztása alapján a következő alcsoportokra oszthatók: (1) személynevek (családnevek, utónevek, a becéző és a ragadványnevek), (2) állatnevek, (3) földrajzi vagy helynevek (pl. országok, tájak, közigazgatási egységek, települések, utak, utcák, terek, hegyek, vizek és az égitestek nevei, természetes és mesterséges alakulatok neve), (4) intézménynevek, (5) cím(nev)ek (a könyvek, újságok, folyóiratok, irodalmi és művészeti alkotások neve stb.) és (6) márkanevek (gyártmányok, termékek elnevezése). Ezek az alcsoportok gyakran megegyeznek a nyelven kívüli kulturálisan kötött elemek kategóriáival, mint például a földrajzi reáliák, történelmi személyek, különböző termékmárkák, politikai személyek, intézmények stb., ezért alapvetően ezekhez a kategóriákhoz is sorolhatók, miközben kiemeljük a tulajdonnév kategóriához tartozásukat. Így például a *Dörmögő Dömötör* megnevezést a szellemi kultúrára utaló reáliák, illetve a tulajdonnevek címnevek alcsoportjába is besorolhatjuk. A fiktív tulajdonnevek tekintetében egyetérthetünk Pedersennel (2011), hogy ugyanolyan fontos szerepet játszhatnak a fordításban, mint a valós nevek (vö. Nord 2003).

4. A kultúraspecifikus kifejezések azonosításának nehézségei

A kulturálisan kötött kifejezésekkel foglalkozó empirikus kutatások első lépése az elemek azonosítása és kigyűjtése konkrét forrásnyelvi és célnyelvi szövegekben a meghatározott kategóriák alapján, amelyek kiindulópontként szolgálnak. Maga az azonosítás azonban nem mindig olyan egyszerű, mint ahogy a reáliák *kézzelfoghatóságából* (ld. Klaudy és Gulyás 2015) elsőre tűnhet. Az előforduló azonosítási nehézségeket szeretném néhány példával szemléltetni, melyeket angol, magyar és horvát nyelven írt regényekből és ezek fordításaiból merítettem, háromirányú egybevetés alapján (McCourt 2005; Borbély 2013; Novak 2013). Az irodalmi szövegek elemzésekor különösen fontos szem előtt tartani, hogy bizonyos kifejezések, melyek gyanúsak tűnhetnek, nem feltétlenül kultúraspecifikusak, hanem inkább alkalmi összetételek, amelyek az író alkotói kifejezésmódjához vagy egy adott szituációhoz kapcsolódnak.

A kultúraspecifikus kifejezések azonosítása során a kutató helyzete hasonlít az adott szöveg fordítójáéhoz, mert éppúgy fel kell mérnie, hogy a befogadó/célnyelvi kultúra olvasója ismerheti-e a „gyanús” kifejezést, tehát ki kell derítenie az adott elem kultúraspecifikusságát a vizsgált nyelvpárhoz, nyelvkultúrákhoz és kontextushoz képest. E kifejezések egyik fő jellemzője a viszonylagosság – csak egy másik kultúrához képest válnak kultúraspecifikussá, ezért nem ritkán a kutatóknak nehéz eldönteniük, hogy egy adott kifejezés kultúraspecifikus-e vagy sem, transzkulturális-e vagy inkább monokulturális (ld. Pedersen 2005, 2011) vagy akár egy harmadik kultúrára vonatkozik-e (Ranzato 2016). A vizsgált nyelvkultúrák távolsága (vö. Nida 1964) kulcsfontosságú ilyenkor. Ráadásul, ha több mint két nyelvkultúra vesz részt az elemzésben, fontos figyelembe venni, hogy az elemzett nyelvkultúrák kapcsolata eltérő lehet. Ez azt jelenti, hogy egy bizonyos nyelvi elem kultúraspecifikus lehet az egyik kultúrához képest, míg a másikhöz képest egyáltalán nem, vagy kevésbé kultúraspecifikus. Így például a magyar *töltött káposzta* vagy a *pálinka* (Borbély 2013) jeltárgyai a horvát kultúrához közelebb állnak, mint az angol nyelvű kultúrákhoz, ezért a rájuk vonatkozó kifejezések kultúraspecifikussága relatív: míg az angol nyelvű kultúrákhoz képest kultúraspecifikusak, a horváthoz képest nem.

Gyakran egyértelműnek tűnhet egy kifejezés transzkulturalitása (Pedersen 2011), illetve interkulturalitása (Ranzato 2016), például *martini*, *Pulitzer*, *Brutus and Mark Antony*, *Elvis*, *Tower of Babel*, (McCourt 2005), *Péter-Pálra*, *Szent Illés napján*, *szilvalekvár*, *jambó*, *mackónadrág* (Borbély 2013), *Isus* (magyarul *Jézus*), *Klagenfurt*, *Coca-cola*, *palačinke* (magyarul *palacsinta*), *Prljavi Harry* (magyarul *Piszkos Harry*), *Čovječe ne ljuti se* (magyarul *Ki nevet a végén?*) (Novak 2013), ugyanúgy a harmadik kultúrára vonatkozó kifejezéseknél is, pl. *pászka*, *usánka* (Borbély 2013), *gulaš* (magyarul *gulyás*), *Oprah Book Club* (Novak 2013), *yarmulke*, *paella* (McCourt 2005), azonban időnként a transzkulturalitás fokozatai (Pedersen 2011) és a kiváltható konnotációk (vö. Heltai 2013: 47) bonyolítják a feladatot. A *Coca-Cola* lexémát például a termék globális elterjedtségének köszönhetően mindhárom említett kultúra egyaránt ismeri, és feltehetően ugyanazokat a konnotációkat váltja ki, ezért (már) nem tekinthető kultúraspecifikusnak. Ezzel szembe a *mackónadrág* lexémát állíthatjuk, amelynek jeltárgya mind a három kultúrában ismert, transzkulturálisnak tekinthető, viszont egy magyar olvasónál a szocialista idősakra vonatkozó konnotációkat is kiválthatja, ami nem jellemző az angol vagy a horvát kifejezésre. Hasonló nehézséget okozhatnak a *svatovi* (magyarul *lakodalom*) (Novak 2013) vagy a *high school* (McCourt 2005) kifejezések a szövegben. Előfordulhat, hogy egyes kifejezések elsőre nem tűnnek kultúraspecifikusnak, azonban tüzetesebb vizsgálat után kiderül, hogy vagy a denotatív jelentés, vagy a konnotációk, vagy mindkettő tekintetében különbségek vannak, tehát az adott elem az adott szöveghelyen kultúraspecifikus lehet.

Ahogy Pedersen (2011) észreveszi, minél kisebb a kulturális távolság, annál több transzkulturális kifejezés található a szövegben, ami fordítva is érvényes – minél nagyobb a kulturális távolság, annál több monokulturális kifejezés található

a szövegben. Ennek alapján feltételezhető, hogy például két európai nyelvkultúra szövegeinek és ezek fordításainak az egybevetése kevesebb monokulturális elemet fog mutatni egy európai és ázsiai nyelvkultúra közötti fordításhoz képest. Következésképp minél közelebb áll két kultúra egymáshoz, annál nehezebben azonosítható a kultúraspecifikusság a szövegben. Ráadásul egy bizonyos szöveg is lehet többé vagy kevésbé kultúraspecifikus az azonosítható kulturálisan kötött nyelvi elemek száma alapján. Ha a kutatás során figyelmünket a monokulturális (a forráskultúrára vonatkozó) kifejezésekre korlátozzuk (amelyek feltehetően a legjobban és legtisztábban ábrázolják a forrásnyelvi kultúrát), a fordított szövegekben veszteségekkel kell számolnunk.

5. Összegzés, következtetések

A cikkben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen előnyei és hiányosságai vannak az eddigi besorolási rendszereknek, továbbá milyen problémákkal néznek szembe a fordításkutatók a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során. Ezen kérdések alapján a tanulmány célja néhány ismertebb osztályozás feltérképezése és összehasonlítása, valamint saját, a Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapuló osztályozási rendszerem bemutatása volt, amely három nagy kategóriát foglal magában: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezéseket, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket, valamint a tulajdonneveket, mint különálló kategóriát.

A kultúraspecifikus kifejezések azonosítása egy adott szövegben már a természetükből adódóan is nehéz feladat. Ezek a kifejezések dinamikusak és idővel változhatnak, továbbá erősen függenek a célkultúra ismeretétől, ráadásul a szakirodalomban található felfogások és osztályozási taxonómiák sem egységesek. A kutatás szempontjából azonban fontos a kategorizálás, mert a különböző kategóriákba tartozó elemek fordításában alkalmazott eljárások jelentősen eltérhetnek egymástól. Ahogy láttuk, a kategóriák közötti átfedéseket nehéz kikerülni, viszont ilyenkor meghatározó lehet a kontextus figyelembevétele, hogy megfelelően kezelhessük a határeseteket és az esetleges átfedéseket.

Irodalom

- Adamikné Jászó A. 2007. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Aixelá, J. F. 1996. Culture-specific items in translation. In: Álvarez, R., Vidal, C. Á. (eds) *Translation, Power, Subversion*. Cleveland/Bristol/Adelaide: Multilingual Matters. 52–78.
- Drahota-Szabó E. 2015. *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttük van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek áttünetéről*. Szeged: Grimm Kiadó.

- Eszes I. 2012. *Digitális gazdaság*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fodor B., Heltai P. 2012. Culture specific items in translation. In: Navracsics, J., Szabó D. (szerk.) *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 289–300.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány*. 6. évf. 2. szám. 38–56.
- Hall, E. T. 1959. *The silent language*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Heltai P. 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban. In: Barta-Kovács K. et al. (szerk.): „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press. Szeged. 61–73.
- Heltai P. 2018. Változó fordítási normák egy regény angol fordításában. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok. XXVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Bicske: Szak Kiadó. 464–486.
- Hidasi J. 2008. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- Katan, D. 2009. Translation as intercultural communication. In: Munday, J. (ed.), *The Routledge Companion to Translation Studies*. London–NewYork: Routledge. 74–92.
- Katan, D. 2020. Culture. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Third Edition*. London–NewYork: Routledge. 133–138.
- Klaudy K., Gulyás R., 2015. Terminusok és reáliák az európai uniós kommunikációban. In: Bartha-Kovács Katalin et al. (szerk.) „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATE Press. 75–84.
- Klaudy K., Heltai P. 2020. Re-domestication, repatriation and additional domestication in cultural back-translation. *Across Languages and Cultures*. Vol. 21. No. 1. 43–65. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00003>
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusból és a kultúrakonceptciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs.
- Lendvai E. 1988. *Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata*. *Fordításelméleti Füzetek* 6. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola házi nyomdája. 85–102.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–85.
- Mujzer-Varga K. 2009. *Verfremdung oder Adaptierung – Realienlexeme in den Übertragungen der Minutennovellen von István Örkény*. Budapest (Doktori disszertáció).
- Nedergaard-Larsen, B. 1993. Culture-bound problems in subtitling. *Perspectives: Studies in Translatology*. Vol. 1. No. 2. 207–241. <https://doi.org/10.1080/0907676X.1993.9961214>
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translation*. Leiden: Brill.
- Nord, Ch. 2003. Proper names in translations for children: Alice in Wonderland as a case in point. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 182–196. <https://doi.org/10.7202/006966ar>
- Szilágyi-Kósa A. 2020. Tulajdonnevek a kulturális szótárakban. In: Farkas T., Slíz M. (szerk.) *Tulajdonnevek és szótárak*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és

- Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 109–130. <https://doi.org/10.26546/4892373.7>
- Pedersen, J. 2005. How is culture rendered in subtitles? In: Gerzymisch-Arbogast, H., Nauert, S. (eds) *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings 2005*. 1–18.
- Pedersen, J. 2011. *Subtitling Norms for Television*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.98>
- Ranzato, I. 2016. *Translating Culture Specific References on Television: The Case of Dubbing*. New York, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315681252>
- Reszegi K. 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány*. V. évf. 2. szám. 58–70.
- Valló Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a színpadon. Budapest: Presszió Kft.
- Vermes A. 2004. A relevanciaelmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–18.
- Vermes A. 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnevek fordításában. *Névtani Értesítő* 37. évf. 9–24. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2015.1>
- Vlahov, Sz. Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsduarodni-je otnosenyija.
- Wierzbicka, A. 1985. Different cultures, different languages, different speech acts: Polish vs. English. *Journal of Pragmatics*, Vol. 9. No. 2. 145–178. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(85\)90023-2](https://doi.org/10.1016/0378-2166(85)90023-2)

Források

- Borbély Sz. 2013. *Nincstelének. Már elment a Mesijás?* Pozsony: Kalligram.
- McCourt, F. 2005. *Teacher Man*. New York: Scribner.
- Novak, K. 2013. *Črna mati zemla*. Zagreb: Algoritam.

Jegyzetek

- ¹ Jelentése: lonc.
- ² Jelentése: borhabként ismert desszert.
- ³ Jelentése: faház, nyaralóház, nyári lak.
- ⁴ Jelentése: japán lant.
- ⁵ Jelentése: az emberi élet feladatait és változatlan igazságait jelenti.
- ⁶ Jelentése: a cselekedetek következményeinek törvénye.
- ⁷ Jelentése: számárfület mutat.
- ⁸ A példák Móricz Zsigmond *Úri muri* című regényéből származnak.

A spanyol és a magyar nyelv információs szerkezetének összehasonlítása fordítástechnikai szempontok alapján

Bánki Tímea

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ

E-mail: banki.timea@gtk.bme.hu

<https://orcid.org/0009-0002-7168-3083>

Kivonat: Ebben cikkben párhuzamos korpuszon keresztül mutatom be a magyar és a spanyol információszerkezet megfeleltethetőségét, azonosságait és különbségeit. Az elemzés során megnéztem, hogy a forrásnyelvi szövegek fókuszai és topikjai a fordításokban is megtartották-e eredeti szerepüket, illetve, hogy a fordításokban szereplő topikok és fókuszok eredetileg is topikok és fókuszok voltak-e. Az elemzés tapasztalatai alapján elmondható, hogy magyar nyelvre fordításkor sokszor ott is fókuszt fordítunk, ahol a forrásnyelvi szövegben nem szerepelt fókusz, míg a spanyol nyelvre fordításkor inkább „elvesznek” a fókuszszerepű összetevők. Úgy tűnik, hogy a magyar nyelv több szerkezeti fókuszt használ, például preferálja a fókusz használatát a deiktikus vagy anaforikus határozószavak esetében, ahol a szó jelentése kevésbé konkrét (*így, úgy, itt, ott*). Másik fontos tapasztalat, hogy viszonylag nagy számban találtam eltérő topikválasztást. Az eltérő topikválasztás magas számát azzal magyarázhatjuk, hogy az a tény, hogy egy határozott, specifikus NP (Nominal Phrase, NP) topikban van-e vagy sem, nem befolyásolja a mondat igazságfeltételeit. Ellentétben a fókuszálással, amely során megváltoznak az igazságfeltételek. Ezért a fordítók könnyebben eltérnek az eredeti szövegtől a topikválasztás tekintetében. Céloom fordítási megoldások gyűjtése is volt. Ezek a példák jól illusztrálják, hogyan hidalhatók át fordítástechnikai eszközökkel a két nyelv információs szerkezete közötti különbségek.

Kulcsszavak: a magyar és a spanyol nyelv információs szerkezete, topik fordítása, fókusz fordítása, átváltási műveletek a spanyol és a magyar nyelv között, funkcionális mondatperspektíva

Bevezetés

Az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet kapnak azok, a nyelvek információs szerkezetéhez kapcsolódó ismeretek, amelyek a fordítók munkáját segíthetik. Elsősorban a forrásnyelv és a célnyelv eltérő információs szerkezetéből következő átváltások lehetnek érdekesek és hasznosak a fordítók számára, mivel ezek tudatosítása árnyaltabb és pontosabb fordítást tesz lehetővé. Ebben a cikkben spanyol–magyar nyelvpár esetén vizsgálom azokat a fordításközpontú nehézségeket és technikákat, amelyek a két nyelv információs szerkezetéből adódó különbségekből és hasonlóságokból adódnak. Valamint bemutatom, hogy a különbségek áthidalására a műfordítók milyen megoldásokat kínálnak.

Az elemzés újdonsága abban rejlik, hogy spanyol és magyar nyelvű irodalmi szövegeken keresztül hasonlítja össze két nyelv információs szerkezetét. Ehhez generatív nyelvészeti keretet használtam. Magyarországon már több, a különböző nyelvek információs szerkezetét összehasonlító munka született magyar–oros (Klaudy 1987), magyar–angol (Klaudy 2004), magyar–francia (Kassai 1992) irányokban, de ezek egy része nem a generatív nyelvészet, hanem a funkcionális nyelvészet fogalmaival dolgozik. Ezért először röviden ismertetem a funkcionális nyelvészeti felfogás ide vonatkozó jellemzőit és a párhuzamos fogalmakat (1. rész). A keretrendszerrel függően természetesen vannak kisebb-nagyobb különbségek a fogalmak definíciói között, de ezek a párhuzamos megfeleltetések segítenek eligazodni az irányzatok között. Ezután bemutatom néhány, a különböző nyelveket összehasonlító munka legfontosabb megállapítását (2. rész), majd rátérek a spanyol és a magyar nyelv információs szerkezetek közötti hasonlóságokra és különbségekre (3. rész).

1. A funkcionális mondatperspektíva

A funkcionális mondatperspektívát (FMP) vagy az angol rövidítés alapján (FSP) a prágai iskola nyelvészei dolgozták ki, és elsősorban Jan Firbas és Vilém Mathesius nevéhez fűződik. Kulcsfogalma a kommunikatív dinamizmus (Firbas 1964) abból indul ki, hogy a közlés nem statikus, hanem dinamikusan változó jelenség, amelyben a közlés elemei változó súllyal jelennek meg, attól függően, hogy ezek milyen mértékben járulnak hozzá a kommunikációhoz. Ezenkívül az egyes elemek egymáshoz való viszonya is befolyásolja az adott elem kommunikatív dinamizmusának mértékét: vagyis ha ugyanaz az elem más szórendi helyre kerül a mondatban, az megváltoztathatja az elem jelentését. (Firbas 1992, Bolinger 1952)

A legkisebb kommunikatív dinamizmusa azoknak az elemeknek van, amelyeknek a legcsekélyebb a szerepük a kommunikáció előremozdításában: ezek azok az elemek, amelyek a mondatot az előzményekhez kötik, illetve, amelyek azt jelölik, hogy miről szól az adott mondat. Ez Halliday (1976) téma fogalma, illetve a generatív nyelvészetben a topik fogalma. A mondat témán kívül eső része a réma

vagy rematikus szakasz, ez alkotja a közlés magját. Ennek a résznek az elemei a kontextustól függetlenek, ezek viszik előre a kommunikációt, és ezek bírnak a kommunikatív dinamizmus szempontjából a legnagyobb súllyal. Ez a mondat új információt tartalmazó része, amelyet a generatív nyelvészet kommentnek nevez. A rematikus szakaszban található a mondat leghangsúlyosabb része, a rémacsúcs, ami többé-kevésbé megfeleltethető a generatív nyelvészetben használt fókusz fogalmának.

A funkcionális mondatperspektíva újdonsága az is, hogy a rematikus szakaszt két részre bontja, megkülönböztet benne egy úgynevezett átmeneti részt, határjelölőt, amely általában az összetett igéknek a ragozott, segédigei része, de lehet módosító- vagy tagadószó is. Ezeknek elemeknek az a szerepük, hogy összekapcsolják a tematikus és a rematikus szakaszt. Így az FMP szakít a mondatok hagyományos kettős tagolásával.

A kommunikatív dinamizmus szerint a mondatok általában a legkisebb súlyú elemmel kezdődnek, majd ezt az egyre nagyobb súllyal rendelkező elemek követik. Tehát az ismert, a kontextusból, vagy az általános tudásunk, a közlési helyzet segítségével kikövetkeztethető elemek felől haladunk az új információ felé. Ez egy nyelvi univerzálé, amely általánosságban ugyan igaz a nyelvekre, de azért nyelvenként különbözőképpen „csomagoljuk be” az információkat (Chafe 1974). Az információk „becsomagolásának módját” nevezik a nyelvek információs szerkezetének. Az információs szerkezetet ki lehet fejezni szintaktikai, morfológiai és prozódiai eszközökkel, illetve ezeknek a kombinációjával. A nyelvek közötti közvetítés során fontos ezeknek a különbségek tudatosítása.

2. A magyar és az angol, valamint a magyar és a francia nyelv információs szerkezetének összehasonlításával foglalkozó elemzések rövid bemutatása

Firbas (1964) funkcionális mondatperspektívájának elmélete nagyon gyorsan bekerült a magyarországi fordítástudományba. Klaudy 1981-ben megvédett (majd 1987-ben nyomtatásban megjelent) akadémiai értekezésében már ebben a keretrendszerben elemzi az oroszról fordított magyar szövegek aktuális (kommunikatív) tagolását, és mutat rá azokra a jellegzetességekre, amelyek az oroszról magyarra fordításkor nehézséget jelentenek. Később magyar–angol viszonylatban vizsgálja a két nyelv információs szerkezete közötti különbségeket. Fő állítása, hogy „az idegen nyelvről magyarra fordított szövegeket sokszor azért nehéz megérteni (azért veszítjük el olvasás közben a fonalat), mert sorozatosan eltolódik (bizonytalanra válik, eltűnik) bennük a kommunikatív szakaszhatár.” (Klaudy 2004: 393) Ebben a cikkben összegyűjti azokat a magyar nyelvre jellemző formai és funkcionális jegyeket, amelyek segítségével azonosítható a téma-réma szakaszhatár, illetve a közvetlenül az ige előtt álló rémacsúcs (rémajelölők). A magyar nyelv sajátossága, hogy a rémacsúcs (azonosító fókusz a generatív nyelvészetben) az ige

előtt áll, az angol mondatokban viszont a mondat jobb szélén. A rémacsúcs a mondat leghangsúlyosabb része, a beszélt nyelvben könnyen azonosítható, a fordítónak azonban nehézséget okozhat a sok összetevőt tartalmazó mondatokban. A sok nominális szerkezetet (NP) tartalmazó szaknyelvi szövegekben fontos, hogy a forrásnyelvi rémacsúcs a magyar mondatokban az ige elé kerüljön, és megkülönböztethető legyen az eleve a mondat élén és az ige előtt álló témától. Ezt a megkülönböztetést segíti, ha a magyar szövegben az angolhoz képest előbbre hozzuk a kommunikatív szakaszhatárt, mert így viszonylag korán kiderül az olvasó számára mondat kommunikatív perspektívája.

Aradi (2010) szintén az angol és magyar nyelv információs szerkezete közötti különbségeket vizsgálja, különös tekintettel a szórendi változatokra és ezek fordítási lehetőségeire. Részletesen tárgyalja a különböző szórendi változatok kommunikatív tagolását, a tematikus és a rematikus szakasz lehetséges elemeit. Össze gyűjti azokat a szórendi változatokat, ahol a fordítónak viszonylagos szabadsága van, valamint azokat is, ahol a különböző változatokhoz különböző jelentések tartoznak. A tanulmány végén kitér az angol mondatok prozódijára. Mivel az angol mondatokban igen erős a szintaktikai kötöttség, nagy szerepet kap az intonáció a fókusz, illetve a rémacsúcs kijelölésekor.

Az azonos közlési szándék, az információ kiemelése más-más módon érinti, befolyásolja a mondatok szintaktikai formáját (és részben lexikáját) a két nyelvben. A fordítás gyakorlatának szempontjából is fontos észrevenni, hogy a változatlan szórendű, de eltérő hangsúlyozású angol mondatoknak különböző szórendű és lexikai állományukban is valamelyest változó magyar mondatok felelnek meg. (Aradi 2010: 19)

Nagy János doktori disszertációja (2015) az angol és a magyar nyelv funkcionális mondatperspektívája közötti azonosságokat és különbségeket elemzi 20. századi angol regény és novella fordításokon keresztül. A szöveg terjedelme lehetővé teszi, hogy részletesen bemutassa az információs szerkezet elméleti hátterét, a funkcionális mondatperspektíva szerepét a fordítástudományban, valamint hogy nagy korpuszon keresztül bizonyítsa azt a szakirodalomban korábban már tárgyalt feltevést, hogy a műfordítók a fordítás során többnyire megtartják az információs struktúrát (Baker 1992).

Kassai (2010) szerkesztésében jelent meg az a kétnyelvű kötet, amelyben francia és magyar nyelvészek kontrasztív kutatásain keresztül ismerhetjük meg a francia és a magyar nyelv információs szerkezetének egy-egy szegmensét. Marie-Josèphe Gousse és Kiefer Ferenc közös cikkükben a magyar és francia semleges mondatokat elemzik. Bebizonyítják, hogy a magyar semleges mondatokat elsődlegesen a prozódia határozza meg, ezek szórendjét nem lehet hagyományos grammatikai kategóriákkal (alany, állítmány) leírni, hiszen a magyarban bármilyen összetevővel kezdődhet mondat. Ezzel szemben a standard írott francia nyelvben erős a szórendi kötöttség, a semleges mondatokban állandó az alany és az állítmány

sorrendje. Ezért a francia-magyar fordítási irányban lehetőség van többféle szórendi változatra. Gécseg Zsuzsanna cikkében összehasonlítja az írott és a beszélt francia nyelv topikot tartalmazó mondatait és megállapítja, hogy a beszélt francia nyelv szórendjét, a magyarhoz hasonlóan, a kommunikatív szándék vezérli. Bemutatja a beszélt francia nyelv nem SVO szórendű mondat típusait és összeveti ezeket a magyar megfelelőikkel. A két nyelv információs szerkezete közötti különbséget azzal magyarázza, hogy „a magyar mondat elsősorban logikai-szemantikai tagolású, míg a beszélt nyelvi francia mondatok tagolása pragmatikai jellegű”, erősen diskurzusfüggő. Catherine Fuchs és Gábor Emma cikke az alany szintaktikai helyével, különös tekintettel az ígét követő főnévi alany kérdésével foglalkoznak. Balogh Péter és Jean Perrot tanulmányának a középpontjában a melléknevek sorrendje áll. Jean Perrot a melléknevek és a melléknevek főnévhez viszonyított helyét vizsgálja: milyen prozódiai következménye van, illetve milyen jelentésváltozással jár, ha a melléknév a főnév előtt vagy után áll. Balogh Péter a Jean Perrott által felvetett, halmozott jelzők kérdését vizsgálja kontrasztív szempontból. A kötet zárotanulmányában Kassai megállapítja, hogy mivel a magyar nyelvben az *is* partikula használata gyakoribb, mint a francia nyelvben, ezért a fordítás során betoldásokra van szükség. Az *is* partikula a magyar nyelvben modális-pragmatikai szerepet is betölthet, ez a szerep viszont a francia nyelvben hiányzik. Ott ennek a kifejezésére más eszközöket, például a kötőmódot használják.

3. A magyar és a spanyol nyelv információs szerkezetének összehasonlítása

Ebben a részben először ismertetem a két nyelv információs szerkezetét generatív nyelvészeti keretben, a topik és fókusz fogalmát, szerkezeti helyét. Majd arról írok, hogy az információs szerkezeti összetevők fordítása során mire érdemes figyelnie a fordítónak. Ehhez a következő műfordításokból mutatok példákat: Szerb Antal: *A Pendragon legenda* (spanyol nyelvre fordította: Xantus Judit), és Pérez-Reverte, Arturo: *A flamand tábla rejtélye* (magyar nyelvre fordította: Dobos Éva).

3.1. A fókusz

Az utóbbi évek nyelvészeti kutatásainak köszönhetően egyre többet tudunk arról, hogy a különböző nyelvek felszíni szerkezete, szórendje hogyan és milyen nyelvi eszközökkel tükrözi a szöveg és a mondat információs szerkezetét. A generatív nyelvészeti szakirodalomban az információs szerkezet leírásakor kulcsszerepet kapott két fogalom, a topik és a fókusz. Ma már sok, különféle nyelvcsaládba tartozó nyelv alapján definiálható, hogy egy mondatban hol, és egymáshoz képest milyen sorrendben helyezkedik el a topik és a fókusz, illetve hogy ezek milyen fonológiai, prozódiai és morfológiai jellemzők segítségével azonosíthatók. (É. Kiss 1995).

A fókusznek számos definíciója létezik attól függően, hogy melyik tulajdonosságát emeli ki az adott elmélet. Pragmatikai, diskurzus-szervező funkcióját tekintve a fókusz a közlés informatív része, melyről a beszélő azt feltételezi, hogy a hallgató számára új vagy fontos üzenetet hordoz. A mondat fókusza az az összetevő, amely egy kérdőszavas kérdésre (1) adott válasz lenne (1a). A közlésnek, illetve a mondatnak az a részét, amelyről a diskurzusban részt vevők közös tudással rendelkeznek (*back*)*ground*-nak nevezik. Egy mondatot általában két részre lehet bontani: fókuszra és (*back*)*ground*ra. Az (1b) mondatban mindkét fél tudja, hogy moziba mentem tegnap, ezért a 'background' a *mentem moziba* kifejezés lesz. A mondat fókusza pedig *Péterrel*, mert ez jelenti az új információt a hallgató számára.

(1) Kivel mentél tegnap moziba?

(1a) [_{FOC} PÉTERREL] [_{BGROUND} mentem moziba].

Mivel minden mondatban szerepel valamiféle új vagy lényeges információ, minden mondatnak tartalmaznia kell fókuszt, vagyis nincsenek fókusz nélküli mondatok. Létezhetnek azonban olyan mondatok, amelyeknek minden eleme új információ. Ilyenek például a *Mi történt?* típusú kérdésekre adott válaszok.

A pragmatikai fókusz meghatározásában központi szerepe van a fókusz és a mondathangsúly kapcsolatának. A beszélő a mondat dallamával is irányítani tudja a hallgató figyelmét, ezért a mondat új vagy fontos információt tartalmazó részére helyezi a mondathangsúlyt. Így hívja fel a hallgató figyelmét arra, hogy ez egy lényeges információ. Mindig a fókuszos összetevő tartalmazza azt a szótagot, amelyre mondathangsúly esik.

A fókusz és a prozódia kapcsolata univerzális jellemzője a nyelveknek, a mondat főhangsúlya az ismert nyelvekben az információ szempontjából legfontosabb összetevőt jelöli. A beszélő ezzel hívja fel a hallgató figyelmét, hogy a közlés szempontjából melyik információ lényeges, és nem kikövetkeztethető az előzményekből. A mondathangsúly azonban csak egy szóra, szótagra eshet, ezért a fókusz kiemelő, figyelemfelkeltő funkciója átterjedhet arra a mondategységre, illetve szemantikai mezőre is, amely tartalmazza a hangsúlyos szót, szótagot (Höhle 1982). Attól függően, hogy a hangsúly szorosan csak egy szót jelöl vagy egy hosszabb mondategységet, beszélhetünk szűk, illetve tág fókuszról. Tág fókusz esetében a hangsúly helyét a tág fókuszon belül a nyelv fonológiai, prozódiai szabályai is befolyásolják. A tág fókusz legszélsőségesebb esete a *Mi történt?* kérdésre adott válasz, amikor a teljes mondat a fókuszos összetevőhöz tartozik.

Nyelvenként változó, hogy egy nyelv kizárólag prozódiával fejezi-e ki a fókuszt (például az angol nyelv) vagy a prozodián kívül morfológiai és/vagy szintaktikai eszközöket is használ.

A hagyományos szemantikai értelmezésben a fókusz a mondat nem preszupponált része, olyan információ, amelyet az előzményekből nem lehet kikövetkeztetni (Chomsky 1971, Jackendoff 1972). Ezt nevezik információs fókusznak. Az információs fókusszal új elemet vezetünk be a diskurzusba. Az aktuális értelmezés szerint

viszont a fókusz alternatívákat vezet be; a lehetséges válaszok halmazát jelöli ki (Roth 1992, Krifka 2008). Az (1) példában szereplő kérdőszavas kérdésre adott lehetséges válaszok például: Péter, Mari, János stb. Amennyiben a válasz kizárja az alternatíva-halmaz többi lehetséges elemét, akkor kontrasztív, azonosító vagy szerkezeti fókuszról beszélünk. Ebben az esetben csak Péterrel mentem moziba a többiek otthon maradtak. Az azonosító vagy szerkezeti fókusz kimerítően azonosítja azokat az alternatívákat, amelyek igazzá teszik a mondatot (É. Kiss 1998).

Az információs fókuszt tartalmazó mondat (*Mari vett EGY KALAPOT*_[FOC]) nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Mari a kalapon kívül mást is vásárolt. Az azonosító vagy szerkezeti fókuszt tartalmazó mondat (*Mari A KALAPOT*_[FOC] vette meg.) szerint azonban Mari kizárólag kalapot vásárolt.

A spanyol nyelvben az információs fókusza mondat jobb szélén helyezkedik el:

- (2) *¿Quién prepara la cena?* La prepara *MARÍA*_[FOC]
 (2a) Ki készíti a vacsorát? *María* készíti.

A magyar nyelvben azonban a kérdőszavas kérdésekre adott válaszok esetében nem lehetetlen, de kevésbé gyakori a mondatvégi információs fókusz használata. Kérdőszavas kérdésekre adott válaszok estében is általában az ige előtti, azonosító fókuszt használjuk. A „*Hol jártál a nyáron?*” kérdésre kétféleképpen is válaszolhatunk. (A fókuszt kiskapitálissal és alsó indexben jelezzük).

- (3) Jártam [_{FOC} OLASZORSZÁGBAN].
 (4) [_{FOC} OLASZORSZÁGBAN] jártam.

A (3) mondat fókuszát információs fókusznak, míg a (4) mondat fókuszát azonosító fókusznak tekintjük. A két mondat jelentése között árnyalatnyi különbséget találunk. A (3) mondatban nem jelenik meg a kimerítő azonosítás, tehát Olaszországban kívül máshol is járhattam. A (4) mondat szerint viszont csak Olaszországban jártam a nyáron. A magyar nyelvben az azonosító fókusz az esetek nagy részében információs fókusz is, hiszen ebben az esetben is arra a kérdésre felelne a mondatunk, hogy a beszélgetőtársunk hol volt ezen a nyáron.

A spanyol nyelvben is létezik egy igét megelőző fókuszpozíció, amelynek nem kimerítő, hanem [+kontrasztív] jegye van. Ez a szerkezet két vagy több lehetőség közötti választást fejez ki (5), (6). Ilyen esetekben azonban nem kizárólagos, illetve kötelező az ige előtti fókusz használata. Ez a típusú fókusz is állhat az ige után (Bosque és Gutiérrez-Rexach 2009).

- (5) EN BICI_[FOC] ha llegado Juan (y no en coche).
 (5a) Juan BICIKLIVEL_[FOC] jött (és nem autóval).
 (6) Les daremos nosotros LOS INFORMES_[FOC] no los resúmenes.
 (6a) A FELJEGYZÉSEKET_[FOC] fogjuk nekik átadni, nem az összefoglalókat.

Az (5) és (6) mondatokban láthatjuk, hogy a kontrasztív fókusz a spanyol nyelvben két lehetséges szerkezeti helye van, állhat az ige előtt és a (tag)mondat jobb szélén is.

3.2. Hogyan hasznosíthatja a fordító az információs szerkezeti ismereteket a fókusz fordítása során?

A spanyol és magyar nyelv közötti fordítás során elsősorban a szórend segít a fókusz azonosításában. A fókusz helyét tekintve a két nyelv között számos különbséget találunk. Míg a magyar nyelv általában az ige előtti kimerítő azonosítást kifejező fókuszt használja, a spanyol nyelv a mondatvégi információs fókuszt részesíti előnyben. A spanyol mondatvégi összetevő azonban nem szükségszerűen fókusz. Amennyiben az összetevők szórendje eltér az úgynevezett jelöletlen szórendtől¹, akkor biztosan fókuszról van szó. A jelöletlen szórendet befolyásolja az ige típusa: tárgyias igéknél és az intranszitiv igék egy részénél SVO a szórend, míg az unakkuzatív igék (ilyen például *llegar* 'megérkezik', *aparecer* 'megjelenik', *faltar* 'hiányzik', *arder* 'ég' ige) esetében VSO, ezeknél az igéknél az alany nem az ige előtt, hanem utána áll.

A magyar nyelvben a fókusz felismerésében segít az ige és az igekötő/igemódosító sorrendje. A fókuszt tartalmazó mondatokban az igekötő és az igemódosító követi az igét és nem megelőzi, mint a jelöletlen mondatokban: Egy lehetséges jelöletlen mondat „Ezen a nyáron *elutaztam* Toszkánába” A fókuszos mondat viszont így hangzik „Ezen a nyáron *TOSZKÁNÁBA* utaztam *el*. Ebben a mondatban Toszkána a fókusz és az igekötő az ige után áll. Egy másik igemódosítót tartalmazó jelöletlen mondat „A testvérem *orvosnak* készül”. Ennek a fókuszos párja „*A TESTVÉREM* készül *orvosnak*”. Ebben a mondatban a testvérem a fókusz, az '*orvosnak*' igemódosító követi az igét.

A spanyol mondatokban az alanyi fókusz azonosítását és fordítását megkönnyíti, hogy a spanyol nyelvben szokatlan helyen, a mondat jobb szélén található. A magyar mondatokban viszont közvetlenül az ige előtt. Nézzünk néhány példát az alanyi fókusz fordítására.

Példa a spanyol–magyar irányra:

(7) Completaban la escena LOS DETALLES PROPIOS DE LA ESCUELA FLAMEN-

CA_[FOC]
(7a) A jelenetet A FLAMAND ISKOLÁRA JELLEMZŐ RÉSZLETEK_[FOC] egészítik ki.

Példa a magyar–spanyol irányra:

(8) EGY ELEGÁNS, KISPORTOLT FIATALEMBER_[FOC] ült a helyén.

(8a) En su lugar había UN JOVEN ELEGANTE_[FOC].

¹ Jelöletlen szórendű mondatnak tekintik a Mi történt? kérdésre válaszoló mondat szórendjét.

A jelöletlen szórendű mondat a következő lenne: *Había un joven elegante en su lugar.*

Az aktív és passzív szerkezet közötti váltás lehetőséget teremt arra, hogy a fókuszos összetevő a mondat jobbszélére kerüljön. A következő mondatokban az aktív mondat alanya a passzív mondatban a mondat jobb szélén elhelyezkedő előjárószavas összetevő lesz.

Példa a spanyol–magyar irányra:

- (9) Ésta había sido tapada POR EL PROPIO ARTISTA_[FOC].
 (9a) A feliratot MAGA A MŰVÉSZ_[FOC] fedte le.

Példa a magyar–spanyol irányra:

- (10) EGY KÜLÖNLEGES INCIDENS_[FOC] zavart meg békés stúdióimban.
 (10a) Mis apacibles estudios se vieron interrumpidos POR UN INCIDENTE CURIOSO_[FOC]

Az alanyi fókusz kivéve sok nyelv nem is jelöli expliciten az információs fókuszot. Ilyen például a spanyol nyelv is. Ha egy mondatban csak egy-két összetevő szerepel, nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, hogy jelöletlen vagy jelölt, fókuszos mondatról van-e szó. Ilyenkor a fordítónak a mondat tágabb környezetét is meg kell vizsgálnia.

A tárgy a spanyol jelöletlen mondatokban követi az igét és megelőzi a részes-határozót, valamint a helyhatározót. Az ilyen összetevőket is tartalmazó mondatokban egyértelmű a tárgy fókuszpozíciója, ha az a mondat jobb szélén áll (11), (12).

Példa a magyar–spanyol irányra:

- (11) ...hogy TÖRTÉNELMET_[FOC] éreztem benne.
 (11a) Veía en él encarnada LA HISTORIA MISMA_[FOC].

Példa a spanyol–magyar irányra:

- (12) Un espejo veneciano le devolvíó a Julia ligeramente empañada SU PROPIA IMAGEN_[FOC].
 (12a) A velencei tükör, melyben kissé homályosan látszott Julia.

A (12) spanyol mondatban a részes esetű összetevő (*a Julia*) megelőzi a tárgyat (*su propia imagen*), s ez egyértelművé teszi, hogy a spanyol mondatban a tárgy van fókuszban. A mondat szó szerinti pontos fordítása a következő: *A tükör a saját képét adta vissza kissé homályosan Juliának.* A magyar fordításban a *látszott* szóba van belesűrítve a spanyol fókuszos szerkezet (*saját képét adta vissza*), s

ezzel pontosan közvetíti a spanyol mondat üzenetét: 'a tükörben (homályosan) látszott Julia'. A magyar mondatban akkor is a *kissé homályosan* módhatározóra esik a főhangsúly, ha nincs fókuszpozícióban, hiszen az igei kifejezést (PredP-t) megelőzve a komment élén áll.

A magyar fókuszos összetevők spanyolra fordításakor szem előtt kell tartani a spanyol mondatok jelölt és jelöletlen szórendjét, mert a különböző szórendi változatokhoz különböző jelentések tartoznak. Például nem mindegy, hogy *EZEN A NYÁRON*_[FOC] *ismertem meg Krisztát*. 'He conocido a Cris *ESTE VERANO*_[FOC]' vagy *KRISZTÁT*_[FOC] *ismertem meg ezen a nyáron*. 'He conocido este verano *A CRIS*_[FOC]'. Ilyenkor arra kell figyelni, hogy a magyar mondat ige előtti fókuszos összetevője kerüljön a spanyol mondat jobb szélére (13) és (14).

- (13) Mindjárt a bejáratnál a keménykalapos néger, akit azt hiszem, még A MEGNYITÁSKOR_[FOC] ültettek oda a múlt században.
- (13a) En la entrada el vigilante negro con barba y bombín que según creo había sido colocado allí el siglo pasado, EN EL MOMENTO DE INAUGURACIÓN_[FOC]
- (14) HÓNAPOKIG_[FOC] nem mozdul ki a kastélyából.
- (14a) A veces, no sale de su castillo DURANTE MESES_[FOC]

Spanyol nyelvről magyarra fordításakor pedig meg kell vizsgálni, hogy a mondat végén álló összetevő fókuszban áll-e. Erre abból következtethetünk, ha a mondat végén álló összetevő nem a semleges, jelöletlen mondatokra jellemző szórendi helyén áll. Ebben az esetben ezt az összetevőt a magyar mondatban is fókuszpozícióba, vagyis közvetlenül az ige elé kell mozgatni (15). Ha a mondatok szórendje alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a jobb szélén álló összetevő fókusz-e, akkor az előző mondat(ok) segít(enek) abban, hogy eldöntsük az összetevő új vagy már ismert, esetleg preszupponált információt hordoz-e. Illetve, hogy a mondat egésze fókuszban áll-e.² Ezenkívül azt is mérlegelni kell, hogy a mondatvégi összetevő szűk vagy tág fókuszú-e, vagyis, hogy a teljes összetevő vagy csak egy része áll fókuszban.

- (15) Salió del cuarto de baño ENVUELTA EN UN ALBORNOZ_[FOC].
- (15a) FÜRDŐKÖPENYBE BURKOLÓZVA_[FOC] jött ki a fürdőszobából.

A fókusz fordításának másik lehetősége a vonatkozó mellékmondatos szétszakított (angolul *cleft* vagy spanyolul *frase hendida*) szerkezet használata (*János volt az, aki megírta a levelet*. =*JÁNOS írta meg a levelet*). Ez a szerkezet a magyar nyelvben nem annyira gyakori, mint a spanyol nyelvben, ezért magyarra fordításakor, ahol lehet, érdemes fókuszt használni a mellékmondat helyett. Ez a szerkezet

² Ezek a 'Mi történt?' típusú kérdésekre adott válaszok.

szolgál a spanyol nyelvben kimerítő azonosítás kifejezésére. A mondat végén álló fókusznak viszont egyaránt lehet azonosító-kimerítő és új információt közlő szerepe, (16) és (17). Tehát a kimerítő jelentés megőrzése érdekében spanyol nyelvre fordításkor érdemes ezt a szerkezetet választani.

- (16) ERA MENCHU QUIEN_[FOC] negociaba la subasta con la sucursal.
 (16a) MENCHU_[FOC] tárgyalta meg az árverés részleteit a fiókvállalattal.
- (17) EKKOR_[FOC] ébredt rá, hogy...
 (17a) FUE ENTONCES CUANDO_[FOC] comprendió que...

3.3. A fókuszhoz kapcsolódó egyéb fordítási nehézségek és technikák

A fókuszhoz kapcsolódó fordítási probléma az is, hogy a magyar nyelvben gyakrabban használunk fókuszt, mint a spanyol nyelvben. Ennek egyik oka, hogy a *kevés* XP és a negatív értelmű gyakorisági, mód- és fok/mértékhatározók a magyar nyelvben inherens fókuszjeggyel rendelkeznek. Ezeknek az összetevőknek – ha csak nincs másik fókuszszerepű összetevő is a mondatban – az ige előtti fókuszpozícióba kell kerülniük. Helytelen például „Mari elmesélte a történetet *rosszul*” magyar mondat. A spanyol nyelvben viszont ezek az összetevők megőrzik a jelöletlen szórendi helyüket.

Mind a magyar, mind a spanyol nyelvben a *csak*-os kifejezések inherens fókuszjeggyel rendelkeznek. Míg a magyar nyelvben a *csak*-os kifejezések általában az ige előtti fókusz pozícióba kerülnek, a spanyol nyelvben a *sólo* (‘csak’) a látható szintaxisban nagyobb szabadságot élvez, mint a magyar *csak*, a *solo* ‘csak’ partikulával álló kifejezéseknek nem szükséges a felszíni szerkezetben az ige előtti fókuszpozícióba kerülniük. A spanyol nyelvben a *solo* vagy közvetlenül kapcsolódik az általa kötött összetevőhöz (19), vagy a predikátum előtt áll (18). A predikátum előtt álló *sólo* vonatkozhat az egész mondatra, de az ige bármelyik másik, az ígét követő bővítményére is.

- (18) *Sólo* había en toda la ciudad *tres personas*.
 (18a) Az egész városban *csak három ember* volt.
- (19) *Sólo los extranjeros* pueden tener tanta suerte en este país.
 (19a) *Csak a külföldieknek* van ilyen szerencsájük ebben az országban.

Megjegyzem, hogy a magyar nyelvben is elválhat a *csak* szócska a hozzá tartozó összetevőtől és a VP-ben maradhat, bár ez a kevésbé gyakori használat. Például: János A REGÉNYT olvasta *csak* el, a filmet nem nézte meg.

A fordításkor figyelembe kell venni, hogy a *sólo* a fölötte elhelyezkedő (az öt megelőző) összetevőket nem k-vezérli, s így ezek már nem tartoznak a hatókörébe.

Mivel a hatókörébe nem tartozó változókra nem vonatkozik, a szórend megváltozása teljesen megváltoztatja a mondat jelentését (20), (21).

(20) *Csak az óriási toronyban hallatszott a lapok zizegése.*

(20a) *El ruido de las hojas de los libros sólo se oía bajo la enorme bóveda.*

(21) *Az óriási toronyban csak a lapok zizegése hallatszott.*

(21a) *Bajo la enorme bóveda sólo se oía el ruido de las hojas de los libros.*

A magyar nyelvben, ha egy számneves kifejezés kerül az ige előtti fókuszpozícióba (23a), akkor 'pontosan n ' lesz a jelentése, mert a szerkezeti fókusz által kifejezett kimerítő azonosítás kizárja az n feletti alternatívákat. A spanyol nyelvben az ige előtti fókuszpozíciónak nincsen kimerítő jegye, ezért ez a jelentéstöbblet nem társul az ige előtti fókuszpozícióhoz. Ez a jelentéstöbblet a vonatkozó mellékmondatos szétszakított szerkezettel (*frases hendidas*) hívható elő.

(22) *Elszív egy nap két doboz cigarettát.*

(23) *KÉT DOBOZ CIGARETTÁT szív el egy nap.*

(23a) *Son dos los paquetes que fuma a diario.*

A fordítások összehasonlításakor azt tapasztaltam, hogy magyarra fordításkor ott is fókuszot fordítunk, ahol a forrásnyelvi szövegben nem volt, míg a spanyol nyelvre fordításkor inkább „elvesznek” a fókuszszerepű összetevők. Spanyol nyelvre fordításkor a fókuszok 12%-a eltűnt: 89 fókuszból 78 jelent meg a fordításban. Úgy tűnik, hogy a magyar több szerkezeti fókuszot használ, például a magyar nyelv preferálja a fókusz használatát a deiktikus vagy anaforikus határozószavak esetében, ahol a szó jelentése kevésbé konkrét (*így, úgy, itt, ott*). Ahol a spanyol szöveg 61 fókuszot tartalmazott, ott a magyarra fordításában 74 fókuszot találtam. Magyar nyelvre való fordításkor tehát ügyelni kell arra, hogy nem fordítunk-e ott is fókuszot, ahol a spanyol szövegben eredetileg nem szerepelt.

3.4. A topik

A topik fogalma sokat változott az elmúlt ötven évben. A fogalom tisztázását nehezítette, hogy a szerzők nem egységesen használják a topik fogalmát, a pragmatikai, szemantikai és szintaktikai megközelítések különböző topikfogalmat takarnak. A pragmatikai megközelítés a topikot az ismert, a megelőző diskurzusból kikövetkeztethető információval azonosítja. A szemantikai megközelítésekben a topik megegyezik a logikai alanyal, és a mondatnak azon összetevője lesz, amelyről a predikátum szól.

Hagyományosan a topikot a régi vagy ismert információval azonosították. Nem szükséges azonban, hogy a topik régi vagy ismert információ legyen.

Fontosabb az, hogy a szövegből ki lehessen következtetni, illetve az előzmények alapján be tudjuk azonosítani (Lambrecht 1994).

Reinhart (1981) szerint a topik az az összetevő, amelyről a mondat predikátuma állít valamit, az az összetevő, amelyről a mondat predikátuma szól. Ebben az elméletben a topik a logikai alany szerepét tölti be.

Gécseg és Kiefer 2009-ben készült tanulmányukban megkülönböztetik a topikot és a logikai alanyt. Az egyiket pragmatikai, a másikat szemantikai fogalomnak tartják. A pragmatikai megközelítésben a topik az adott diskurzusban, az előzményekből kikövetkeztethető adott vagy ismert összetevő. A szemantikai megközelítés számára viszont nem fontosak az előzmények, a diskurzus egésze. A szemantikai megközelítésben a mondat logikai alanya az az összetevő, amiről a mondat predikátuma szól. Gécseg és Kiefer (2009) felfogásában viszont a topik és a logikai alany fogalma ugyan nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz, de a logikai alany nem szükségszerűen a mondat topikja. A (24) mondatban a *gyerekeim* a mondat topikja és logikai alanya is. A (25) mondat logikai alanya a *valaki*, de ez nem lehet a mondat topikja, mivel nem következtethető ki a kontextusból az, hogy kire vonatkozik (Gécseg és Kiefer 2009).

(24) A gyerekeim nagyon szeretik a palacsintát.

(25) Valaki kiabál odakint.

A mondatok megértésének, a feldolgozásukhoz szükséges folyamatoknak az egyik alapvető jellemzője, hogy a beszélők az információfeldolgozáshoz szükséges szellemi terhelést a lehető legkisebbre akarják csökkenteni (Chafe 1987). A feldolgozás során a hallgató két egymással párhuzamos tevékenységet végez, egyrészt értelmezi az információt, másrészt pedig megkeresi, hogy kire vagy mire vonatkozik. Ez a dolog vagy személy lesz a topik vonatkoztatási pontja, referense.

Ahhoz, hogy egy állításból tényleges információ váljon a hallgató számára, a beszélőnek azt kell feltételeznie, hogy a mondat topikját a hallgató könnyen azonosítani tudja az adott beszédhelyzetben, vagyis aktiválni tudja a topik referensét. Ennek a referensnek nem feltétlenül kell régi információnak lennie, hanem elegendő, ha a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető, vagy ha a világról való tudásunknak részét képezi.

Az a mondat- és topik típus a legkönnyebben feldolgozható a hallgató számára, amelyben az a dolog vagy személy, amelyről a mondat szól (amelyre a mondat topikja vonatkozik), könnyedén, csekély szellemienergia-befektetéssel felidézhető, azonosítható. Az ilyen típusú topikok a leggyakoribbak.

A legtöbb topikelmélet szerint a topik a mondat élén áll, bár a mondat élén nemcsak topikszerepű összetevők állhatnak, hanem nyelvenként változó más összetevők is. A magyar nyelvben a topik kötelezően megelőzi az ige előtt álló fókuszot. A spanyol nyelvben is a topik általában a mondat élén, az igei rész előtt áll.

3.5. A topik fordítása

A topikszerepű összetevőket illetően több hasonlóság is van a két nyelv között. Mindkét nyelvben nemcsak alanyszerepű, hanem bármilyen összetevő lehet topik. Megengedett a mondatban a többszörös topik, melyek sorrendje tetszőleges, és léteznek topik nélküli mondatok is. A topik általában a mondat bal szélén szerepel, a magyar nyelvben kötelezően megelőzi az azonosító fókuszot.

A két nyelv közötti sok hasonlóság ellenére a fordítások összehasonlításakor azt figyeltem meg, a fordítók többször választanak forrásnyelvitől eltérő topikot, mint a fókusz esetében. Az eltérő topikválasztás viszonylag magas számát azzal magyarázhatjuk, hogy az a tény, hogy egy határozott, specifikus NP topikban van-e vagy sem, nem befolyásolja a mondat igazságfeltételeit. Ellentétben a fókuszálással, amely során megváltoznak az igazságfeltételek. Ezért a fordítók könnyebben eltérnek az eredeti szövegtől a topikválasztás tekintetében. A különbségek másik forrása lehet az is, hogy a magyar nyelvben gyakrabban találunk topik nélküli mondatokat, mint a spanyol nyelvben. (45 esetből 19-ben megváltozott a mondat információs szerkezete.)

3.6. Hogyan hasznosíthatja a fordító az információs szerkezeti ismereteket a topik fordítása során?

Az olvasónak a topikok segítenek annak a beazonosításában, hogy kiről is szól az adott mondat, mondatrész, illetve gondolati egység. Reinhart (1981) szerint a diskurzusban a beszélők információkat osztanak meg egymással, és a mondat topikja az a szervező elem, amelynek a segítségével ezeket az információkat összekapcsolják és rendszerezik. A hozzánk érkező információkat nem időrendben tároljuk, hanem egy-egy főneves kifejezéshez kötjük. Vagyis topikok a mondatok azon egységei, amelyekhez kapcsolva a beszélők feldolgozzák, majd elraktározzák az információkat. Reinhart könyvtári katalóguscédulákhoz hasonlítja a topikokat, amelyek mögött gyűlnek azok az információk, amelyeket az adott topikról tudunk. Ebből következik, hogy a fordító feladata, hogy megkönnyítse az olvasó számára annak az előkeresését, hogy kiről is szól a mondat, mondatrész, esetleg bekezdés.

Egyik nyelvben sem kötelező kitenni a nyelvtani alanyt (a topik sokszor egybeesik a nyelvtani alannal) és az igék személyragja nem ad mindig egyértelmű felvilágosítást arról, hogy kiről szól a mondat, ezért ilyenkor a feldolgozás megkönnyítése vagy a félreértések elkerülése érdekében ki kell tenni a topikot. Ez történhet névmással vagy lexikális főnévvel. A (26) példa második tagmondatában nem szerepel ismét Félix, ennek ellenére egyértelmű, hogy ő ütötte meg Billt és nem Max.

(26) Felix pegó a Max después pegó a Bill.

(26a) Felix megütötte Maxot, majd megütötte Billt.

Topikváltáskor viszont a félreértések elkerülése érdekében szerepelnie kell a mondatban a hangzó alanynak. Ha a (27) mondatban nem tennék ki az 'él' névmást, akkor a második tagmondat topikjának Felixet kellene tekintjük, és nehezen lehetne értelmezni, hogy ki ütött meg kit. A második tagmondatban szereplő névmás egyértelműsíti, hogy Bill visszaütött.

(27) Felix pegó a Bill y después él le pegó.

A (28) mondat viszont kétértelmű, mert a *le / a él* névmás vonatkozhat Felixre és Maxra is, attól függően, hogy az adott kontextusban melyikük a mondat topikja. A pontos fordítás érdekében a fordítónak nagy körültekintéssel kell elemeznie a mondat környezetét is. Illetve azt is el kell döntenie-e, hogy meghagyja-e a mondat kétértelműségét.

(28) Felix pegó a Max y después Bill le pegó a él.

(28a) Felix megütötte Maxot, majd Bill megütötte őt.

Az aktív referensű (egy aktív referens esetében könnyen előhívható, hogy kiről szól a mondat) topikok esetében is előfordulhat, hogy ezeket a referenseket nem névmással, hanem lexikális főneves kifejezéssel jelölik. Ezt általában az indokolja, hogy két aktív referens esetében a beszélő el akarja kerülni a félreérthetőséget, egyértelműsíteni akarja, hogy ki a mondat topikja.

(29) Entraron Juan y Pedro. *Juan* llevaba el maletín con el dinero robado.

(29a) Belépett Juan és Pedro. Juan a lopott pénzzel teli bőröndöt cipelte.

Mindkét nyelvben az alany a leggyakoribb topik. Ezért a fordítás során az alany mondatkezdő helye – a két nyelv párhuzama miatt – nem okoz problémát. Problémát okozhat viszont a tárgyi topik, mert az is a spanyol mondat élén áll és nem az angol alapján várt mondatvégi pozícióban található. További nehézség, hogy a spanyolban a tárgyi szerepű topikot klitikummal meg kell ismételni. Ha azonban a mondat élén álló tárgyi összetevő fókuszpozícióban van, nem kell kitenni az ismétlő klitikumot. Ez egy olyan formai elem, mely segíti a fordítót az összetevők azonosításában.

Spanyol nyelvről magyarra fordítás:

(30) Su *huella* no *la* habían borrado otros amores.

(30a) Nyomát nem törölték el más szerelmek.

Magyar nyelvről spanyolra fordítás:

(31) *A többit* csak futólag olvastam el...

(31a) *El resto-ø* me *lo* leí muy por encima:...

(32) ezeket az országokat Shakespeare találta ki.

(32a) *Esos países los inventó Shakespeare.*

Mondatkezdő tárgyi fókusz esetén nincsen megismételt klitikum a spanyol mondatokban, ezért másképpen fordítjuk a *Tulajdonképpen NEKI köszönhettem a meghívásomat.* (33), és a *Tulajdonképpen a meghívásomat köszönhetem neki.* (34) mondatokat. Az első mondatban a személyes névmás fókusz szerepű, ezért nincs ismétlő klitikum a fordításban (33).

(33) Al fin y al cabo, A ÉL debía mi invitación.

(34) Al fin y al cabo, a él le debía mi invitación.

Egy kijelentő mondatban általában több főneves kifejezés is betölthet topikszerepet. Az, hogy melyik kifejezés lesz a mondat topikja, függ a mondat kontextusától, ezek sorrendje azonban nem kötött. A fordítás során a célnyelv stilisztikai és prozódiai tulajdonságai is befolyásolhatják a topikok sorrendjét. Többszörös topik esetén gyakran hely- és időhatározók az egyik topikos összetevők. Ezek a határozók állnak általában a mondat élén, és őket követi a mondat logikai alanya.

A mondatok leggyakrabban topik-komment tagolódásúak, de nem minden mondat állít valamit valamiről, léteznek csupán egy állítást tartalmazó mondatok is, amelyeket thetikus mondatoknak neveznek. A thetikus mondatok Sasse (1987) szerint egy komplex, ám egységes információból állnak, ahol általában nincs külön megnevezve, hogy kiről szól a mondat, mert nem ez lényeges az adott diskurzusban, hanem maga az esemény a fontos. Az adott személy vagy dolog (amennyiben szerepel a thetikus mondatban) nem különálló információs egységként jelenik meg, hanem beleolvad az összetett információba. A thetikus mondatban egy eseményről adunk hírt (*Megtelt a kancsó vízzel*), míg a kategorikusban a kancsóról (*A kancsó tele lett vízzel*).

A thetikus mondatok univerzális tulajdonsága, hogy nem szerepel bennünk topik. Nyelvenként különböző azonban, hogy ezekben a mondatokban mindig megjelenik-e a nyelvtani alany. A mondatok szórendjét tekintve a kategorikus és a thetikus mondatok közötti különbséget a spanyol és a magyar nyelvben is tükrözi a grammatikai alany és predikátum sorrendje. A grammatikai alany követi a predikátumot. Például: *Süt a nap. 'Hace sol.'* A magyar nyelvben ez alól a szabály alól kivételt jelentenek azok a mondatok, amelyekben a névelőtlen alany igemódosítóként megelőzi az ígét (orvosnak készül, levelet ír).

A (35) mondatban azt láthatjuk, hogy a spanyol mondat topikja *az üzlet (el negocio)*, de ez a topik "elvész" a fordítás során, mivel a fordító egy topik nélküli mondat mellett döntött, amelyben *az üzlet* a komment részét képezi.

(35) El negocio no te lo propuso el viejo, sino él.

(35a) Nem az öreg javasolta neked az üzletet, hanem ő.

Ez a mondat jó példa arra, hogy a topikszerepű összetevő megváltoztatása sok esetben nem változtatja meg a mondat igazságtartalmát, ezért ez a változtatás sok esetben nem okoz komoly jelentésvesztést.

A (36) példa magyar–spanyol irányban illusztrálja azt, hogy a spanyol nyelv kevésbé preferálja a topik nélküli mondatokat. Az eredeti magyar mondatnak nincs topikja. A fordító a magyar mondat alanyát teszi a spanyol mondat topikjává (*la fortuna*). Ez bár nem pontos fordítás, de mivel a Roscucé vagyon korábban már szerepelt, és ezért ismert információnak tekinthető, könnyedén topicalizálható.

- (36) Nagybátyám jellemével nem egyeztethető össze. Vagyont csak örökölni lehet, és csak rokonoktól. Feltételezi, hogy Roscucé betegsége nem volt rendes dolog, és hogy *őt illeti a Roscucé-vagyon*.
- (36a) ...*la fortuna* de Roscucé le corresponde a heredarla a él.

Az eredeti topik megőrzése érdekében a fordítók a topikok fordítása során is választhatják az aktív és a passzív szerkezet közötti váltást. A következő példák azokat a fordítói megoldásokat illusztrálják, amikor a fordító, annak érdekében, hogy a mondat információs szerkezete ne változzon, átalakítja a mondat argumentum-szerkezetét, például aktív mondatot passzív mondattal fordít (37) és (38) vagy személytelen szerkezetet használ.

Magyar nyelvről spanyolra fordítás:

- (37) Bizonyos Benjamin Avravelre. Az illetőt meggyilkolták.
- (37a) Un tal Benjamin Avravel. Que murió asesinado.

Spanyol nyelvről magyarra fordítás:

- (38) La partida de ajedrez estuvo expuesta allí, en calidad de depósito unos veinte años.
- (38a) A sakkjátszmát mintegy húsz éven át ott őrizték a raktárban.

Összefoglalás

A vizsgálat célja azoknak a jelenségeknek az összegyűjtése volt, amelyekre érdemes figyelni az információs szerkezet fordítása során. Magyar–spanyol nyelvpár esetén a következőket emelném ki:

- (1) A fókusz azonosítása szintaktikai pozíció alapján a magyar nyelvben viszonylag egyszerű: az azonosító fókusz mindig közvetlenül az ige előtt áll, és amennyiben az igéhez igekötő is kapcsolódik, akkor az igekötő követi az igét, vagyis megfordul az igekötő + ige sorrend. A spanyol mondatokban viszont az információs fókusz a gyakoribb, és ez a mondat jobb szélén helyezkedik el. A mondat végén álló összetevő azonban nem mindig fóku-

szos összetevő. Egyedül a mondat jobb szélén álló alanyi összetevőről lehet biztosan megállapítani a szintaktikai pozíciója alapján, hogy fókuszról van szó. Illetve, ha a mondat szórendje eltér a SVO szórendtől.

- (2) A kimerítő jelentést a spanyol nyelvben szétszakított mellékmondatokkal adhatjuk vissza, ezek az úgynevezett cleft-típusú mondatok vagy spanyolul *'frases hendidas'*.
- (3) A csak *'solo'* szócska nagyobb szórendi szabadságot élvez a spanyol nyelvben, de itt is kizárólag az őt követő összetevőkre vonatkozhat.
- (4) Magyar nyelvre fordítás során gyakrabban használunk fókusszal jelölt szórendet, mint amennyit a forrásnyelvi szöveg indokolna.
- (5) A hangzó alanyt csak alanyváltáskor szoktuk kitenni.
- (6) Mindkét nyelvben gyakori a topikszerepű hely- idő- és egyéb határozók mondatkezdő pozíciója.
- (7) A spanyol mondatokban az ige előtti fókusz nem ismétlik meg klitikummal, mert ezzel megváltozna a mondat információs szerkezete, ugyanis klitikummal csak a mondat topikját, az ismert információt ismétlik meg.
- (8) Az információs szerkezet megőrzése érdekében a tárgyi topik magyar nyelvről spanyolra való fordításakor jól lehet használni a passzív és a személytelen szerkezeteket.

A jelenlegi fordítói környezetben, ahol a hatékonyságnak és a gyorsaságnak kiemelt szerepe van, fontos, hogy az információs szerkezethez kapcsolódó ismeretek is leírhatóvá és taníthatóvá váljanak. Az információs szerkezet ismerete éppolyan fontos a jelentés pontos kódolásához, mint bármelyik nyelvtani szabályé. Anyanyelvre fordításkor sokszor nyelvi intuíciónk segít megtalálni azt a szórendet, amely híven tükrözi a fordítandó szöveg információs szerkezetét, de nincs mindig idő és lehetőség a szórendi változatok ízlelgetésére. Ilyenkor segíthetnek a cikkben megfogalmazott ismeretek és fordítási technikák. A jó minőségű fordítások elemzése információs szerkezeti szempontból szintén támogathatja a fordítói döntések tudatosítását. A tudatosság pedig gyorsabb és hatékonyabb fordítói munkát tesz lehetővé.

Irodalom

- Aradi A. 2010. Az információs szerkezet és a szintaktikai forma kapcsolata a magyar és az angol mondatokban. *Modern Nyelvoktatás* 16. évf. 1. szám. 3–19.
- Baker, M. 1992. *In other words*. London – New York: Routledge.
- Bolinger, D. L. 1952. Linear modification. *Publications of the Modern Language Association of America* Vol. 67. 1117–1144.
- Bosque, I., Gutiérrez-Rexach, J. 2009. *Fundamentos de sintaxis formal*. Madrid: Ediciones Akal S. A.
- Chafe, W. 1974. Language and consciousness. *Language* Vol. 50. 111–133.
<https://doi.org/10.2307/412014>

- Chafe, W. 1987. Cognitive constraints on information flow. In: Tomlin R. (ed.) *Coherence and Grounding in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins. 21–51.
<https://doi.org/10.1075/tsl.11.03cha>
- Chomsky, N. 1971: Deep structure, surface structure and semantic representation. In: Steinberg, D.D., Jakobovitz, L.A. (eds) *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. 193–217.
- É. Kiss K. (ed.) 1995. *Discourse configurational languages*. Oxford: Oxford University Press.
- É. Kiss K. 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* Vol. 74. 245–273.
<https://doi.org/10.2307/417867>
- Firbas, J. 1964. On defining theme in functional sentence analysis. *Travaux Linguistiques de Prague* Vol. 1. 267–280.
- Firbas, J. 1992. *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511597817>
- Gécseg Zs., Kiefer F. 2009. A new look at information structure in Hungarian. *Natural language & linguistic theory* Vol. 27. 583–622.
<https://doi.org/10.1007/s11049-009-9071-7>
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Höhle, T. 1982. Explikationen für normale Bedeutung und normale Wortstellung. In: Abraham, W (hrsg.) *Satzglieder in Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 75–174.
- Jackendoff, R. S. 1974. *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Kassai I. (szerk.) 2007. *A mondat információs szerkezete. La structure informationnelle de la phrase*. Budapest: L'Hartmann.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Krifka, M. 2008. Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 55. 243–276
- Lambrecht, K. 1994. *Information structure and sentence form: topic focus and the mental representation of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagy J. 2015. *A kommunikatív dinamizmus(relatív) egyensúlya a fordításban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
<https://doi.org/10.15476/ELTE.2015.204>
- Reinhart, T. 1981. Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics. *Philosophica* Vol. 27. 53–94.
- Rooth, M. 1992. A theory of focus interpretation, *Natural Language Semantics* 1: 75–116.
<https://doi.org/10.1007/BF02342617>
- Sasse, H.-J. 1987. Thethetic/categorical distinction revisited. *Linguistics* Vol. 25. 511–580.

Hibaaazonosítás és -tudatosítás az utószerkesztési kompetencia fejlesztésében

Kóbor Márta

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Romanisztika Intézet

E-mail: kobor.marta@pte.hu
<https://orcid.org/0009-0008-1347-4367>

Szlávik Szilárd

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete

E-mail: szlavik.szilard@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-1357-8560>

Kivonat: A neurális gépi fordítás (NMT) előretörésére és a piaci igényekre reagálva a magyarországi fordítóképzésekben is egyre inkább megjelenik a gépi fordítómotorok használata és az utószerkesztés, amelyek oktatása azonban még nem rendelkezik olyan bevált módszerekkel, mint a hagyományos értelemben vett fordításé, CAT-használaté vagy akár a lektorálásé. A nemzetközi szakirodalomból és képzési tapasztalatokból egyértelműen kiviláglik, hogy a sikeres utószerkesztés egyik előfeltétele az MT-kimenetek reális értékelése, nevezetesen a célnyelvi szövegben előforduló hibák felismerése. Két hazai fordítóképzés (ELTE és PTE) hallgatói körében a 2022/23-as tanév tavaszi félévében kutatást végeztünk azzal a céllal, hogy felmérjük, milyen hatása lehet az utószerkesztés oktatása során a neurális gépi fordításokban előforduló hibák azonosításának és tudatosításának a kritikus MT-használat és a PE-kompetencia fejlesztésére. Hipotézisünk szerint a hibakeresési és -azonosítási gyakorlatoknak köszönhetően a hallgatók képesek lesznek kritikusan szemlélni a géppel fordított szövegeket és nagyobb arányban ismerik fel az utószerkesztés során javítandó hibákat. A tanulmányban a félév eleji és végi hibakeresési feladatok kvalitatív, kézi elemzésének első eredményeit ismertetjük.

Kulcsszavak: gépi fordítás, utószerkesztés, hibakeresés, hibaaazonosítás, tudatosítás

1. Bevezetés

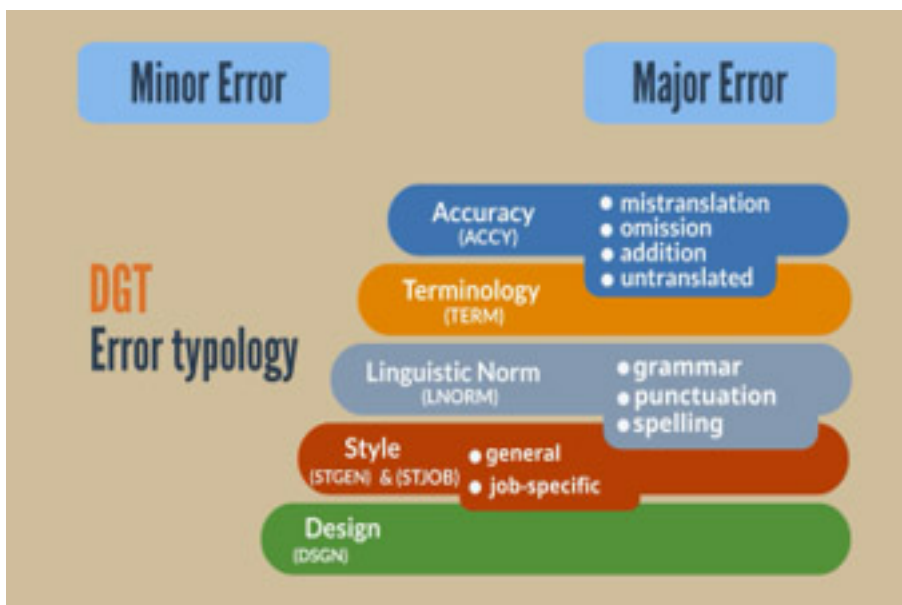
Az utóbbi években az immár magyarul is egyre jobb minőségű kimeneteket produkáló neurális gépi fordítás (neural machine translation, NMT), illetve a gépi kimenetekhez kapcsolódó utószerkesztés (machine translation post-editing, MTPE, vagy post-editing, PE) piaci térnyerése számos olyan kérdést vetett fel fordításkutatói közösségünkben, amelyek továbbgondolásra és alaposabb kutatásra érdemesek. Az MT-használat és -utószerkesztés oktatásával kapcsolatos „mikor?” és „hogyan?” kérdésekről már sok szó esett hazai fórumokon, egy részükről közös ajánlások is napvilágot láttak (Robin és Eszenyi 2022). A technológia dinamikus fejlődésére – köztük a nagy nyelvi modellek (large language models, LLM) legfrissebb és várható fejleményeire – tekintettel azonban folytatnunk kell a közös gondolkodást az oktatási lehetőségekről és módszerekről. Az NMT-kimenetek – éppúgy, mint az egyre szélesebb körben használt mesterséges intelligencia (MI) alapú (chatbot-) produktumok – megfelelő használatához érdemes pontosítanunk az utószerkesztési kompetencia fogalmát, valamint a fordítási/lektori kompetenciához való viszonyát (Szlávik 2022), és nagy szükségünk van a PE-kompetencia fejlesztését hatékonyan segítő konkrét módszerekre is. Az alább bemutatott kutatásunk e terület – folyamatos alkalmazkodást kívánó – módszertanához igyekszik adalékkal szolgálni.

2. Előzmények

A kutatás kiindulópontjául személyes oktatási tapasztalataink szolgáltak, melyek szerint a „hagyományos” fordítástechnikai kurzusokon a humán fordításokra jellemző hibatípusok tudatosítása érezhetően kritikusabbá tette a hallgatókat nemcsak a saját, hanem társaik fordításaival szemben is (Kóbor 2023a). Ehhez a PTE bölcsészettudományi szakfordító képzésében 2021 óta az Európai Bizottság fordítószolgálatánál – a „külsős” szabadúszók fordításainak értékeléséhez – használt hibatípológiára (1. ábra) alapuló szinkódokat használtuk, melyek a 2. ábrán láthatók.

A szinkódokat nemcsak tanári részről, a hallgatói fordítások hibáinak jelölésére használtuk, hanem az órákon (ún. közös „hibavadászatokon”) is, alaposan átbeszélve a különféle színekkel jelzett (terminológiai, nyelvi, stilisztikai stb.) hibák okait, jellemzőit. A tudatosítás eredményeképpen a hallgatók egyre könnyebben és hatékonyabban észlelték és javították a saját hibáikat, és érzékelhetően fejlődtek abban is, hogy észrevegyék, majd meg tudják magyarázni társaik fordításainak gyenge pontjait. Erre a megfigyelésre alapult az a feltételezés, hogy a hibatípusok tudatosítása vélhetőleg a gépi kimenetekkel szemben is kritikusabbá teszi a hallgatókat, ami jó alapnak bizonyulhat a PE-kompetencia fejlesztéséhez – ezért érdemesnek találtuk e lehetőséget egy kismintás kutatás keretében, több képzés hallgatói körében is megvizsgálni.

1. ábra: Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságánál (DGT) a külső fordítások értékeléséhez használt hibatipológia (Müller 2021)

2. ábra: A DGT-hibatipológia alapján a fordítási kurzusainkon alkalmazott színek kódok

Tartalmi, megfeleltetési hibák (ACCY)
Terminológiai hibák (TERM)
Nyelv(tan)i hibák (LNORM)
Stílushibák (STGEN/STJOB)

Az oktatói tapasztalaton alapuló sejtést a *Human in the Translation Loop* (HITL) kutatócsoportban való részvételünk is megerősítette. A HITL vizsgálati során ugyanis a DGT-nél használt hibakategóriák a humán és a gépi fordításokra egyaránt alkalmazhatónak bizonyultak (Robin et al. 2023). A MANYE Fordítástudományi Szakosztályának 2023 eleji MTPE-képzéseihez kapcsolódó tanulmányok (Kóbor 2023b, Szlávik 2023) tovább tágitották a látókörünket, egyrészt a professzionális fordítói piacon és képzéseken kívüli (nyelvtanulók, nem nyelvi szakemberek általi) „laikus” MT-használat, másrészt a mi szakmánkat és diákjainkat érintő „professzionális” PE-kompetencia kérdései felé. A szakirodalmi adatokra támaszkodó feltételezésünk szerint akár amatőr MT-használatról, akár piaci utószerveztésről van szó, a hatékony munkának előfeltétele, hogy a felhasználók tudatában legyenek a gépi intelligencia gyenge pontjainak és korlátainak.

A nemzetközi szakirodalomból (Liubinienė et al. 2022, Bin Dahmash 2020, Lee 2020) egyértelműen kiderül, hogy ma már egészen fiatal és kezdő nyelvtanulók is aktívan használják a gépi fordítást (és vélhetőleg a mesterséges intelligencián alapuló egyéb alkalmazásokat, leginkább a ChatGPT-t), sokszor csak egy-egy ismeretlen szó fordítására, egyfajta tévedhetetlennek hitt online szótárként (amely szerepre az egész mondatokban „gondolkodó” NMT alapvetően alkalmatlan), illetve írásbeli feladataik elkészítéséhez – tanáraik tudomása vagy engedélye nélkül is. Életszerűtlennek tűnik tehát, hogy fordítóképzős diákjainkat – a jelenleg érvényes ajánlásokat követve – akár csak a képzésük kezdeti szakaszában is távol tudjuk tartani a gépi fordítómotorok használatától. Tiltások vagy korlátozás helyett ezért célszerűbbnek tűnik a kellően kritikus MT-használatra felkészíteni a hallgatókat. Fontos feladatunk kialakítani bennük egyfajta „egészséges szkepticizmust” (O’Brien és Ehrensberger-Dow 2020), előkészítve ezzel a terepet az utószerkesztés hatékony oktatásához. Ez annál is inkább aktuálisnak tűnik, mivel a vizsgálatunkat leginkább inspiráló Looock és Léchauguette (2021) francia diákok körében végzett felméréséből kiderült, hogy a magukat kritikusnak gondoló és több fordítástechnikai kurzuson is „edződött” idegennyelv-szakos hallgatók (akik sok szempontból hasonlítanak a mi diákjainkra), csupán a hibák 37%-át azonosították egy géppel fordított szövegben.

Ebben a tanulmányban a hibakeresési gyakorlatoknak – az utószerkesztés előfeltételének tekintett – hibaérzékenységre gyakorolt hatását mérő kutatás részleteit ismertetjük.

3. Módszertan

A szóban forgó kutatást az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének, illetve a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara Anglisztika Intézetének fordítóképzésében részt vevő hallgatók (15 fő) részvételével végeztük. Mindkét intézmény hallgatói az utolsó félévüket végezték, ezzel igyekeztünk a vizsgált csoport homogenitását biztosítani. A kutatás korpusza a hallgatók által két feladat során elemzett szövegekből tevődik össze.

Az első feladatot a félév elején (2023. februárban) végezték el, amikor még a tanulmányaik (konkrét tanegységek) keretében nem, vagy csupán érintőlegesen foglalkoztak gépi fordítások utószerkesztésével. A hallgatók egységesen egy, a *Politico* magazin honlapjáról származó sajtószöveget és annak nyers gépi fordítását kapták meg, amely a Google Fordító neurális motorral készült (1. táblázat). A feladat úgy szólt, hogy jelöljék meg a géppel fordított szövegben azokat a részeket (szavakat, szókapcsolatokat), amelyeket bármilyen szempontból „problémásnak találnak”. A feladat csak a hibák vagy problémás részek megjelölésére korlátozó-dott, nem kértük, hogy súlyozzák őket vagy bármilyen kategorizálást alkalmazzanak.

A szemeszter végén (2023. májusban) számos közös, órai hibaaazonosítási gyakorlat után egy, a félév elejihez hasonló feladatot adtunk ki ugyanazoknak a résztvevőknek. A szövegkiválasztás során azt tartottuk szem előtt, hogy a szövegek témája és terjedelme megközelítőleg azonos (kb. 200 szó) legyen, illetve a két szöveg forrása is megegyezzen, ezáltal a lehető legjobban hasonlítsanak egymáshoz (2. táblázat). Emellett arra is figyelmet fordítottunk, hogy a két szövegben a hibák száma és sűrűsége megközelítőleg egyenlő legyen (kb. 35 darab), azaz a nagyjából 200 szavas szövegekben a hibák mennyisége közötti eltérés ne legyen nagyobb 10%-nál. Ennek biztosítására előzetesen a hibákat kettős kódolással, először mi, oktatók külön-külön, majd – eredményeinket összevetve és az eltéréseket egyeztetve – közösen is azonosítottuk, illetve a hibák kategorizálását is elvégeztük az 1. ábrán bemutatott hibatipológia alapján. A hallgatók által májusban elvégzendő feladat megegyezett a félév elején kiadottal: ezúttal is jelölniük kellett azokat a részeket a gépi fordításban, amelyekben problémát érzékelnek.

A hallgatói munkák összegyűjtése után a megoldásokat manuálisan elemeztük. Először regisztráltuk a hallgatók által jelölt hibákat és egybevetettük őket az előzetes elemzés során általunk azonosítottakkal, arra is figyelve, hogy milyen hibakategóriába soroltuk őket, majd az eredményeket egy táblázatban, MS Excel segítségével összesítettük és hibatípusonként átlagoltuk.

1. táblázat: *A félév eleji feladat szövege és a benne található hibák*

Forrásnyelvi szöveg	Google Fordító
<p>EU vows more cash for frontier policing as border fence debate revives</p> <p>The EU that once largely dismissed border walls as a crude Trumpian solution is vowing to channel “substantial” funds into border guards and frontier surveillance equipment, as countries ramp up calls for help paying for their border fences.</p> <p>For several hours at an EU Council summit on Thursday, the only show in town was Volodymyr Zelenskyy. Then the Ukrainian leader left, and a well-worn clash over migration instantly returned. There were stark signs that the bloc’s stance is hardening.</p>	<p>Az EU több készpénzt ígér a határrendészet számára, ahogy a határkerítésről szóló vita élénkül</p> <p>Az EU, amely egykor nagyrészt elutasította a határfalakat, mint durva Trump-féle megoldást, azt ígéri, hogy „jelentős” pénzeszközöket fordít a határőrökre és a határőrizeti berendezésekre, miközben az országok egyre több segélykérést kérnek határkerítéseikért.</p> <p>Az EU Tanácsának csütörtöki csúcstalálkozóján több órán át az egyetlen előadás a városban Volodimir Zelenszkij volt. Azán az ukrán vezető távozott, és azonnal visszatért a jól megkopott összecsapás a migráció miatt. Éles jelek mutatkoztak annak, hogy a blokk álláspontja megkeményedik.</p>

Forrásnyelvi szöveg	Google Fordító
<p>Well into the early hours of Friday morning, EU leaders made proposal after proposal, all seeking to stem the rise in people arriving to the Continent outside legal channels. Some wanted Brussels to help pay for border fences. Others stressed a focus on returning rejected asylum seekers.</p> <p>German Chancellor Olaf Scholz at one point tried to calm passions, according to one official familiar with the discussion. Did the EU want to turn itself into a fortress? Walls, simply put, do not work, he said, pointing to the U.S.-Mexico border, where a fractious debate over a wall hasn't abated crossings.</p>	<p>Péntek hajnalban az EU vezetői javaslatról javaslatra tettek javaslatot, és mindegyik arra törekedett, hogy megállítsák a legális csatornákon kívül a kontinensre érkezők számának növekedését. Néhányan azt akarták, hogy Brüsszel segítsen kifizetni a határkerítéseket. Mások hangsúlyozták, hogy az elutasított menedékkérők visszatérésére összpontosítanak.</p> <p>Olaf Scholz német kancellár egy ponton megpróbálta csillapítani a szenvedélyeket – állítja egy tisztviselő, aki jól ismeri a vitát. Az EU erőddé akarta változtatni magát? Egyszerűen fogalmazva, a falak nem működnek – mondta, és az Egyesült Államok-Mexikó határra mutatott, ahol a fal körüli heves vita nem csökkentette az átkelők számát.</p>

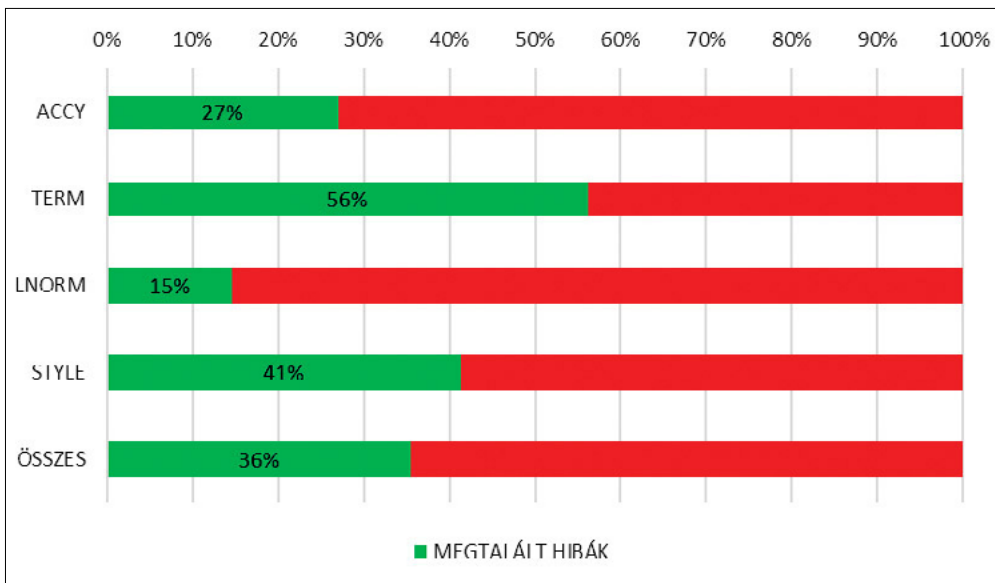
2. táblázat: A félévzáró feladat szövege és a benne található hibák

Forrásnyelvi szöveg	Google Fordító
<p>Grain debacle makes mockery of EU support for Ukraine</p> <p>Intensive talks on clearing Eastern Europe's grain glut drag on, complicating the EU's hope of prolonging tariff-free imports for Kyiv.</p> <p>BRUSSELS — Nearly two weeks after its Eastern front-line member countries banned imports of Ukrainian grain, the European Union is still struggling to come up with a plan to clear a massive and disruptive supply glut, in a debacle that threatens to make a mockery of Europe's declared solidarity with its war-torn neighbor.</p>	<p>A gabonakudarc gúnyt űz az Ukrajnának nyújtott uniós támogatásból</p> <p>A Kelet-Európa gabonakínálatának megszüntetéséről szóló intenzív tárgyalások elhúzódnak, bonyolítva az EU-nak azt a reményét, hogy meghosszabbítja Kijevbe irányuló vámmentes importját.</p> <p>BRÜSSZEL – Közel két héttel azután, hogy keleti élvonalbeli tagállamai betiltották az ukrán gabonaimportot, az Európai Unió még mindig küzd a hatalmas és zavaró ellátási túlszűfolttság megszüntetésére irányuló terv kidolgozásával, ami azzal fenyeget, hogy gúnyt űz. Európa kinyilvánította szolidaritását háború sújtotta szomszédjával.</p>

Forrásnyelvi szöveg	Google Fordító
<p>Valdis Dombrovskis, the European Commission’s top trade official, has been holding video conferences all week with ministers from Poland, Hungary, Slovakia, Bulgaria and Romania on finding ways to clear the surplus and to compensate hard-pressed farmers — so far to no avail. EU ambassadors will meet again on Friday but, without a deal with the five Eastern European countries, such a step would make little sense.</p>	<p>Valdis Dombrovskis, az Európai Bizottság kereskedelmi vezető tisztviselője egész héten videokonferenciákat tartott Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Bulgária és Románia minisztereivel, hogy megtalálják a módját a többlet felszámolásának és a nehéz helyzetben lévő gazdálkodók kártalanításának – eddig sikertelenül. Az EU-nagykövetek pénteken ismét találkoznak, de az öt kelet-európai országgal kötött megállapodás nélkül nem lenne értelme egy ilyen lépésnek.</p>
<p>At stake is a delayed decision on whether to extend the tariff-free status for imports of Ukrainian produce, originally granted last June for 12 months in a gesture of solidarity following Russia’s full-scale invasion.</p>	<p>A tét egy képlettel döntés arról, hogy meghosszabbítsák-e az ukrán termékek behozatalára vonatkozó vámmentes státuszt, amelyet eredetileg tavaly júniusban adtak meg 12 hónapra, a szolidaritás jeleként Oroszország teljes körű invázióját követően.</p>
<p>“It’s strange that so far we haven’t got a clear answer on what’s actually happening,” said Andrey Sizov, managing director of SovEcon, an agricultural research firm focused on the Black Sea region. “We have had many statements, many of them contradicting.”</p>	<p>„Furcsa, hogy eddig nem kaptunk egyértelmű választ arra, hogy mi is történik valójában” – mondta Andrey Sizov, a Fekete-tenger térségére összpontosító agrárkutató cég, a SovEcon ügyvezető igazgatója. „Sok kijelentésünk volt, amelyek közül sok ellentmondó volt.”</p>
<p>Poland, Hungary, Slovakia and Bulgaria restricted imports of Ukrainian products earlier this month in response to a supply glut caused by disruption to exports through the Black Sea. While Romania has not imposed its own restrictions, it has joined the four countries in calling for restrictions at the EU level.</p>	<p>Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Bulgária korlátozta az ukrán termékek behozatalát a hónap elején, válaszul a Fekete-tengeren keresztüli export megszakadása miatt kialakult túlkínálatra. Románia ugyan nem vezette be saját korlátozásait, de csatlakozott a négy országhoz az uniós szintű korlátozások követelésében.</p>

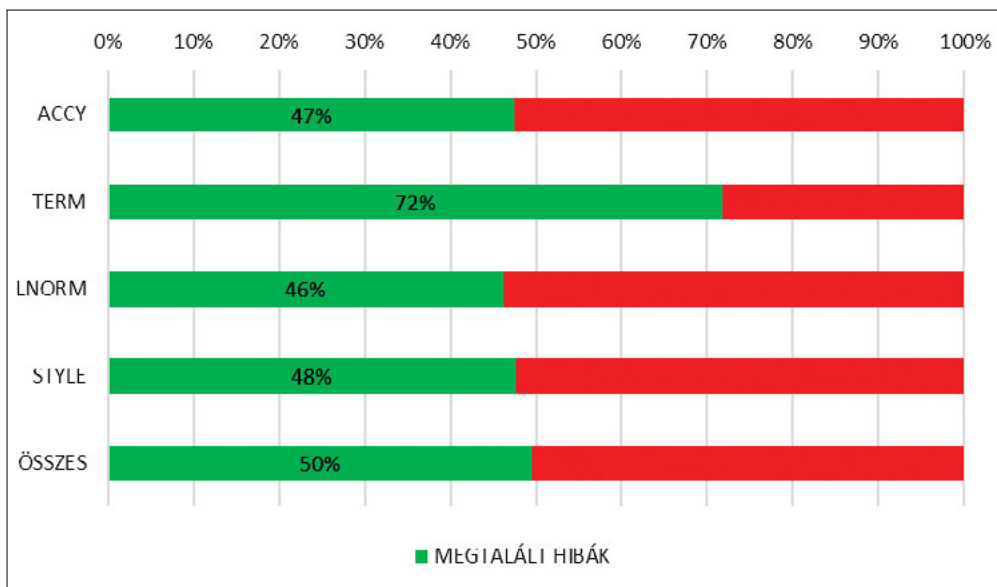
4. Eredmények

3. ábra: A hallgatók által megtalált hibák aránya a félév eleji feladatban

A 3. ábrán látható, hogy a félév eleji feladatnál a hallgatók a hibáknak csupán nagyon kis részét találták meg és a nyelvi (LNORM – nyelvtani, nyelvhelyességi, helyesírási) hibákkal szemben tűntek a legkevésbé érzékenyek, hiszen az ilyen típusú hibáknak (pl. kérnek határkerítéseikért; arra törekedett, hogy megállítsák stb.) átlagosan alig 15%-át azonosították. A tartalmi-megfeleltetési (ACCY – félre-, alul- vagy túlfordítási) hibák terén az átlagos megtalálási arány 27% volt, a stilisztikai (STYLE) hibákat tekintve pedig 41%. Szembetűnő azonban a terminológiai hibák terén elért eredmény, hiszen a hallgatók már itt, a félév eleji feladat során megtalálták az ilyen problémák (pl. határfalak, legális csatornák) 56%-át. Ennek oka az lehet, hogy a képzés során a terminológia fontossága folyamatosan fókuszban van – ennek fényében azonban meglepő a nyelvi (LNORM) hibák terén mutatott gyenge teljesítmény, hiszen a képzéseink alapvetően a nyelvhelyességre is nagy hangsúlyt fektetnek. A hibákat összesítve azt láttuk, hogy a hallgatók – előzetes tudatosítás nélkül – átlagosan a gépi fordítás problémás részeinek alig 35%-át találták meg. Ez az eredmény egyértelmű hasonlóságot mutat Loock és Lechauquette (2021) francia diákok körében végzett hasonló vizsgálatáéval (37%).

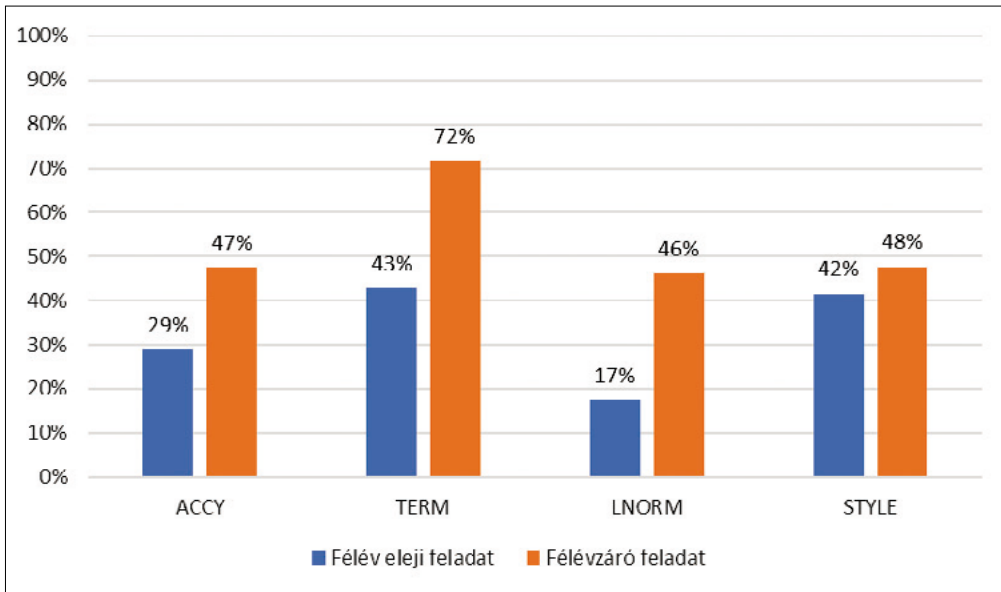
4. ábra: A hallgatók által megtalált hibák aránya a félévzáró feladatban

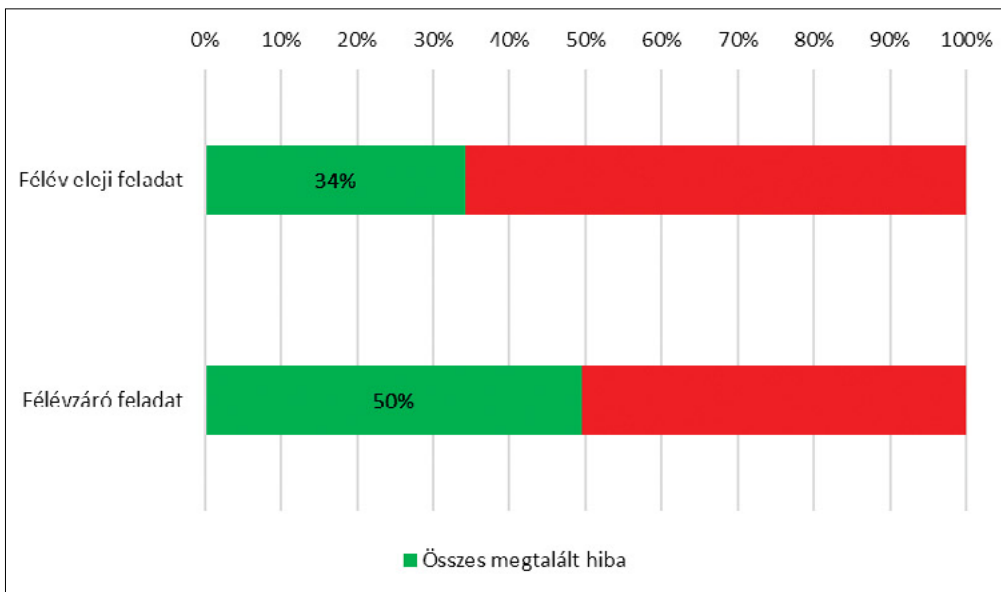
A félévzáró feladat eredményeinek összesítése során (4. ábra) örvendetes módon azt tapasztaltuk, hogy a szövegben fellelhető hibák megtalálási aránya jelentősen növekedett. A terminológiai (TERM) hibák terén az arány még tovább javult (72%), de a többi hibakategóriában is 46-48%-os megtalálási arányt tapasztaltunk. Az eredmények összesítése azt mutatja, hogy a félév végén – vélhetőleg a hibatudatosítási gyakorlatok hatására – a hallgatók átlagosan már a hibák több mint 50%-át megtalálták.

Az 5. ábrán a félév eleji és végi feladat eredményeinek összehasonlítása látható, amelyből kiderül, hogy minden egyes hibakategóriában jelentős pozitív változást tapasztaltunk. A legcsekélyebb változás a stilisztikai (STYLE) hibák terén volt megfigyelhető: itt a megtalálási arány 6%-kal (42%-ról 48%-ra) javult, hozzá kell azonban tenni, hogy a hallgatók az ilyen típusú hibákat már a félév eleji feladatnál is viszonylag sikeresen felfedezték. A tartalmi (ACCY) hibák tekintetében a javulás mértéke 18% (a megtalálási arány 29%-ról 47%-ra nőtt), a nyelvi-nyelvhelyességi (LNORM) és a terminológiai (TERM) hibák tekintetében pedig egyaránt 29%-os fejlődést tapasztaltunk (17%-ról 46%-ra, illetve 43%-ról 72%-ra emelkedett „sikerarány”).

5. ábra: A hibák megtalálási arányának változása hibatípusonként

6. ábra: A megtalált hibák aránya összesítve

Az egyes hibakategóriákat összesítve (6. ábra) megállapíthatjuk, hogy míg a félév eleji feladatnál a hallgatók átlagosan a hibáknak csak kb. 1/3-át (34,7%) ismerték fel, addig a félév végére már a hibák több mint felét voltak képesek azonosítani (50,3%).

A kvantitatív elemzés során kapott eredményeken túl a kvalitatív elemzés is értékes megállapításokkal szolgált. Megvizsgáltuk, hogy melyek voltak azok a konkrét hibák, amelyeket egyetlen hallgató sem ismert fel. Ezek szinte mindegyike nyelvtanilag jól megformált, „jól hangzó”, de súlyos félrefordítás (pl. „Oroszország teljes körű inváziója” – „Ukrajna Oroszország általi inváziója” helyett, „a Kijevbe irányuló vámmentes import” – „a Kijev számára biztosított vámmentesség” helyett).

Fontos észrevételünk, hogy a hallgatók a címekkel szemben különösen „elnézőnek” bizonyultak. A második szöveg címének (*Grain debacle makes mockery of EU support for Ukraine*) gépi fordításában (A gabonakudarc gúnyt űz az Ukrajnának nyújtott uniós támogatásból) alig néhány hallgató jelölt hibát, holott véleményünk szerint több kifogásolható részt is tartalmaz: a „gabonakudarc” nyilvánvalóan hibás terminus, a „gúnyt űz” stílusában nem illik a szövegbe, „az Ukrajnának nyújtott támogatás” pedig azért nem szerencsés, mert az EU 2023 tavaszán nem konkrét (pénzügyi) támogatással, hanem vámmentesség biztosításával igyekezett segíteni Ukrajnát. (Két lehetséges fordítási változat a sok közül: *A gabonamizéria hitelteleníti az Ukrajnának nyújtott uniós segítséget* vagy *A gabonavita neveltségessé teszi az Ukrajnának dobott uniós mentőövet*). Az első szöveg címében szereplő „készpénz” sem tűnt fel a hallgatók többségének, holott nyilvánvaló az újságírói fordulat tükörfordításának abszurditása.

Az eredmények és megfigyelések alapján mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a vitathatatlan javulás ellenére a félévzáró feladat eredményei is jócskán elmaradnak a kívánatos és a fordítóiparban feltételezhetően elvárt szinttől. Véleményünk szerint az itt bemutatott módszer alkalmazását, illetve az utószerkesztés oktatását több féléven és több kurzuson keresztül volna célszerű megvalósítani, akár már a képzés első félévétől érzékenyítve a hallgatókat a humán, illetve a gépi fordítások jellemző hibáira és gyengeségeire.

A bemutatott eredmények azt sugallják, hogy eleinte célszerű lehet – még az utószerkesztés mellőzése mellett – a gépi fordítómotorok tudatos és kritikus használatának elősegítése a hibakeresési kompetencia fejlesztésével. A hallgatóknak első lépésként képesnek kell lenniük eldönteni, hogy a gépi fordítások outputjából mi használható változtatás nélkül, és mi hibás, vagyis mi szorul majd – következő lépésben – javításra.

A kutatásunk itt leírt szakasza csupán pilot fázis, az eljárást a 2023/2024. tanév második szemeszterében újabb hallgatói csoportokban és új (immár hibajavítási, vagyis utószerkesztési) részfeladatokkal kibővítve folytatjuk és szükség esetén módosítjuk, így lehetőségünk nyílik a módszer hosszabb időintervallumon, több hallgató és szöveg bevonásával történő vizsgálatára. A projekt végső célja, hogy mérseinkkel pontosan meg tudjuk határozni, milyen hatása van a hibaérzékenység fejlesztésének az előttünk álló időszakban vélhetőleg növekvő jelentőségre szert tevő gépi fordítások és mesterséges intelligenciával generált szövegek utószerkesztésére.

Források

- Politico.eu <https://www.politico.eu/article/euco-eu-crosses-into-the-border-fence-game-migration/> (Letöltve: 2023. 02. 10.)
- Politico.eu <https://www.politico.eu/article/grain-ukraine-european-union-export-war-invasion-farmers-trade/> (Letöltve: 2023. 04. 27.)

Irodalom

- Bin Dahmash, N. 2020. 'I can't live without Google Translate': A close look at the use of Google Translate App by second language learners in Saudi Arabia. *Arab World English Journal (AWEJ)*, Vol. 11. No. 3. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no3.14>
- Kóbor M. 2023a. Módszertani javaslat az utószerkesztési kompetencia fejlesztéséhez. Elhangzott: *Fordítás és ami utána történik: javítás, lektorálás, utószerkesztés, újrafordítás: XV. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, Miskolc (2024. 01. 18.).
- Kóbor M. 2023b. Gépi fordítás (nem csak) a fordítóképzésekben. Módszertani adalék a tudatos MT-használat oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 1–2. szám. 7–23. <https://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.7.23>
- Lee, S-M. 2020. The impact of using machine translation on EFL students' writing, *Computer Assisted Language Learning*, 33(3), 157–175. <https://doi.org/10.1080/09588221.2018.1553186>
- Liubinienė, V., Lisaitė, D., Motiejūnienė, J. 2022. A snapshot of children's attitudes toward machine translation, *MDPI*. 13(7) 317, 1–14. <https://doi.org/10.3390/info13070317>
- Loock, R., Léchauguette, S. 2021. Machine translation literacy and undergraduate students in applied languages: report on an exploratory study. *Revista Tradumática. Tecnologías de la Traducción* Vol. 19. 204–225. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.281>
- Müller, R. 2021. *Assessing the quality of translations, A practical guide*, ELRC Conference.
- Ehrensberger-Dow, M., O'Brien, S. 2020. MT Literacy – A cognitive view. *Translation Cognition & Behavior*. 3. 145-164. <https://doi.org/10.1075/tcb.00038.obr>
- Robin E., Eszenyi R. 2022. BME TFK Őszi Konferencia. Translating Europe Workshop (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ, 2022. szeptember 30.). *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 184–191. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.10>
- Robin E., Eszenyi R., Seidl-Pécs O., Kóbor M. 2023. Human in the Translation Loop: az ELTE FTT és a DGT kutatási projektje. Elhangzott: *TransELTE 2023 – 21. századi kompetenciák a nyelvi közvetítésben*. ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszék, Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. 2023. március 22–24.
- Szlávik Sz. 2022. A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a köztük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 87–103. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.6>
- Szlávik Sz. 2023. Az utószerkesztési kompetencia (PE) fejlesztésének lehetőségei. *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 1–2. szám. 35–48. <https://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.35.48>

Tolmácsolás az egyházban a felhasználók szemszögéből

Szentirmay Piroska

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Program

szentirmay.piroska@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-0420-8827>

Kivonat: A feltáró esettanulmány egyházi környezetben vizsgálja a felhasználói elvárásokat, és empirikus adatokkal írja le, milyen szerepkörben tekintenek az egyházi kontextusban dolgozó tolmácsokra a felhasználók, milyen szempontok alapján ítélik meg a tolmácsolás minőségét, s milyen tulajdonságokat, készségeket várnak el a nyelvi közvetítőktől. A Magyar Katolikus Egyház pasztorális konferenciájára regisztrált résztvevők által kitöltött kérdőívek kérdései az egyházi tolmácsolásra általánosan és a konkrét egyházi eseményen olasz és magyar nyelveken biztosított szinkrontolmácsolásra vonatkoztak. A kutatás eredményei egyrészt megerősítették a felhasználói elvárások területén máig publikált empirikus eredményeket, mivel a válaszadók a tolmácsolás minőségét főként annak tartalmi hűségében, a precíz terminológiahasználatban látták, de fontos volt számukra a beszédprodukción is. Másrészt, kontextusspecifikus elvárásként, fontosnak tartották, hogy a tolmács az adott egyházhoz tartozzon, s így ne csak tolmácsolási szolgáltatást nyújtson, hanem résztvevőként is jelen legyen, tehát vallása szempontjából is azonosuljon az eseménnyel, legyen elhivatott és szolgálatkész.

Kulcsszavak: felhasználói elvárások, szinkrontolmácsolás, egyházi kontextus, tolmácsolás minősége, tolmácskompetenciák

1. Bevezetés

A vallási kontextusban tolmácsoló nyelvi közvetítők munkáját immár számos empirikus kutatás vizsgálta igen változatos megközelítésből (Downie 2016, Furmanek 2016, Hild 2015, Hokkanen 2012, Karlik 2010, Owen 2014, Shin 2024, Vigouroux 2010). A kontextus alapján definiált egyes speciális tolmácsolástípusokról akkor kaphatunk holisztikus képet, ha a tolmácsolás kommunikációs esemény minden érintettjének pozíciójából vizsgáljuk a jelenséget. A tanulmány fókuszában álló kommunikációs helyzet minden egyes résztvevője más-más pozícióból ítéli meg a

tolmácsolás minőségét (Gile 2009: 39). A felhasználói igények felmérése hozzájárul az egyházi tolmácsolás jellemzéséhez. A jelen tanulmány a vallási kontextusra vonatkozó kutatási eredményekre (Shin 2023, 2024) támaszkodva, egy a koreai protestáns egyházi közösségekben konzekutív prédikációtolmácsolásra alkalmazott kutatást megismételve kíván hozzájárulni az egyházi tolmácsolás sajátosságainak feltérképezéséhez a felhasználói igények felmérésén keresztül, katolikus kontextusban, szinkrontolmácsolási környezetben.

1.1. A felhasználói elvárások kutatása a szinkrontolmácsolásban

A felhasználói elvárásokat (*user expectations*) Pöchhacker (2015: 430) olyan elképzelésként, vélekedésként definiálja, amely a felhasználóban azzal kapcsolatosan fogalmazódik meg, hogy mire számíthat, vagy mit szeretne megkapni egy szolgáltatás kapcsán. Ezeknek az elvárásoknak kulcsszerepük van a tolmácsolás mint szolgáltatás minőségének megítélésében. A felhasználói elvárásokat feltáró kutatások a 80-as évek második felében indultak és korán világossá vált, hogy a felhasználók elvárásai nem mindig reálisak, sokszor térnek el valós szükségleteiktől (Bühler 1986: 231). Sőt, a tolmácsolással kapcsolatos általános felhasználói elvárások nem feltétlenül esnek egybe azzal, hogy egy adott tolmácsolási esemény tetszett-e vagy nem a felhasználónak (Pöchhacker 2005), ezért a tolmácsolás minőségének kutatásában fontos különbséget tenni a felhasználói elvárások, szükségletek és egy konkrét tolmácsolási esemény megítélése között (Liu 2023: 47).

Mivel az, hogy egy adott tolmácsolási esemény mennyire tetszik vagy nem a felhasználónak, alapvetően szubjektív, az egyéntől és a kontextustól nagyban függ, empirikus vizsgálata is számos elméleti, gyakorlati kérdést vet fel (Kalina 1994, Pöchhacker 1994, Gile 2009). Mivel sem a tolmácsolást megrendelő ügyfél, sem maga a tolmács, sem a célnyelvi befogadó nincs abban a helyzetben, hogy a tolmácsolás minőségét minden aspektusára kiterjedően megítélje, ezek külön-külön vizsgálata teheti a képet teljessé. A tolmácsolás minősége tehát megközelíthető – többek között – a felhasználó, a befogadó elégedettségének, kommunikációs igényeinek felméréseivel, s ezek az igények az adott tolmácsolási kontextus sajátosságaira is engednek következtetni. Mivel Magyarországon ilyen felmérésre még nem került sor egyházi környezetben, a jelen tanulmány a felhasználói igények felmérését állítja a vizsgálat fókuszába egy, a Magyar Katolikus Egyház által rendezett konferencia hallgatósága körében végzett kérdőíves felmérés segítségével.

Bár Kurz (2001: 398) hiányolja a felhasználói igényeket felmérő empirikus kutatások összehasonlíthatóságát, bizonyos párhuzam fellelhető az egyes megközelítések és eredmények között. Tanulmányomban is egy empirikus kutatásban alkalmazott módszer alapján, Shin (2023) kérdőíves felmérését ismétlem meg az összehasonlíthatóság érdekében.

Kurz (1989) Bühler (1986) kutatását megismételve, empirikus adatokkal igazolta, hogy nagyban különbözik, milyen kritériumok alapján ítélik meg a tolmácsolás minőségét maguk a tolmácsok, szemben a konferencia résztvevőivel. To-

vábbi vizsgálatai során Kurz (1993, 1994) azt is kimutatta, hogy a különböző konferenciák különböző típusú hallgatósága között is eltérés tapasztalható abban, hogy mi és milyen mértékben határozza meg véleményüket a tolmácsolás minőségével kapcsolatban. Eredményeit Reiss és Vermeer (1984) elméleti megközelítésének keretei között értelmezte, akik hangsúlyozták a szituációs és kommunikációs kontextus fontosságát, s így Kurz igazolta, hogy a célnyelvi befogadó is meghatározó szereplője a tolmácsolási folyamatnak. A szinkrontolmácsolás felhasználó-típusainak meghatározásával Mack és Cattaruzza (1995) is foglalkozott: a felhasználó-típusokat kommunikációs szükségleteik, elvárásaik, a szinkrontolmácsoláshoz való általános viszonyulásuk alapján definiálták.

Marrone (1993) konzekutív tolmácsolásra, Vuorikoski (1993) szinkrontolmácsolásra vonatkozóan vizsgálta, hogy a hallgatóság a tolmácsolás minőségét meghatározó különböző jellemzők között milyen fontossági sorrendet állít fel, valamint általános véleményüket is felmérték a tolmácsolásra vonatkozóan. Már Marrone és Vuorikoski is megállapították, hogy a felhasználók elvárásai egyáltalán nem állandóak, azok akár egyetlen tolmácsolás esemény során is változhatnak. Hasonlóan változhatnak ugyanannak a felhasználótípusnak az elvárásai a különböző tolmácsolás események esetén. Moser (1995, 1996) azt vizsgálta, hogy a felhasználók milyen aspektusok alapján ítélik meg a tolmácsolás minőségét, az aspektusok miként rangsorolhatók, valamint változnak-e ugyanazon felhasználótípus esetén a különböző tematikájú konferenciákon vagy létezik-e esetleg az elvárásoknak egy alapkészlete, amely a konferenciától független.

A jelen tanulmány eredményeinek szempontjából is érdekes, hogy a fent említett vizsgálatok számos esetben emelnek ki egymáshoz hasonló szempontokat, s így kirajzolódik azoknak a minőségjegyeknek a csoportja, amit a felhasználók gyakran említenek, sőt a rangsorolás is egy bizonyos mintázatot mutat. Kurz (1989) például rávilágított, hogy annak ellenére, hogy a tolmácsok nagy jelentőséget tulajdonítanak az akcentusnak és a helyes nyelvtani szerkezeteknek (Bühler 1986), ezek a szempontok nemigen fordulnak elő a felhasználók megkérdezése során, akik inkább elsősorban a tartalmi hűséget és az információ mind teljesebb átadását, a helyes terminológiahasználatot hangsúlyozzák, és csak másodsorban a nyelvi sajátosságokat vagy a prozódiai aspektusokat (Mack és Cattaruzza 1995, Marrone 1993, Moser 1995, 1996, Shin 2013, 2023, 2024, Vuorikoski 1993, 1998).

Ezek a szempontok a vallási környezetben végzett felhasználói elvárások vizsgálatai során is felmerülnek, hiszen vannak kontextustól független, általában a tolmácsolással kapcsolatos elvárások (Downie 2016: 88), ugyanakkor vannak kontextusspecifikus elvárások is. Így a vallási kontextusban az általános elvárásokat kiegészítik szakterülethez köthető elvárások: mint a bibliai ismeretek, vagy a precíz terminológiahasználat; s vannak olyanok, amelyek a tolmács személyiségére vonatkoznak, legfőképpen a vallási meggyőződésére, elkötelezettségére. Ennek része például a közösséghez tartozás, az alázatos, de magabiztos magatartás, hiszen a tolmácsolás ebben a környezetben szolgálat, misszió, s egyúttal egyfajta társadalmi, közösségi szerep is.

1.2. A felhasználói elvárások az egyházi kontextusban

Downie (2015, 2016) és Pöchhacker (2005: 160, 2022: 182) is kiemeli a kontextus hatását a felhasználók elvárásaira, ezért Pöchhacker amellett érvel, hogy a megválasztott kutatási eszközt az adott tolmácsolási kontextushoz, felhasználó típushoz (Kurz 1989, Mack és Cattaruzza 1995) is adaptálni kell. A felhasználói elégedettség felmérésére irányuló különböző tolmácsolástudományi kutatások (Kurz, 1989, 1993, 1994, Marrone 1993, Moser 1995, 1996, Snelling 1989) mellett a vallási, egyházi kontextusban is több kutatás empirikus adataira támaszkodhatunk (Karlik 2010, Mlundi 2021, Salawu 2010, Shin 2023).

Karlik (2010) megközelítése hasonlóságot mutat Snelling (1989) nézőpontjával a felhasználói igények kapcsán. Snelling (1989) abból indult ki, hogy a célnyelvi szöveg szükségszerűen feltételez egy célközöniséget is, amely jellemezhető, s így tipologizálható (*typology of beneficiaries*). A felhasználók típusa alapján lehet következtetni az adott célközöniség elvárásaira és szükségleteire, ami befolyásolhatja a tolmács munkáját, a megválasztott tolmácsolási technikát, nyelvezetet és így tovább. A hallgatóság igényeinek szemszögéből vizsgálta Karlik (2010) gambiai metodista közösségekben, miként alkalmazkodnak a szentírási szakaszokat angolról mandzsaku nyelvre tolmácsoló nyelvi közvetítők a célközöniség szükségleteihez, szociokulturális környezetéhez. Karlik azt hangsúlyozta, hogy a befogadók sajátosságai visszahatnak a tolmácsolás sajátosságaira is.

Karlikhoz (2010) hasonlóan Mlundi (2021) is afrikai templomi közösségekben mérte fel a tolmácsoló résztvevőinek a tolmácsolás minőségére vonatkozó benyomásait, túlnyomórészt képzetlen, önkéntes tolmácsok megfigyelésével tanzániai karizmatikus és pünkösdisták közösségeiben. Eredményei rávilágítottak nemcsak a nyelvi, hanem tolmácsolástechnikai kihívásokra is, amelyekkel a nyelvi közvetítők megküzdnek és amihez olyan készségek is szükségesek, mint a megfelelő mélységű bibliai ismeretek és a terminológiai pontosság. Salawu (2010) egy nigériai közösségben vizsgálta a felhasználók igényeit és elégedettségét. A kutatás eredményei között kiemelt helyet foglalt el a tartalmi hűség, amely a felhasználók elvárásai között az első helyen szerepelt a szakrális szövegek tolmácsolása kapcsán.

Shin (2013, 2023, 2024) koreai protestáns közösségekben vizsgálta a felhasználók (*service users*) igényeit, elégedettségét a prédikációtolmácsolás (*sermon interpreting*) kapcsán, miként viszonyulnak általában a felhasználók a tolmácsoláshoz, véleményük szerint milyen készségekkel kell a prédikációtolmácsoknak rendelkezniük. A hat oldalas, 18 kérdést tartalmazó átfogó kérdőívet 530 válaszadó töltötte ki. A kérdőív külön vizsgálta a prédikáció-tolmácsolással kapcsolatos általános felhasználói elvárásokat és azt, hogy miként vélekednek a felhasználók, milyen készségekkel, tulajdonságokkal kell egy templomi prédikációtolmácsnak rendelkeznie. A kérdőív felmérés eredményei arra engedtek következtetni, hogy a felhasználók első helyen a forrásnyelvi üzenethez való tartalmi hűséget értékelik a legfontosabbnak, azonban elfogadhatónak tartják azt is, amikor a tolmács kihagy

részeket vagy kiegészíti a szöveget, ha az a megértést szolgálja. A minőségi kritériumok között a koreai felhasználók között kiemelt helyen szerepeltek a bibliai ismeretek, a pontos terminológia, a folyékony beszédprodukciónak, a forrásnyelvi beszélő stílusának visszaadása. A nyelvi és tolmácsolási készségek, valamint az egyházi szakterületi ismeretek mellett a tolmács személyiségét jellemző aspektusok is szerepeltek az elvárt tulajdonságok között, úgy mint a hitbéli meggyőződés, a spirituális beállítottság, az alázattal párosuló magabiztosság, a missziós tudat és az elkötelezettség.

A vallási, egyházi kontextusban közreműködő vagy dolgozó tolmácsok esetén a felhasználói elvárások kapcsán is szükséges figyelembe venni a kommunikációs aktus célját és az abban résztvevők igényeit (Gile 2009: 31, Pöchhacker 2005: 160). A tolmácsolástudomány a tolmácsolást, alapvetően mint professzionális nyelvi közvetítők által nyújtott szolgáltatást vizsgálja (Gile 2009, Pöchhacker 2005). Ezzel szemben az egyházi kontextusban számos esetben nem is beszélhetünk szolgáltatásról, hanem szolgálatként kell a nyelvi közvetítést megközelítenünk, legfőképpen akkor, amikor a tolmács *pro bono* „dolgozik”, a kommunikációs esemény résztvevőjeként is jelen van, sőt gyakran ő maga is a közösséghez tartozik, így hallgatói nem idegenek számára. Ilyen esetben a kommunikációs esemény céljának a megvalósulását kell elsősorban szem előtt tartanunk, amelyet a felhasználók szemszögéből közelíthetünk meg a leginkább.

A résztvevők célja jellemzően egyezik: a hit megélése a közösségben, a hitbéli növekedés. Mindent ez határoz meg, még akkor is, ha például véleményt utköztesznek egy hitvita kapcsán, vagy ha az egyikük a másikat szeretné valamiről meggyőzni egy tanúságtételben, vagy tanítani szeretné egy prédikációban, és így tovább. Ezeken kívül természetesen az egyházi kommunikációban is vannak olyan kommunikációs aktusok, amelyek átfedésben vannak más tolmácsolási fajtákkal, pragmatikai szempontból hasonló szerepet töltenek be, céljuk ugyanaz; például, amikor gyakorlati információk átadásáról van szó egy konferencián. Így tehát nemcsak a szakterületi ismeretekkel kell az egyházi kontextusban dolgozó tolmácsnak rendelkeznie, hanem tolmácsolási, kommunikációs készségekkel is.

Az egyházi tolmácsolt esemény kapcsán sokszor nem beszélhetünk a piaci értelemben vett „megrendelőről”, „felhasználóról”, „szolgáltatóról”. A szóbeli fordítás kezdeményezője, kvázi „megrendelője” a helyzettől függően lehet a közösség egyik képviselője, aki a tolmácsolást a közösség tagjai javára biztosítja, illetve az is előfordulhat, hogy maga a közösség egyik tagja, érzi úgy, hogy képességeivel, bibliai kifejezéssel élve *talentumaival* a közösség javát szolgálhatja, tagjainak hitbéli növekedéséhez hozzájárulhat. Ezt befolyásolja az is, hogy a tolmács munkájának van-e anyagi ellentételezése, mert ebben az esetben, óhatatlanul jelenik meg a nyelvi közvetítés szolgáltatás jellege: az elvárások felerősödnek, módosul a tolmács felelősségi köre, ezáltal viselkedése is, a professzionálisabb attitűdök előtérbe kerülnek. A tolmács figyelembe veheti az ügyfél, vagy a forrásnyelvi beszélő, de a célnyelvi befogadó elvárásait is (Gile 2009: 33). A vallási kontextus sajátossága, hogy a tolmács hűségre törekszik a szakrális szöveghez (Karlik 2010: 181), de

magához az Istenhez is, aki „miatt” a kommunikációs esemény megvalósul, valamint önmagához is, amennyiben a szolgálat hitbéli növekedéséhez hozzájárul (Hokkanen 2012: 300).

A szakirodalom és saját tolmácsolási tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy az egyházi környezetben a tolmácsok olyan elvárásokkal találkozhatnak, amelyek e speciális kontextus jellegzetességeiből fakadnak. A tanulmányban bemutatott kutatás fókuszában ezen elvárások közül a felhasználói elvárások állnak, s ez alapján azok a tulajdonságok, amelyekkel egy tolmácsnak szükségszerűen rendelkeznie kell, ha egyházi kontextusban tolmácsol.

2. A kutatás kontextusa és célja, a kutatási kérdések és módszerek

2.1. A kutatás kontextusa

A megfigyeléses kutatásra egy multimodális kutatás keretében került sor, amely a kérdőíves felmérés módszerét félstruktúrált interjúkkal és helyszíni megfigyeléssel kombinálta. A teljes kutatás két, egymást időben két nap különbséggel követő esemény vizsgálatát foglalja magába: egy katolikus könyvkiadó könyvbemutatóját és egy egynapos konferenciát. A két esemény a kontextus (katolikus egyház) és a tolmácsolási mód (szinkrontolmácsolási), valamint a megválasztott kutatási eszközök (helyszíni megfigyeléssel kiegészülő kérdőíves felmérés a felhasználók és a tolmácsolást megrendelő ügyfelek körében kombinálva félstruktúrált interjúkkal az ügyfelekkel és a tolmácsokkal) tekintetében megegyeztek. Jelen tanulmányomban a második, a konferencia résztvevői körében végzett kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be. A vizsgálatokhoz egy olyan kutatási modellt adaptáltam, amelyet egyházi környezetben felhasználói elvárások felmérésére Hayne Shin (2013, 2023, 2024) alkalmazott a prédikációtolmácsolás minőségét meghatározó tényezők vizsgálatára.

A kutatás során megfigyelt második tolmácsolási esemény egy olyan jelenléti formában megrendezett konferencia volt, amelyet a Magyar Katolikus Egyházon belül a Szeged-Csanádi Egyházmegye Kateketikai Intézete a szegedi Gál Ferenc Egyetemen közösen 2023. november 22-én szervezett Ferenc pápa első apostoli buzdítása megjelenésének 10. évfordulója alkalmából. Az eseményen papok, katekéták, világi szolgálattevők, illetve kateketikai és pasztorális szakemberek vettek részt.

Az esemény ingyenes volt, bárki regisztrálhatott közönségként, aki érdeklődött Ferenc pápa első apostoli buzdítása iránt. A konferenciaelőadások magyar és olasz nyelven hangzottak el, így a szervezők egyetlen nyelvpárban biztosítottak szinkrontolmácsolást a hallgatóság számára. A tolmácsolási feladatokat két magyar A és olasz B munkanyelvű tolmács látta el, amelyért a tolmácsok fizetséget is kaptak.

Az előadások számos intertextuális utalást tartalmaztak arra a pápai dokumentumra, amely a konferencia apropóját adta, az Evangélii Gaudium (Ferenc

pápa 2013) pápai buzdításra. Ezen kívül az előadók hivatkoztak Ferenc pápa korábbi megnyilatkozásaira, több további hivatalos egyházi dokumentumra és bibliai idézetekkel is éltek mondanivalójuk alátámasztása érdekében. Az előadások előtt és között elhangzó beszédek bővelkedtek az egyházi hierarchia szerinti megszólításokban.

A tolmácsoláshoz arra szakosodott szolgáltató biztosította a technikai feltételeket, egy hangszigetelt tolmácsfülkét tolmácskonzollal, fejhallgatókkal. Mindezt annak az előadóteremnek a karzatán helyezték el, ahol a konferencia zajlott. A rendezvényre megközelítőleg 150 fő regisztrált. Ennek megfelelően a szervezők 150 tolmácskészüléket béreltek, s ezek közül kb. 130 volt a nap folyamán használatban.

2.2. A kutatás célja és kutatási kérdések

A jellemzően egyházi kontextusban, egyházi résztvevőkkel, egyházi témában és elsősorban a katolikus egyház papjai, teológusai és hívei számára rendezett konferencia alkalmat adott empirikus adatok gyűjtésére az egyházi tolmácsolásra vonatkozó ismeretek bővítése érdekében a felhasználók, vagyis a hívek szemszögéből. Így a kutatás eredményei hozzájárulhatnak az egyházi tolmácsolás felhasználói elvárásainak feltérképezéséhez, megértéséhez, a tolmácsolási szolgáltatást megrendelők számára a megfelelő szelekciós kritériumok kialakításához, a tolmácsok felkészülésének segítéséhez. A kutatási cél elérése érdekében az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg:

1. Miként látják a felhasználók a tolmács szerepét az egyházi eseményen?
2. Milyen szempontok alapján ítélik meg a hívek a tolmácsolás minőségét az egyházi eseményen?
3. Milyen tulajdonságokkal, készségekkel kell a tolmácsoknak rendelkezniük az egyházi környezetben?

2.3. A kutatás anyaga, módszere és menete

A kutatási cél elérése és a kutatási kérdések megválaszolása érdekében a felhasználói elvárások feltérképezésére leggyakrabban alkalmazott kérdőíves felmérés módszerét alkalmaztam. A jellemzően kvantitatív kutatási eszköz, amely zárt kérdéseivel az objektivitást növelő, számszerűsíthető adatok gyűjtésére alkalmas, kvalitatív adatgyűjtésre is lehetőséget nyújt, ha nyílt végű kérdéseket is tartalmaz, s – hasonlóan a félstrukturált interjúkhoz – mélyebb és gazdagabb válaszokat eredményeznek (Eszenyi 2022, Liu 2023, Zwischenberger 2015).

A szervezők és a tolmácsok hozzájárulásával a terepen végzett megfigyelés során a konferenciahelyszín karzatán, a tolmácsfülke mellett, tolmácskészülék segítségével követtem az előadásokat, mind a forrás-, mind a célnyelven, miközben jegyzeteket készítettem a teremben és a tolmácsfülkében történekről. A jegyzetelést és a kérdőíves módszert félstrukturált interjúk is kiegészítették a tolmácsolás

megrendelőjével, vagyis a konferencia szervezőjével, illetve a tolmácsokkal, a megfigyelt események háttérében meghúzódó jelenségek, magyarázatok mélyebb megértése érdekében. Terjedelmi korlátok miatt a jelen tanulmányban annak a kérdőíves felmérésnek az eredményeit mutatom be, amely a híveknek, vagyis a konferencia hallgatóságának mint a tolmácsolás felhasználóinak elvárásaira irányult.

Shin (2023) kontextus-specifikus felhasználói elvárásokat felmérő kérdőívét az aktuális megfigyelés céljaihoz és körülményeihez adaptáltam, reflektálva saját tolmácsolási tapasztalataimra az egyházban, valamint a folyamatban lévő kutatásaimból nyert adatok alapján. Így egy összesen 13 kérdést tartalmazó magyar nyelvű kérdőívet állítottam össze, amelyet a függelék tartalmaz. A kérdőív három rövid nyílt végű és egy feleletválasztós kérdést tartalmazott, amelyek a kitöltő állampolgárságára, korára, illetve vallási hovatartozására kérdeztek rá. Ezek után három feleletválasztós, valamint egy táblázattal és rövid nyílt végű kérdéssel kombinált rangsorolási kérdés következett, amelyek a tolmács szerepére, az egyházi tolmácsolásra vonatkozóan a felhasználói elvárásokat voltak hivatottak felmérni. A kérdőív második részében egy további táblázatot kombináltam egy nyílt végű és egy rangsorolási kérdéssel az egyházi környezetben dolgozó tolmácsok tulajdonságaira vonatkozóan. A kérdéssort két nyílt végű kérdés zárta annak érdekében, hogy a kitöltők saját szavaikkal bővebben fejthessék ki, mi tetszett és mi nem tetszett az aznap hallott tolmácsolásban és olyan további szempontokat is megadhassanak, amelyek a kérdőívben esetleg nem szerepeltek. A kérdőív kitöltése anonim és önkéntes volt.

A kutatási eszközként használt kérdőíveket a tolmácsolókat használók körében osztottam ki. Mivel a konferencia szervezője a hallgatóságot hivatalosan nem tájékoztatta a kutatás tényéről, a hallgatóság minden tagját személyesen szólítottam meg az ebédszünetet követő délutáni programok kezdete előtt, valamint a kérdőív a tolmácsoló-állomás mellett is szabadon felvehető volt. A konferencia programjában kiválasztott kötetlen kávészünetre időzítve minden visszaérkező vendég nyomtatott formában kapta kézhez a kétoldalas kérdőívet. Eddigre a résztvevők az egynapos konferencia délelőtti programja során már hallgathattak magyar és olasz nyelvű beszédeket és előadásokat a tolmácsolókat segítségével, így már egyértelmű lehetett számukra, mire vonatkozik a kérdőív. A személyes felkérés adott lehetőséget a további információk átadására, a válaszadóknak felmerülő kérdések megválaszolására. A kérdőív kiosztását követően is volt még alkalomunk a résztvevőknek a tolmácsoló beszédek követésére, így nemcsak emlékeztükre támaszkodhattak a válaszadásban, hanem a kérdések fókuszsa szerint lehetőségük volt tudatosabban megfigyelni magát a tolmácsolást mint jelenséget. Sok válaszadó igényt is tartott arra, hogy a délutáni előadások végéig kapjon lehetőséget a kérdőív kitöltésére. A kérdőívek kitöltése kb. 5-10 percet vett igénybe. A délután folyamán 97 résztvevő volt jelen a nézőtéren, és 72 kitöltött kérdőívet kaptam vissza, ami 74%-os arányt jelent.

A kérdőívek begyűjtése után a nyers adatokat manuálisan dolgoztam fel, azokat kérdésenként táblázatokba rendszereztem, majd leíró statisztikai módszerekkel és adatvizualizáció segítségével kísértem meg az adatok között fellelhető mintázatok azonosítását. A kérdőívet záró két nyílt végű kérdésre adott válaszokban a kulcsszavakat azonosítottam.

3. Eredmények

3.1. A *Via Ecclesiae Konferencia* hallgatóságára és a válaszadókra vonatkozó adatok

A *Via Ecclesiae Konferenciát* jellemzően a Magyar Katolikus Egyház hívei számára hirdették meg, ezért nem meglepő, hogy a válaszadók 93%-a volt magyar és 96%-a katolikus. A magyarokon kívül még három román, egy magyar–lengyel és egy nigériai állampolgárságú résztvevő töltötte ki a kérdőívet.

A korcsoportok között az 50–59 év közötti korosztály képviseltette magát a legmagasabb (41%) arányban, majd a 18–28 év közöttiek (22%), valamint a 30–39 év közötti korcsoport (18%). A 60–69 (10%) és a 70–79 év közötti válaszadók (6%) létszáma is számottevő volt, valamint egy 93 éves is kitöltötte a kérdőívet, illetve egy résztvevő nem válaszolt.

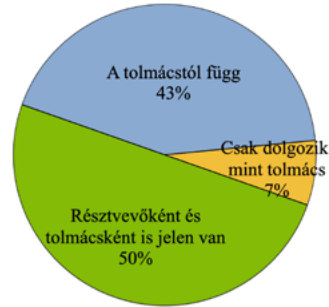
Arra a kérdésre, hogy tartoznak-e valamelyik egyházhoz, mindenki igennel válaszolt, és 96% vallotta magát *római katolikusnak*.

3.2. A tolmács szerepe

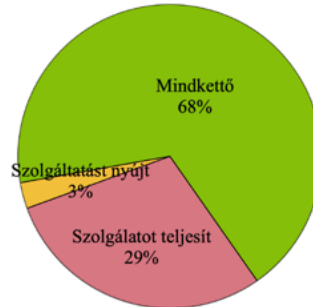
Mivel a szakirodalomban (Furmanek 2016, Hokkanen 2012, Owen 2014) gyakran tárgyalt kérdés a tolmács szerepe, bevonódása az egyházi kontextusban tolmácsolt eseményekbe, Shin (2023) kérdőívet kiegészítettem három olyan kérdéssel, amelyek ezt a kérdéskört járták körül.

Ahogy az 1–3. ábrák is tükrözik, az 5. (*Ön szerint a tolmács csak a munkáját végzi az egyházi eseményen vagy ő maga résztvevője is?*) és 7. (*Ön szerint a tolmács szolgáltatást nyújt vagy szolgálatot teljesít, amikor az egyházban tolmácsol?*) kérdések között összefüggés fedezhető fel. Az 5. kérdésre legtöbben (50%) úgy válaszoltak, hogy *résztvevőként és tolmácsként is jelen van* a tolmács, a második leggyakoribb válasz (43%) szerint *ez a tolmácstól függ*, és mindössze 7% vélekedett úgy, hogy *csak dolgozik*. A 7. kérdésre adott leggyakoribb válasz egybecseng az 5. kérdésre legmagasabb arányban adott válasszal, miszerint a tolmács nemcsak *szolgáltatást nyújt*, hanem *szolgálatot is teljesít* (68%). Ennél a kérdésnél a második helyen szerepelt, hogy *csak szolgálatot teljesít* (29%), utolsó helyen pedig az, hogy *szolgáltatást nyújt* (3%), ami párhuzamba állítható az 5. kérdés esetén legkisebb százalékban választott opcióval, hogy *csak dolgozik* a tolmács.

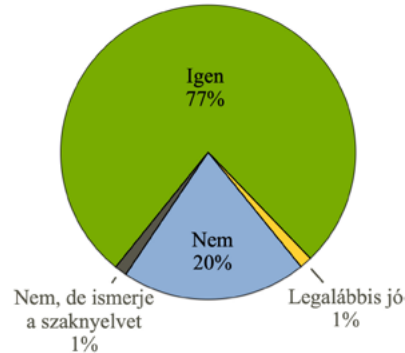
1. ábra: Az 5. kérdés válaszainak megoszlása: *Ön szerint a tolmács csak a munkáját végzi az egyházi eseményen vagy ő maga résztvevője is?*

2. ábra: A 7. kérdés válaszainak megoszlása: *Ön szerint a tolmács szolgáltatást nyújt vagy szolgálatot teljesít, amikor az egyházban tolmácsol?*

3. ábra: A 6. kérdés válaszainak megoszlása: *Fontos-e, hogy az egyházban tolmácsoló tolmács az adott egyház tagja legyen?*

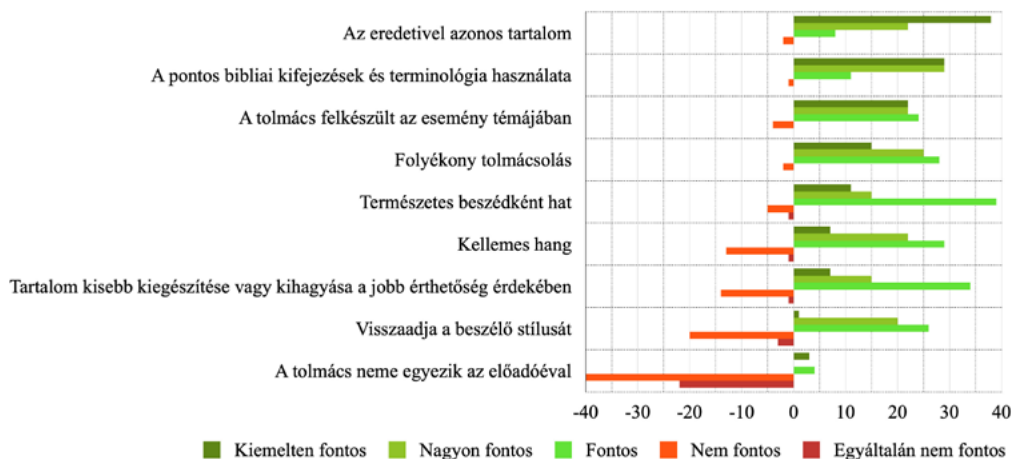
A 6. kérdésre, hogy vajon *fontos-e, hogy az egyházban dolgozó tolmács az adott egyház tagja legyen*, több mint háromszor annyian nyilatkoztak úgy, hogy ez fontos (77%) vagy legalábbis jó (1%), mint akik úgy vélekedtek, hogy nem (20%), s ha nem, legalább ismerje a szakterület nyelvezetét (1%). Ezeket az értékeket a 3. ábra mutatja.

3.3. A tolmácsolás minőségi kritériumai az egyházban

A tolmácsolás minőségi aspektusaira kérdeztem rá a 8. (*Ön szerint mitől lesz a tolmácsolás jó minőségű?*) és 9. (*A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint 1-től 3-ig*) kérdésekben, megadva kilenc kritériumot, amelyeket a válaszadók Likert-skálán aszerint rendezhettek, hogy

mennyire tartották azokat fontosnak. A válaszok alapján táblázatba rendeztem a kapott értékeket, amelyeket a 4. ábra mutat be.

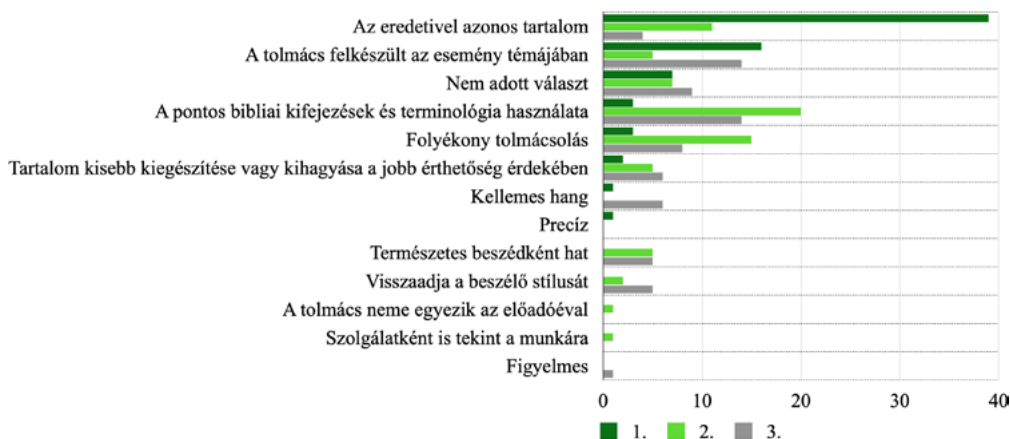
4. ábra: A 8. kérdésre adott válaszok: *Ön szerint mitől lesz a tolmácsolás jó minőségű?*

A konferencia résztvevői kiemelten fontosnak tartották, hogy a tolmácsolt szöveg tartalma az eredetivel azonos legyen, pontos legyen a bibliai kifejezések és a terminológia használata, valamint a tolmács legyen felkészült az esemény témájában. Ezekkel ellentétben, bár a kilencből csak a hetedik helyen, de azt is fontosnak tartották a válaszadók, hogy a tolmács a jobb érthetőség érdekében kiegészítéseket tegyen vagy kihagyáshoz folyamodjon. A tartalmi, terminológiai aspektusokat olyan aspektusok követték, amelyek inkább a „csomagolásra” (Gile 2009) vonatkoztak, úgy is mint a *folyékony tolmácsolás*, a *természetes beszédként ható* és a *kellemes hang*, valamint a *beszélő stílusának megőrzése*. Egyetlen szempontot jelölt a többség egyáltalán nem fontosnak, vagy egyszerűen nem fontosnak, mégpedig azt, hogy a tolmács neve egyezzen meg az előadóéval. A 8. kérdésnél (*Ön szerint mitől lesz a tolmácsolás jó minőségű?*) lehetőség volt egyéb szempontok megadására, de ezzel a kérdőívet kitöltők ezen a ponton nem éltek.

A 9. kérdés (*A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint.*) nem tartalmazott új információt, hanem kontroll funkciót töltött be a 8. kérdésre kapott válaszok megbízhatóságának növelése érdekében. A 9. kérdésnél hárman egy-egy további kritériumot is hozzáadtak: *precizitás* és *figyelmesség*, valamint hogy a tolmács *szolgálatként is tekint a munkájára*.

5. ábra: A 9. kérdésre kapott válaszok: *Ön szerint mitől lesz a tolmácsolás jó minőségű? A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint 1-től 3-ig.*

A kontrollkérdésre adott válaszok megerősítették, hogy a három legfontosabb kritériumnak itt is a tartalmi hűségre vonatkozó vonásokat tartották a válaszadók, úgy is mint az *eredetivel azonos tartalmat*, a tolmács *felkészültségét a konferencia témájában* és a *terminológiai pontosságot*. A tartalom kiegészítésére, illetve a kihagyásokra vonatkozó aspektus a 8. kérdéshez képest itt két hellyel előrébb került. Hasonlóan a 8. kérdés eredményeihez, a tartalmi hűség után a beszédprodukcóra vonatkozó aspektusok szerepeltek: úgy is mint a folyékony tolmácsolás, majd a *kellemes hang* és *természetes beszéd*.

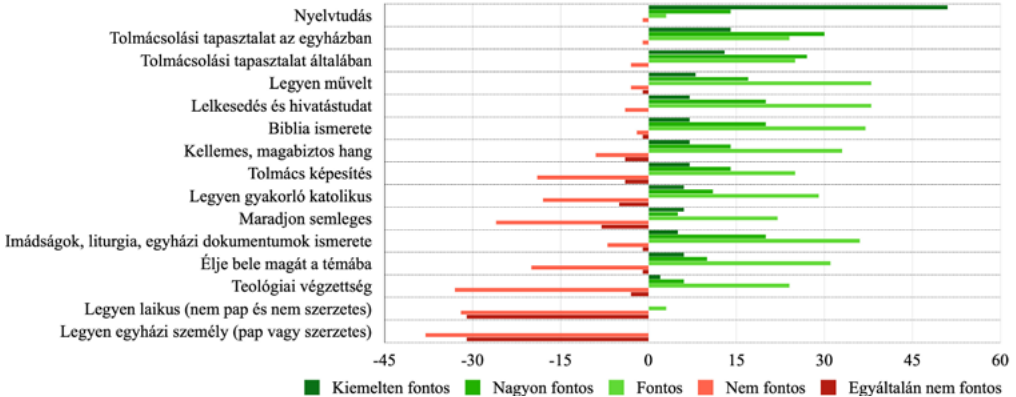
3.4. Az egyházi kontextusban dolgozó tolmács profilja

A 10. kérdéssel azt kívántam feltárni, hogy a felhasználók szerint milyen tulajdonságokkal kell az egyházi eseményen dolgozó tolmácsnak rendelkeznie. A táblázatban 15 tulajdonság szerepelt, amelyeket – hasonlóan a 8. kérdés táblázatához – 5 érték szerint sorolhattak fontossági sorrendbe a kérdőív kitöltői. A 10. kérdésre kapott válaszok eredményeit az 6. ábra szemlélteti.

A 6. ábrán megfigyelhetjük, hogy a *nyelvtudást* a felhasználók alapvetően fontosnak tartják (54: kiemelten fontos, 14: nagyon fontos és 3 fontos; 1: nem fontos). Ezt a tolmácsolási tapasztalat követi az egyházban (30: nagyon fontos, 24: fontos és 14: kiemelten fontos; 1: nem fontos) és általában (27: nagyon fontos, 25: fontos és 13: kiemelten fontos; 3: nem fontos). Majd olyan puha készségeket jelöltek meg a kiemelten fontos tulajdonságok között, mint a műveltség, lelkesedés és hivatástudat. A megadott szempontok közül szinte mindegyiket, változó mértékben, de fontosnak ítélték meg a megkérdezettek, kivéve az egyházban betöltött státuszra vonatkozó aspektusokat, hogy laikus (32: nem fontos, 31: egyáltalán nem fontos;

3: fontos), vagy egyházi személy-e (38: nem fontos, 31: egyáltalán nem fontos) a nyelvi közvetítő.

6. ábra: A 10. kérdésre kapott válaszok: *Ön szerint milyen tulajdonságokkal kell az egyházi eseményen dolgozó tolmácsnak rendelkeznie?*

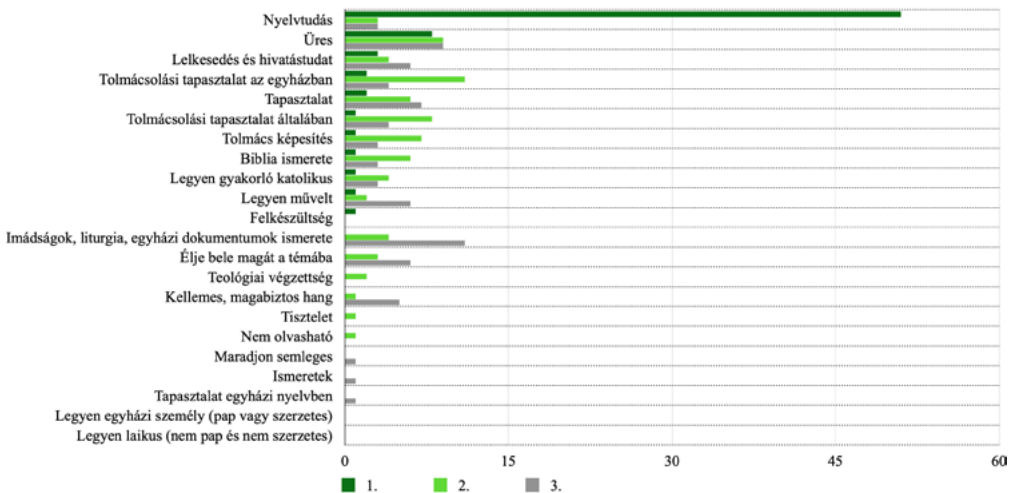

Hasonlóan a 8. kérdéshez, a 10. kérdést is kísérte kontrollkérdés, amelyek eredményei megerősítik a táblázatban megfigyelt tendenciákat. Volt néhány válaszadó, aki további szempontokat is beillesztett a hármas rangsorba, mint a *tisztelet*, az *ismeretek*, vagy *tapasztalat egyházi nyelvben*. Az egyházban betöltött státuszt (laikus vagy klerikus, szerzetes) senki nem emelte ki a három legfontosabb tulajdonság között. Ezeket az eredményeket a 7. ábra mutatja.

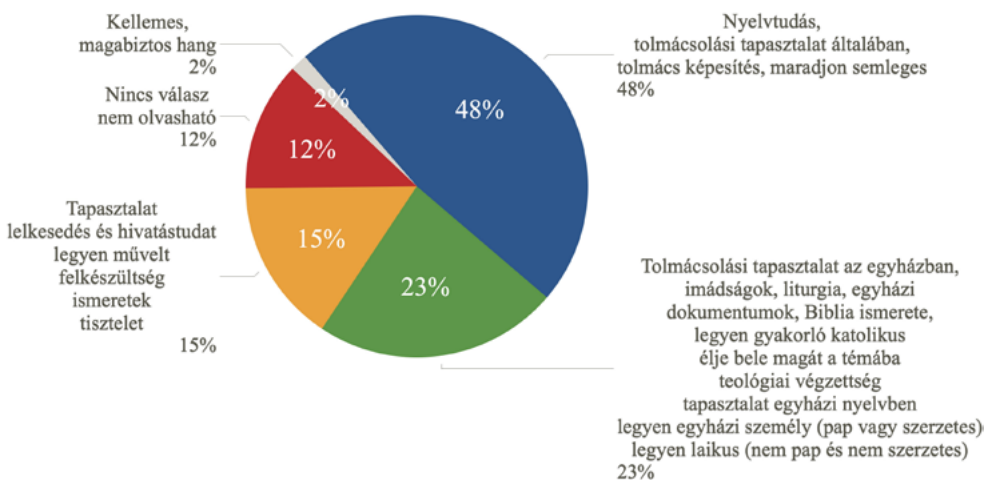
A 6. és 7. ábrákon megfigyelhetjük, hogy az egyes tulajdonságok hasonló pozíciót foglalnak el a fontossági rangsorban. Messze a leggyakrabban és a legelső helyen választott tulajdonság a *nyelvtudás* (mindkét esetben 51 válaszban szerepelt). Nem számítva azokat, akik nem válaszoltak, a második helyen a *lelkesedés és hivatástudat* szerepelt (a 10. kérdésben ez az 5. helyen végzett), a harmadik helyen pedig a *tolmácsolási tapasztalat az egyházban* (a 10. kérdésben ez a 2. helyen végzett).

Ugyanakkor az is látszik, hogy ezek a tulajdonságok nem csoportosíthatók úgy, mint a 8. vagy 9. kérdés esetén. Így például a nyelvi, tolmácsolási kompetenciákra utaló tulajdonságok gyakran váltakoznak kontextusspecifikus tulajdonságokkal, vagy általános puha készségekkel. A 8. ábrán érdekes megfigyelni, hogy a beszédprodukciót nagyon kevesen emelték ki a három legfontosabb tulajdonság között.

7. ábra: A 11. kérdésre kapott válaszok: *Ön szerint milyen tulajdonságokkal kell az egyházi eseményen dolgozó tolmácsnak rendelkeznie? A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint 1-től 3-ig.*

8. ábra: A 10. kérdésben szereplő tulajdonságok csoportosítása: *Ön szerint milyen tulajdonságokkal kell az egyházi eseményen dolgozó tolmácsnak rendelkeznie? A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint 1-től 3-ig.*

Annak ellenére, hogy a 10. kérdés táblázatában több tulajdonságot sorolhatunk a kontextusspecifikus sajtóságok közé, mégsem az ezekre az aspektusokra megadott értékek összege adja ki a legnagyobb százalékot (23%), hanem a nyelvtudásra és a tolmácsolási kompetenciákra vonatkozó adatok csoportja (48%). Ez az eredmény megint csak a kontextustól független (Downie 2016, Moser 1995, 1996) minőségi kritériumok állandóságát támasztja alá. Harmadik helyen az általánosabb, puha készségeket tartalmazó tulajdonság-csoport (15%) áll, majd a sort az a grafikon-szelet zárja, amely a nem értékelhető válaszokra vonatkozik (12%), s legvégül a kellemes hanghoz tartozó érték (2%).

A 8. ábra azt szemlélteti, hogy a felhasználók a tolmácsolási készségeket tartják a legfontosabbnak, és ez után következnek az egyházi kontextus sajátosságaira vonatkozó készségek, majd a további puha készségek.

3.5. A nyitott kérdések eredményei

A kérdőívet záró két utolsó nyitott kérdés adott alkalmat a válaszadóknak szabadon kifejteni, mi tetszett és mi nem tetszett az aznap hallott tolmácsolás kapcsán.

3.5.1. Mi tetszett a tolmácsolásban?

Arra a kérdésre, hogy mi tetszett a tolmácsolásban 69 értékelhető választ kaptam. A válaszokban nyolc gyakran előforduló kulcsszót azonosítottam, amelyek közül leggyakrabban a beszédprodukcióra utaló jellemzők fordultak elő, vagyis a *folyékony, gördülékeny tolmácsolás* (20%) és a *kellemes, természetes, kedves hang* (16%). Ezek Shin (2024) felmérésében is nagy mértékben határozták meg a tolmácsolás pozitív megítélését. A kulcsszavak két egymáshoz szorosan köthető első csoportja után egy százalékkal kevesebb említéssel (15%) szerepelt az a csoport, amely olyan aspektusokat foglalt magába, amelyek a tolmácsolás érthetőségét biztosítják, vagyis amikor a felhasználók úgy nyilatkoztak, jól tudták követni a tolmácsolást, az érthető volt számukra.

Az előfordulása szerint következő gyakori kulcsszó a jó tolmácsolástechnika volt (említések 10,5%-a). Ide csoportosítottam olyan észrevételeket, hogy *a tolmács megfelelő tempóban követte a forrásnyelvi előadót, lendületes, stabil, magabiztos, összeszedett és határozott* volt, illetve az egyik válaszadó úgy érezte, hogy *a tolmács nem felolvasta a szöveget, hanem valóban tolmácsolt*.

A kulcsszavak említési gyakorisága szerint ötödik csoportot (9,5%) egy *Egyéb* címkével láttam el, amelyben a nagyon általánosan megfogalmazott *minden jó volt* típusú válaszok mellé soroltam különböző további szempontokat, mint például a tolmács *gond esetén jelzett; követte a humort; alázatos és kitartó* volt. Ezen kívül azt is megjegyezte az egyik válaszadó, hogy *őt nem zavarta a férfi előadó női tolmács hanggal*, illetve hogy *az élő beszéd és a felolvasás soha nem azonos sebességű*.

A következő két kulcsszó-csoport is szorosan összefügg, és mindkét esetben 8-8% az említési arány. Ezek a tartalmi hűségre és a pontosságra vonatkoztak.

Szintén ehhez a két csoporthoz kapcsolhatók a szakterületi jártasságra vonatkozó észrevételek, 6%-os arányban.

Éles kontrasztban van a nyelvtudás említése a 11. kérdésben tapasztalt szerepével szemben, ahol az első helyen szerepelt, itt viszont az említések csak 4%-ában fordult elő. A 12. kérdésre kapott válaszokból kiemelt kulcsszavakat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: A 12. kérdésre (*Mi tetszett a tolmácsolásban?*) adott válaszok kulcsszavainak csoportosítása

	Kulcsszó-csoport	Említés
1.	Folyékony, folyamatos beszédprodukción	20%
	<i>folyamatosan működött, folyékony tolmácsolás, gördülékeny beszéd, folyamatosság, folyamatos összefüggő beszéd, nem akadozott stb.</i>	
2.	Beszédprodukción	16%
	<i>kellemes hang, hétköznapi hanglejtéssel beszélt, kedves hang, a hang nagyon kellemes volt, hangzás, kedves hangú, kellemes hangszín stb.</i>	
3.	Érthetőségn	15%
	<i>érthetően beszélt, jól követhető volt, többször is átfogalmazta az érthetőség kedvéért stb.</i>	
4.	Jó tolmácsolástechnika	10,5%
	<i>követe az előadót, nem kommentálta, magabiztos, lendületes, határozott, összeszedett, stabil, időben jól halad az előadóval, nem felolvasott szöveg, hanem tolmácsolás stb.</i>	
5.	Egyébn	9,5%
	<i>gond esetén jelzett, alázatosság, kitartás, humor követése, az élő beszéd és a felolvasás soha nem azonos sebességű, nem zavart a férfi előadó női tolmács hanggal, nagyszerű volt, minden, jó volt</i>	
6.	Tartalmi hűség	8%
	<i>a személyes megjegyzéseket, bakikat is visszaadta, tolmácsolta, nem takarta el az előadó közlendőjét, jól visszaadta az előadó üzenetét, az előadások hangulatát, a tartalom szempontjából pontosan fordított, megtartotta az előadó stílusát és felkészült volt</i>	
7.	Pontosság	8%
	<i>pontos, precíz volt, pontosnak tűnt, pontosan fordította az előadások tartalmát, pontosnak tűnt, helyesen ejtette a dokumentumokat</i>	

	Kulcsszó-csoport	Említés
8.	Szakterületi jártasság	6%
	<i>ismerte a témát, használta a bibliai, egyházi terminológiát, szakértelmelemről, kompetenciáról, felkészültségről tett tanúságot a tolmács</i>	
9.	Megfelelő nyelvtudás (egyszerűen említve)	4%
	<i>nyelvtudás, tartalom pontos fordítása megfelelő nyelvi formában stb.</i>	
10.	Nem értékelhető válasz	3%
	<i>Nem hallgattam, mert nem volt rá szükségem, {üres} {olvashatatlan}</i>	

3.5.2. Mi nem tetszett a tolmácsolásban?

A megfigyelt tolmácsolási esemény során előforduló problémákat feltáró kérdés válaszainak tartalomelemzése során számos kulcsszó a 12. kérdésnél is előforduló csoportokhoz volt társítható, de megjelentek új kulcsszó-csoportok is (*nem volt ilyen, technikai háttér*) és elmaradtak a nyelvtudásra és a tolmácsolástechnikára vonatkozó észrevételek. A 13. kérdés válaszaira jellemző kulcsszó-csoportokat a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A 13. kérdésre (*Mi nem tetszett a tolmácsolásban?*) adott válaszok kulcsszavainak csoportosítása

	Kulcsszó-csoport	Említés
1.	Nem értékelhető válasz	57%
	<i>Nem hallgattam, mert nem volt rá szükségem, {üres} {olvashatatlan}</i>	
2.	Nem volt ilyen	12%
	<i>nem volt ilyen/olyan, nem tapasztaltam negatívumot, nem volt ilyen meglátásom, elégedett voltam vele, jó volt, felnézek a tolmácsokra, szerintem nagyon nehéz munka, szellemileg nagyon fárasztó munka lehet</i>	
3.	Megakadó beszédprodukción	7%
	<i>sok szünet, néha akadozott, elakadt, belezavarodott a mondandójába, sok befejezetlen mondat</i>	
4.	Pontatlanság	5,5%
	<i>fogalmak, kifejezések (egyházi) pontatlansága, néhol helytelen szóhasználat, némely fogalmat helytelenül használt, egy-két szakkifejezésben volt pontatlanság stb.</i>	

	Kulcsszó-csoport	Említés
5.	Technikai háttér	5,5%
	<i>Nem a tolmács hibája, hanem a terem, ill. tolmácsfülke hangszigetelése hiánya miatt hangos volt, ill. kihallatszott a tolmács hangja, lemerült a „gép”, a technika recsegett néha és így eltűnt a hang, kihallatszott a fülkéből stb.</i>	
6.	Tartalmi pontatlanság	4%
	<i>Időnként kimaradtak mondatrészek, spontán dolgokat és a rögtönzött humort nem sikerült átadni, félrefordítás stb.</i>	
7.	Egyéb	4%
	<i>Nő tolmácsolt, néha olyan érzet volt, mintha nem lenne biztos, ezt hangnemben éreztem; tiszteletlenség</i>	
8.	Szakterületi hiányosság	3%
	<i>Néha belekeveredett a szakkifejezésekbe, kicsit nyelvtörő szakkifejezések esetén; amikor saját szempontjából tolmácsol, nem ért a témához</i>	
9.	Érthetőség	1%
	<i>Volt néha, amikor nem volt érthető</i>	
10.	Beszédprodukción	1%
	<i>Kicsit monoton volt.</i>	

A 2. táblázatban azt látjuk, hogy a 13. kérdésre (*Mi nem tetszett a tolmácsolásban?*) adott válaszok közül a nem értékelhető válaszok csoportja került az első helyre, ugyanis a válaszadók 55%-a erre a kérdésre nem válaszolt, a további 2% olvashatatlan volt, vagy a kérdés szempontjából nem adott értékelhető választ. A következő csoportban (12%) olyan észrevételeket találunk, amelyek azt szavakkal is megfogalmazva fejezték ki, hogy nem tudnak negatívumot megnevezni (*nem volt ilyen*), vagy pont az ellenkezőjét fogalmazták meg, hogy *elégedettek* voltak. Egy válaszadó a nyomaték kedvéért még részletesen is kifejtette, hogy *felnéz a tolmácsokra, mert szerinte nagyon nehéz munkát végeznek, ami szellemileg nagyon fárasztó lehet.*

A harmadik kulcsszó-csoport, a megakadó beszédprodukción (7%) azt tükrözi, hogy a tolmácsolás „csomagolása” meghatározó aspektusa a felhasználók elégedettségének vagy ennek a kérdésnek az esetén, az elégedetlenségének. Bár a beszédprodukciónra vonatkozó kulcsszó-csoport itt a harmadik helyet foglalja el, mondhatjuk, hogy ez az első kulcsszó, ami problémára utal. Tehát a *megakadások*, a *befejezetlen mondatok* a tolmácsolás során, vagy *amikor a tolmács belezavarodott a szövegbe*, voltak a leginkább zavaró tényezők a hallgatók számára. A beszédprodukción prozódijára csak egy résztvevő tett utalást, a monotonitást emlí-

tette az egyik válaszadó és így az a rangsorban a két legritkábban említett kategóriát képviseli.

A következő leggyakrabban említett probléma a *pontatlanság* (5,5%) volt a *fogalmak, szakkifejezések* kapcsán. Ugyanennyi említés fordult elő a technikai háttér tekintetében, mert előfordult, hogy a *hang recsegett* vagy a *tolmács hangja kihallatszott a fülkéből*. Egy százalékkal kevesebb válaszban szerepelt utalás a tartalmi pontatlanságra (4%), amikor *kimaradtak mondatrészek* vagy a *spontán dolgokat, rögtönzött humort nem sikerült tolmácsolni*, vagy amikor *félrefordítás* fordult elő.

A negatívumok között is voltak olyan kulcsszavak (4%), amelyeket egyedi természetük miatt az egyéb kategóriába soroltam: *nő tolmácsolt; néha olyan érzet volt, mintha nem lenne biztos, ezt hangnemben éreztem; vagy tiszteletlenség*.

Két válasz utalt a szakterületi hiányosságokra, amikor a hallgató úgy érezte, hogy a tolmács *belekeveredett a szakkifejezésekbe, kicsit nyelvtörő szakkifejezések esetén*, vagy amikor úgy észlelte, hogy a *saját szempontjából tolmácsol*, illetve *nem ért a témához*.

A negatívan értékelt jelenségek sorát az 1%-os arányban említett monoton beszédprodukciónál mellett a szintén 1%-os arányban említett, az érthetőségre vonatkozó vélemény zárta, miszerint *volt néha, amikor nem volt érthető*.

4. Összegzés és következtetések

A tanulmány az egyházi tolmácsolás felhasználóinak igényeit és egy konkrét tolmácsolási esemény minőségének a felhasználók által történő megítélését állította a vizsgálat középpontjába és arra kereste a választ, hogy miként határozzák meg a felhasználók a tolmács szerepét az egyházi eseményen, milyen szempontok alapján ítélik meg a hívek a tolmácsolás minőségét, és hogy a felhasználók szerint milyen tulajdonságokkal, készségekkel kell az egyházi környezetben dolgozó tolmácsoknak rendelkezniük.

A kérdőíves felmérés válaszaiból kiderül, hogy a Magyar Katolikus Egyházon belül szervezett konferencia hallgatósága állampolgársága, anyanyelve és vallási hovatartozása alapján igen homogén volt, míg a korosztály széles skálán mozgott és a 18 évestől a 93 évesig minden korosztályt felölelt. A válaszadók végzettségére, szakmai hátterére, az egyházban betöltött szerepére a kérdőív már nem kérdezett rá.

A 2. (*Ön tagja valamelyik egyháznak?*) és 3. (*Melyik egyházhoz tartozik?*) kérdések alapján látható, hogy a felhasználók típusát *katolikus hívek* felhasználói típusként határozhatjuk meg. Moser (1996: 157) megállapítására támaszkodva, miszerint a kutatási eredményeket nemcsak a kontextus, hanem a felhasználók típusa is erőteljesen meghatározza, azt feltételezhetjük, hogy a vizsgált tolmácsolási esemény alkalmával a kontextuális és a felhasználói típusnak megfelelő elvárások azonosak lehettek.

Az 5–11. kérdések a felhasználói elvárásokra fókuszáltak (Liu 2023, Pöchhacker 2005) és az eredmények azt tükrözték, hogy a tolmács nemcsak dolgozik egy egyházi megbízatás alkalmával, hanem résztvevője is az eseménynek, illetve erőteljesen megjelent a tolmácsolás mint szolgáltatás mellett a nyelvi közvetítés szolgálat jellege is. A tolmács szerepét vizsgáló kérdésekre adott válaszok egybecsengtek Hild (2015) megállapításával, aki a tolmácsolás e speciális fajtájában nagyobb szerepet tulajdonít a mélyen megélt érintettségnek a semlegességgel szemben. Furmanek (2016) Vigourouxra (2010) is hivatkozva kulcsfontosságú jellemzőjeként említi a bevonódást, s ennek következtében kihívás e kontextusban megtartani a semleges nyelvi közvetítő szerepét. Ez nemcsak a tolmács szemszögéből igaz, hiszen gyakran maga a közösség mint felhasználó várja el a tolmácstól (Furmanek 2016: 269), hogy élje bele magát a tolmácsolt eseménybe.

Ha a tolmács nem semleges nyelvi közvetítőként nyújt szolgáltatást, joggal értelmezhetjük úgy, hogy szolgálatot teljesít, amit Hokkanen (2012) még az önkéntességtől is megkülönböztet és amelyet Owen (2014) egyenesen a templomi tolmácsolás céljaként jelöl ki, vagyis a célnyelvi befogadók, köztük a tolmács lelki épülésének szolgálataként. Az egyházi eseménybe pedig akkor vonódik be a tolmács igazán, akkor éli át mélységeiben a történéseket, ha nem kívülről, hanem az adott közösségnek tagja is. Ezt az aspektust vizsgálta a kérdőív 6. kérdése: vajon *fontos-e, hogy az egyházban dolgozó tolmács az adott egyház tagja legyen*. A válaszadók kiemelkedő többsége vélte fontosnak az adott egyházi közösséghez tartozást, e tekintetben tehát az eredmények párhuzamba állíthatók Hokkanen (2012: 305–306) kijelentésével, aki szerint a katolikus egyházi kontextusban dolgozó tolmácsnak katolikusnak kell lennie, az adott vallást gyakorolnia kell ahhoz, hogy átélje az elhangzottakat és így képes legyen azokat tolmácsolni. Owen (2014) odáig megy, hogy a beállítottság, az érzelmi irányultság talán még a képzettségénél is fontosabb. Furmanek (2016: 244) enyhébben fogalmaz, amikor úgy véli, elvárható a tolmácstól, hogy azonosuljon mindazzal, amit a forrásnyelvi beszélő mond, hiszen ez a kulcsa a tolmács sikeres közreműködésének.

A tolmácsolás minőségére vonatkozó 8. és 9. kérdésekre kapott válaszok megerősítették a korábbi, felhasználói igényeket vizsgáló kutatások (Bühler 1986, Downie 2016, Kurz 1989, 1993, 1994, Mack és Cattaruzza 1995, Marrone 1993, Moser 1996, Vuorikoski 1993) eredményeit, a kontextustól független felhasználói elvárások érvényesülését. Az egyházi kontextusban is a kiemelten fontos szempontok között találtuk a tartalmi hűséget és a terminológia pontos használatát. Ezek az eredmények több ponton is párhuzamba állíthatók Shin (2024) kontextusspecifikus felmérésének eredményeivel is: mind a magyar, mind a koreai válaszadók az *eredetivel azonos tartalmat* jelölték a legfontosabbnak. Mindkét felmérésben a fontos minőségi kritériumok között találjuk a *pontos bibliai kifejezések és terminológia használatát*, valamint a *folyékony tolmácsolást*, és a *tartalom kisebb-nagyobb módosítását*. A táblázatban megjelölt értékeket a rangsorolási kérdések is megerősítették. Különbségek az eredmények között leginkább a két kutatás szocio-kulturális kontextusából erednek, mivel az általam kivitelezett kérdőív nem tartalmazott

olyan szempontot, ami arra vonatkozott volna, hogy mennyire fontos a forrásnyelvi beszélő előadói stílusát a magyar beszédstílus szerint módosítani, hiszen a magyar–olasz kulturális különbségek kisebbnek mondhatók az amerikai–koreai különbségekhez képest, valamint a tolmácsolás nem egy, hanem kétirányú volt.

Az egyházi kontextusban dolgozó tolmács tulajdonságaira vonatkozó 10. kérdésre kapott válaszok több ponton erősítik meg Shin (2024) eredményeit, akinek a felmérésében a válaszadók a tolmácsolási készségeket, a hitbeli meggyőződést, a nyelvtudást, valamint a Biblia ismeretét rangsorolták az első helyeken, és amelyek a jelen felmérésben is a kiemelten fontos, nagyon fontos és fontos kategóriákban szerepelnek, olyan további párhuzamos kategóriákkal együtt, mint a beszédprodukcóra vonatkozó kompetenciák (*kellemes, magabiztos hang*) vagy a tolmács személyiségét érintő vélemények (*lelkesedés, hivatástudat*). Kisebb különbség az egyházhoz való viszonyra vonatkozó pontokon fedezhető fel, ami a koreai felmérésben bár kevésbé, de még a fontos szempontok között szerepelt, míg a jelen kutatásban az a kérdés, hogy a tolmács laikus-e vagy esetleg pap, illetve szerzetes a nem fontos és az egyáltalán nem fontos jellemzők között található a rangsorban.

A 10. kérdés kontrollkérdése (11. kérdés) – hasonlóan Shin (2024) eredményeihez – megerősítette a táblázatban felsorolt tolmácskompetenciák rangsorát. Shin (2024) csak kisebb mértékű eltérést tapasztalt a tolmácsok kompetenciáit felmérő Likert-skála alapú táblázatban kapott rangsor és a kontrollkérdések kapcsán kialakult sorrend elemzésekor, amit úgy értelmezett, hogy a felhasználók mind a kontextusspecifikus (*faith-related*), mind a tolmácsolástechnikai (*interpreting skill*) aspektusokat kiemelt helyen kezelik. Ettől azonban eltér a kompetenciák 8. ábrában megjelenített csoportosítása, amely inkább a kontextustól független készségek szerepét emeli ki, szemben a még mindig meghatározó kontextusspecifikus tulajdonságokkal.

A nyílt végű kérdések a felhasználók aktuális tolmácsolási eseményre vonatkozó megítélését vizsgálta. Mivel ezek a kérdések a kérdőív utolsó két kérdéseként szerepeltek, a kitöltők válaszait befolyásolhatták az előző kérdésekben szereplő kritériumok. Ha ezektől az említések gyakoriságában eltértek vagy új szempontokat hoztak fel, azok lehetővé tették az elvárások és a tolmácsolás minőségére vonatkozó észrevételeik közötti különbségek megfigyelését, összehasonlítását. Shin (2024) ilyen jellegű összehasonlítást nem végzett, a jelen kutatásban résztvevő válaszadókra vonatkozóan azonban több szempontból is érdekes megfigyelés tehető. Egyrészt a tolmácsolás minőségét első helyen meghatározó *eredetivel azonos tartalom* a pozitív értékelések között a 10-ből csak a 6-ik, a negatívumok sorában a 4., 6. és 8. helyen szerepelt. Ha figyelembe vesszük, hogy a tartalmi hűséget a felhasználó csak nagyon korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem tudja objektíven megítélni (Gile 2009), nem váratlan, hogy ez az aspektus ilyen kevés említést kapott, s akkor is inkább olyan jelenségekre utaltak, amelyek nemcsak a fejhallgatón keresztül lehettek érzékelhetők: *a személyes megjegyzéseket, bakikat is visszaadta, tolmácsolta; jól visszaadta az előadó üzenetét, az előadások hangulatát; időnként kimaradtak mondatrészek; spontán dolgokat és a rögtönzött humort*

nem sikerült átadni; néha belekeveredett a szakkifejezésekbe, stb. Jól kirajzolódik a konkrét tolmácsolási esemény minőségének percepciójában a 3.3. pontban bemutatott, a tolmácsolás minőségét meghatározó második kritériumcsoport, a beszédprodukciónak, a folyamatos tolmácsolásnak, a megakadásoknak. Ezek az aspektusok a felhasználók szempontjából a leggyakoribb említést kapták, hiszen ezek azok az ingerek, amelyeket még akkor is érzékelnek, ha esetleg az általuk hordozott jelentést, tartalmat már nem is figyelik.

Összegzésképpen elmondható, hogy a Shin (2023, 2024) által kidolgozott felhasználói elvárásokat vizsgáló felmérés megisméltése magyar kontextusban, katolikus egyházi környezetben számos egyezést mutatott, hiszen mindkét populáció válaszaiban kiemelt fontosságú aspektusként szerepelt a tartalmi hűség (*fidelity*), a folyamatos beszédprodukciónak (*fluency*), valamint a tolmács közösséghez tartozása, hitbéli elkötelezettsége (*faith*), amelyeket Shin a három F pilléreként nevez meg az angol kifejezések kezdőbetűit kiemelve.

Mivel Shin a felhasználói felmérést egy intézményi keretek között már közel két évtizede folyó prédikáció-tolmácsolási képzés programjának továbbfejlesztése érdekében végezte, a koreai kérdőívben nem szerepelt a tolmácsképesítésre vonatkozó kérdés, ami a magyartól eltérő szociokulturális és piaci viszonyokkal magyarázható. Az egyházi, vallási kontextus kapcsán még további kutatásokra van szükség annak feltárása érdekében, hogy a vallási közösség egy tagja, aki nem rendelkezik tolmácsképesítéssel sikeresebb nyelvi közvetítő lenne-e egy a vallási közösség számára kívülálló professzionális nyelvi közvetítőnél. Furmanek (2016: 260) ezt az egyik legneuralgikusabb és legkényesebb kérdésnek tekinti a vallási tolmácsolás kapcsán. A tanulmányban bemutatott eredmények is ellentmondásos képet rajzolnak ki, hiszen a válaszok alapján a tolmácsképesítés, a felhasználók véleménye szerint nem tartozik a legfontosabb tulajdonságok közé, sőt azoknak a válaszoknak a száma is figyelemre méltó volt, akik szerint ez nem fontos. Míg a vizsgált eseményen a tolmácskészüléket igénybe vevő résztvevők saját benyomásaikra támaszkodhattak a tolmácsok nyelvtudása, beszédprodukciónak, neme kapcsán, arra vonatkozóan nem kaptak tájékoztatást, hogy a fülkében dolgozó tolmácsok rendelkeztek-e képesítéssel, az egyház tagjai voltak-e, mennyi tolmácsolási tapasztalattal rendelkeztek általában vagy az egyházban. Ezeknek a körülményeknek a vizsgálata és ezek szerepe a kontextus sajátossági között egy további tanulmány tárgya lehet majd, amely a tolmácsolás megrendelőjének és a tolmácsok szemszögéből közelítheti meg ugyanezt a szinkrontolmácsolási eseményt, majd hasonlíthatja össze mindhárom érintett álláspontját.

Irodalom

Bühler, H. 1986. Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua* 5–4, 231–235.

- Downie, J. 2015. What every client wants? (Re)mapping the trajectory of client expectations research. *Meta* Vol. 60. No.1. 18–35. <https://doi.org/10.7202/1032398ar>
- Downie, J. 2016. *Stakeholder expectations of interpreters: A multi-site, multi-method approach*. Unpublished doctoral thesis. Heriot-Watt University.
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatás-módszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Ferenc pápa. 2013. *Evangelii gaudium*. Szentszék. https://www.vatican.va/content/francesco/hu/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html (megtekintés: 2024. 02. 02.)
- Furmanek, O. 2016. Faith-related interpreting. In: Tipton, R., Furmanek, O. (eds) *Dialogue interpreting. A guide to interpreting in public services and the community*. London & New York: Routledge. 237–276. <https://doi.org/10.4324/9781315644578>
- Gile, D. 2009. *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Amsterdam: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.8>
- Hild, A. 2015. Religious settings. In: Pöchhacker, F. (ed.) *Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London and New York: Routledge. 344–346.
- Hokkanen, S. 2012. Simultaneous church interpreting as service. *The Translator* Vol. 18. No. 2. 291–309. <https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799512>
- Kalina, S. 1994. Analysing interpreters' performance: methods and problems. In: Dollerup, C., Lindegaard, A. (eds) *Teaching translation and interpreting 2*. Amsterdam: John Benjamins. 225–232.
- Karlik, J. 2010. Interpreter-mediated scriptures: Expectation and performance. *Interpreting*. Vol. 12. No. 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 160–185. <https://doi.org/10.1075/intp.12.2.03kar>
- Kurz, I. 1989. Conference interpreting – User Expectations. In: Hammond, D. L. (ed.) *Coming of Age. Proceedings of the 30th Annual Conference of the American Translators Association*. Medford (NJ): Learned Information. 143–148.
- Kurz, I. 1993. Conference interpretation: Expectations of different user groups *The Interpreters' Newsletter* Vol. 5. 13–21.
- Kurz, I. 1994. What do different user groups expect from a conference interpreter? *The Jerome Quarterly* Vol. 9. No. 2. 3–7.
- Kurz, I. 2001. Conference interpreting: quality in the ears of the user. *Meta* Vol. 46. No. 2. 394–409. <https://doi.org/10.7202/003364ar>
- Liu, M. 2023. User expectations research revisited Methodological considerations. In: Zwischenberger, C., Reithofer, K., Rennert, S. (eds) *Introducing new hypertexts on interpreting (studies). A tribute to Franz Pöchhacker*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 44–65. <https://doi.org/10.1075/btl.160.03liu>
- Mack, G., Cattaruzza L. 1995: User surveys in simultaneous interpretation: A means of learning about quality and/or raising some reasonable doubts. In: Tommola., J. (ed.) *Topics in interpreting research*. Turku: University of Turku. 51–68.
- Marrone, S. 1993. Quality: A shared objective. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 5. 35–41.
- Mlundi, S. 2021. Towards effective interpreter-mediated biblical sermons in English and Kiswahili in the Tanzanian charismatic and Pentecostal churches: Any challenge or

- complexity faced by the church interpreter? *Studies in English Language Teaching* Vol. 9. No. 5. <http://dx.doi.org/10.22158/selt.v9n5p32>
- Moser, P. 1995. Simultanes Konferenzdolmetschen. Anforderungen und Erwartungen der Benutzer. Endbericht im Auftrag von AIIC, Vienna, SRZ Stadt und Regionalforschung GmbH.
- Moser, P. 1996. Expectations of users of conference interpretation. *Interpreting* Vol. 1. No. 2. 145–178.
- Owen, A. 2014. *One among a thousand': interpreting in Christian settings*. London: The Wakeman Trust.
- Pöchhacker, F. 1994. Quality assurance in simultaneous interpreting. In: Dollerup, C., Lindegaard, A. (eds) *Teaching Translation and Interpreting 2*. Amsterdam: John Benjamins. 233–244.
- Pöchhacker, F. 2005. Quality research revisited. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 13. 143–166.
- Pöchhacker, F. 2015. User expectations. In: Pöchhacker, F. (ed.) *Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London and New York: Routledge. 430–432. <https://doi.org/10.4324/9781315678467>
- Pöchhacker, F. 2022. *Introducing interpreting studies*, 3rd ed. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315649573>
- Reiss, K. és Vermeer, H. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, Niemeyer.
- Salawu, A. 2010. Evaluation of interpretation during congregational services and public religious retreats in south-west Nigeria. *Babel* Vol 56. No. 2. 129–138. <https://doi.org/10.1075/babel.56.2.03sal>
- Shin, H. 2013. *A research study on sermon interpreting in Korean churches*. Unpublished Doctoral Thesis. Ewha W. University.
- Shin, H. 2023. Training sermon interpreters based on the principles of 3fs (fidelity, fluency and faith). Elhangzott: Christian Scholars: Forming Identity, Building Community INCHE Asia-Oceania Conference. 2023. június 20–22, Handong Global University in Pohang, Republic of Korea (Dél-Korea).
- Shin, H. 2024. On training sermon interpreters: with reference to interviews with sermon interpreters and surveys on user-expectations. In: Moratto, R., Lim, H. (eds) *The Routledge handbook of Korean interpreting*. Routledge. 309–322.
- Snelling, D. C. 1989. A typology of interpretation for teaching purposes. In: Gran L., Dodds J. (eds) *The theoretical and practical aspects of teaching interpretation*. Udine: Campanotto Editore. 141–142.
- Vigouroux, C. B. 2010. Double-mouthed discourse: interpreting, framing, and participant roles. *Journal of Sociolinguistics* Vol. 14. No. 3. 341–369.
- Vuorikoski, A. R. 1993. Simultaneous interpretation—User experience and expectation. In: C. Picken (ed.) *Translation—the vital link. Proceedings of the XIIIth World Congress of FIT* Vol. 1. London: Institute of Translation and Interpreting. 317–327.
- Vuorikoski, A. R. 1998. User responses to simultaneous interpreting. In: L. Bowker, M. Cronin, D. Kenny and J. Pearson, (eds.) *Unity in diversity? Current trends in translation studies.*, Manchester: St. Jerome Publishing. 184–197.
- Zwischenberger, C. 2015. Survey research. In: Pöchhacker, F. (ed.) *The Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London: Routledge. 407–408.

FÜGGELÉK

Tolmácsolás egyházi környezetben Kérdőív a tolmácsolási szolgáltatást igénybe vevő közönségéhez

A kérdőív kitöltésével PhD kutatásomhoz járul hozzá, amelyet az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjában végzek. A válaszadás önkéntes és anonim.

1. Mi az Ön állampolgársága?

2. Ön tagja valamelyik egyháznak?

igen nem nem kívánok válaszolni

3. Kérem, adja meg a korát egy egész számmal.

4. Melyik egyházhoz tartozik?

5. Ön szerint a tolmács csak a munkáját végzi az egyházi eseményen vagy ő maga résztvevője is?

csak dolgozik mint tolmács résztvevőként és tolmácsként is jelen van
 a tolmácstól függ

6. Fontos-e, hogy az egyházban tolmácsoló tolmács az adott egyház tagja legyen?

igen nem

7. Ön szerint a tolmács szolgáltatást nyújt vagy szolgálatot teljesít, amikor az egyházban tolmácsol?

szolgáltatást nyújt szolgálatot teljesít mindkettő

8. Ön szerint mitől lesz a tolmácsolás jó minőségű?

<i>válaszait jelölje egy x-szel</i>	Egyáltalán nem fontos	Nem fontos	Fontos	Nagyon fontos	Kiemelten fontos
Az eredetivel azonos tartalom					
Folyékony tolmácsolás					

Tartalom kisebb kiegészítése vagy kihagyása a jobb érthetőség érdekében					
Természetes beszédként hat					
Kellemes hang					
A pontos bibliai kifejezések és terminológia használata					
Visszaadja a beszélő stílusát					
A tolmács neve egyezik az előadóéval					
A tolmács felkészült az esemény témájában					
Egyéb					

9. A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint.

1.
2.
3.

10. Ön szerint milyen tulajdonságokkal kell az egyházi eseményen dolgozó tolmácsnak rendelkeznie?

<i>válaszait jelölje egy x-el</i>	Egyáltalán nem fontos	Nem fontos	Fontos	Nagyon fontos	Kiemelten fontos
Nyelvtudás					
Tolmács képesítés					
Tolmácsolási tapasztalat általában					
Tolmácsolási tapasztalat az egyházban					
Teológiai végzettség					
Biblia ismerete					

Imádságok, liturgia, egyházi dokumentumok ismerete					
Legyen gyakorló katolikus					
Kellemes, magabiztos hang					
Legyen egyházi személy (pap vagy szerzetes)					
Legyen laikus (nem pap és nem szerzetes)					
Lelkesedés és hivatástudat					
Élje bele magát a témába					
Maradjon semleges					
Legyen művelt					
Egyéb					

11. A fenti tulajdonságokból válasszon ki hármat és rendezze őket fontossági sorrend szerint 1-től 3-ig.

1.
2.
3.

12. Mi tetszett a tolmácsolásban?

.....

.....

.....

13. Mi nem tetszett a tolmácsolásban?

.....

.....

.....

Válaszait hálással köszönöm. Szentirmay Piroska PhD hallgató

A magyar irodalom recepciója Hollandiában

Varga Orsolya

ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Néderlandisztikai Tanszék

E-mail: vargaorsolya@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1694-057X>

Kivonat: A holland–magyar kapcsolatok évszázados története ellenére Hollandiában csak a 19. század második felétől jelentek meg magyarból – jórészt közvetítő nyelven keresztül – fordított szépirodalmi művek. Tanulmányommal megkísérlem összefoglalni, mely művek és milyen körülmények között jelentek meg holland fordításban a második világháborútól a kétezres évek elejéig. Ennek során – mivel a fordított szöveg éppúgy csak befogadása révén válhat irodalommmá, mint az eredetinek tekintett alkotás – igyekszem megvizsgálni a fordításnak a befogadó kultúrára gyakorolt hatását is.

Kulcsszavak: műfordítástörténet, recepció, kulturális transzfer

1. Bevezetés

A kulturális transzfer kutatása során a hangsúly egyre inkább a különböző kultúraközvetítőkre esik – a fordítókra, kiadókra, utazókra, könyvkereskedőkre vagy gyűjtőkre (Espagne 2006: 15) –, akiről joggal feltételezhetjük, hogy a kultúrtörténet meghatározó szereplői (Burke 2005). Fordítás nélkül aligha létezhet kultúra, a fordítás mibenlétét pedig két előfeltevés alapján lehet megközelíteni. Az egyik, hogy a kultúrák nagy vonalakban hasonlítanak egymáshoz. A másik, ha valaki a különbözőséget, viszonylagosságot véli elsődlegesnek a kultúrákban, vagyis öszeütközésként is szemléli kölcsönhatásukat (Szegedy-Maszák 1998: 73). A fordítás vizsgálható egyfajta stratégiaként, melyet a kultúrák alakítanak ki, hogy a határaikon kívül eső területekkel foglalkozzanak, miközben fenntartják saját jellegzetességeiket. Eszményi esetben felfoghatjuk akár „két különböző (kon)textus tökéletes házasságának, mely két entitás életét köti össze jóban-rosszban” (Basnett és Lefevere 1992: 11). A kis nyelvekben – lévén elszigeteltek – a kezdetektől fogva prominens szerepet kap a fordítás: a magyarországi első írott nyelvemlék fordítás,

és a holland írott hagyomány szintűgy fordításokkal kezdődött. Ma az *UNESCO Index Translationum* adatai szerint a legtöbb fordítással rendelkező országok ötvenes listáján Hollandia a hatodik, Magyarország a tizenharmadik helyen áll, az ötven leggyakrabban fordított forrásnyelv kategóriában a holland a tizenegyedik, a magyar a tizenkilencedik, valamint az első ötven célnyelv listáján a holland a hatodik, a magyar a tizenötödik helyezést kapta. Ezek megdöbbentő adatok, tekintve, hogy a világon több mint kétszáz ország és megközelítőleg hatezer nyelv létezik.

Az utóbbi harminc évben legtöbbet fordított magyar írók: Kertész Imre (242) és Márai Sándor (233). E két írónak több mint kétszázharminc különböző nyelvű – tehát nem csak holland – fordítása szerepel a listán. A legtöbb fordítással rendelkező magyar írók egyrészt huszadik századi klasszikusok: Molnár Ferenc (132), Szabó Magda (75), Kosztolányi Dezső (73), másrészt a posztmodern irodalom jeles képviselői: Esterházy Péter (132), Konrád György (110) és Nádas Péter (81).

Jelen tanulmányommal megkísérlem összefoglalni, mely magyar szépirodalmi művek és milyen körülmények között jelentek meg holland fordításban a második világháborútól a kétezres évek elejéig.

Mivel a fordított szöveg éppúgy csak befogadása révén válhat irodalommá, mint az eredetinek tekintett alkotás, a fordításnak a befogadó kultúrára gyakorolt hatását is meg kell vizsgálnunk.

2. A második világháborútól a hetvenes évekig

A holland–magyar kapcsolatok évszázados története ellenére Hollandiában csak a 19. század második felétől jelentek meg magyarból – jórészt közvetítő nyelven keresztül – fordított irodalmi művek. Henry Kammer szerint „a századelőn és a két világháború között alig jelent meg valami az értékes kortárs magyar irodalomból” (Kammer 1996: 64) egy Ady-válogatás kötet kivételével, miközben nagy sikert aratott néhány tradicionális-konzervatív beállítottságú lektűr-író, köztük Harsányi Zsolt, Földes Jolán és Körmenyi Ferenc. Azóta többen árnyalták ezt a felfogást, köztük Gera Judit izgalmas tanulmányában Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regényének különböző aspektusairól (Gera 2013). Pusztai Gábor pedig több írásában is Madelon Székely-Lulofsnak és Székely Lászlónak a holland–magyar transzferben betöltött szerepével foglalkozik, akik Márait, Molnár Ferencet, Kassákot is fordítottak a két világháború közötti években (vö. Pusztai 2018). Svirsky Antal 1987-es tanulmányában Molnár Ferencről azt írja, darabjai hatottak a holland drámaírókra: Ary den Hertogot egyenesen „a holland Molnár”-nak nevezték (Svirsky 1987). Molnár darabjait egyébként a hatvanas évekig színre vitték, és sikerrel játszották Hollandiában (De Bie 1988).

A második világháború alatt régebbi könyveket adnak ki újra, első kiadásokat csak a szórakoztató irodalom népszerű szerzői, Harsányi Zsolt és Vaszary Gábor érnek meg. Harsányi áll az élen, ő a korszak legnépszerűbb magyar írója – a „magyar

Courths-Mahler” – Hollandiában. A második világháború alatt, illetve a háború utáni években – jóllehet Márai Sándor néhány regényét már akkor kiadták Madelon Székely-Lulofs átültetésében – tehát igen kevés jelentős, magyarból fordított mű jelenik meg Hollandiában. Az ötvenes évekre némileg eltolódik a recenzensek irodalmi ízlése, és Harsányi *Életre halálra* című regényét, melyet Madelon Székely-Lulofs fordított, lesújtó kritikával illetik 1951-ben a *De Nieuwe Eeuw* című folyóiratban, ugyanakkor a *Neerlandia* 1952-ben pozitívan nyilatkozik a regényről. Meglepő, hogy ugyanazon az oldalon, ahol Harsányi regényét dicsérik, Frederik Van Eeden, holland író *Van de koele meren des doods* (1900) [A halál hűvös tavai] című híres pszichológiai regényéről gúnyos hangú kritikát olvashatunk (De Bie 1987: 73).

Egy ország fordításpolitikája bizonyos korszakokban gyakran szorosan összeköthető aktuális politikai eseményekkel, ezt tapasztalhatjuk Hollandia és Magyarország viszonylatában is. A politikai berendezkedés miatt az ötvenes években korlátozottak a személyes kapcsolatok Magyarországgal. Kivétel a kommunista nézeteket valló Theun de Vries, aki a magyar kormány meghívására 1948-ban látogat először Magyarországra „irodalmi és kulturális tájékozódás” céljából. Itt találkozik Illyéssel, Déryvel, Lukács Györggyel. Első benyomása Magyarországról „szívet melengető”: egy ország, nemzet újjászületését látja (Perry 2013: 144-145). 1951-ben újra hivatalos meghívást kap, amikor ismét lenyűgözi „a művészettel, kultúrával való találkozás, az alkotó kezdeményezés és lelkesedés” (uo. 146). Útjának finanszírozásával a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Bizottsága nem csinált rossz befektetést, ugyanis De Vries a látogatásáról lelkes úti beszámolót írt, melyet szintén a magyar kormány támogatót (De Vries 1952). Bár a száztíz oldalas illusztrált könyv csupán egyetlen kiadást ért meg, talán azért él tovább, mert Willem Frederik Hermans, az egyik legnagyobb 20. századi holland író egyik polémiáját ennek szentelte. Hermans szerint az írás propagandabrosúrára hasonlít a hitleri időkből. Érdekes, hogy Hollandiában Hermanson kívül senki nem emelte fel a szavát a kommunista író ellen úgy, mint a harmincas években az NSB – az 1931-től 1945-ig működő holland nemzetiszocialista párt tagjai ellen (Perry 2013: 146).

Az ötvenes években inkább klasszikus magyar művek fordításai látnak napvilágot: Molnár Ferenc regénye, a *Pál utcai fiúk* 1950-ben, Mikszáth Kálmán két regénye¹ két évvel később jelenik meg Hollandiában. Mikszáthot egyébként már a század elején fordították hollandra, a *Szent Péter esernyője* H.A.C. Beets-Damsté tolmácsolásában több kiadást megért, 1956-ban pedig 13 000 eladott példánnyal kiemelkedő pozíciót ért el. Ami a kortárs írókat illeti, elsősorban a külföldön élő magyar Koestlerre irányult a figyelem. Sőt, Heerikhuizen irodalomtörténetében (1956) – melyben szűk egy oldalt szán a magyar irodalom ismertetésére – egyenesen Koestlert nevezi meg a magyar irodalom egyetlen élő képviselőjének (Heerikhuizen 1956: 304).

¹ A *Szelistyei asszonyok* (1984, *Szelistje – het dorp zonder mannen*), Urb de Wael és a *Beszterce ostroma* (1901, *De dolle graaf Pongracz of het beleg van Beszterce*) Urb de Wael és Dirk Wolters fordításában.

Hogy mennyire összekuszálódhatnak az irodalmi recepció szálai, az bizonyítja, hogyan befolyásolta Arthur Koestler önéletrajza az egyik legnagyobb 20. századi magyar költő, József Attila külföldi ismertségét. Koestler, aki önéletrrásában néhány oldalt szentelt a költőnek, ilyen módon hozzájárult József Attila nevének, életművének terjesztéséhez saját hazáján kívül. (De Bie 1987: 73)²

Koestler 1954-ben, Nagy-Britanniában publikált visszaemlékezése (Koestler 1954) után kezdtek fordítani József Attila verseit hollandra, különböző folyóiratok és antológiák számára. 1977-ben aztán önálló válogatáskötete jelent meg jórészt Sivirsky Antal átültetésében³.

Az 1956-os forradalommal megváltozott a helyzet: Magyarország hirtelen az érdeklődés középpontjába került, egyúttal a magyar irodalom felé is figyelem irányult. A Nyugat-Európába áramló emigránsirodalom hullámával párhuzamosan lassan elkezdődött az ismerkedés a kortárs magyar költőkkel és írókkal. A forradalmat követő szakaszt Henry Kammer az emigráns irodalom címkével illeti, és felhívja a figyelmet arra, hogy ebben az időszakban szépirodalmi értékkel nemigen rendelkező dokumentarista könyveket fordítanak, többek között Méray Tibor és Sebestyén György írásait (Kammer 2005: 5). 1957-ben mégis megjelenik egy igen jelentős válogatás: a Sivirsky Antal szerkesztette novellagyűjtemény felöleli a magyar klasszikus és kortárs irodalom legjavát, Petőfitől Máraiig. A reprezentatív kötetet már nem övezte hallgatás a kritika részéről. Az *NRC Handelsblad*ban, Hollandia máig legtekintélyesebb napilapjában a recenzens a magyar elbeszélő hagyomány jellegzetességeit ragadja meg: „Mindenekelőtt az itt tárgyalt magyar elbeszélő művészet általános vonását kell kiemelnünk: annak orális jellegét. A mi elbeszélő művészetünk túlnyomórészt didaktikus hagyományával ellentétben egyértelműen a gyönyörködtetés, szórakoztatás jellemzi, amolyan kandallótűz mellett történetmesélő hangulat lengi be” (De Bie 1987: 73).

Mindazonáltal a magyar irodalom kiadását és fogadtatását Hollandiában a második világháborútól a nyolcvanas évek végéig erősen befolyásolja a politika.

Egyrészt aktuális politikai események játszottak meghatározó szerepet a lefordítandó könyvek kiválasztásában, másrészt az olvasóknak is csak akkor keltette fel az érdeklődését a magyar irodalom, ha az ország bizonyos politikai események miatt eleve az érdeklődés középpontjába került, és minden, ami Magyarországgal kapcsolatos volt, hírtérket kapott

foglalja össze De Bie (2001: 74).

Talán nem véletlen, hogy Déry Tibor 1957-es – a szabad világ tiltakozását kiváltó – bebörtönzését követően Hollandiában (Jan van Rhenen fordításában)

² A cikkben minden holland nyelvű forrásból származó szöveg Varga Orsolya fordítása.

³ *De zon van de straat en van de aarde*. 's Gravenhage/Brugge: Nijgh & Van Ditmar / Sonnevile 1977.

megjelent kisregénye, a *Niki* nagy érdeklődést váltott ki, és különböző fórumokon magasztaló kritikákat kapott. J. Bernlef a Magyarországon regnáló sztálini rezsim finom, intelligens kritikáját értékeli a műben (De Bie 1987: 74). Egy másik recenzió szerint a komoly és megrázó szövegbe ironia vegyül, „valóban olyan könyv, melyet el kell olvasni, már csak a szöveg finomsága, szelídsége miatt is” (Valkhoff 1958: 180). Még egy női magazin regényajánló rovata is beszámol a műről: „Cso-dálatos a stílusa, az embersége, és bármennyire egyszerűnek tűnik is, a megfogalmazás módja kis irodalmi emlékművé emeli” (N. N. 1959: 344). A kisregény fordítását négy évvel később egy Déry novellagyűjtemény követi, majd 1964-ben Németh László *Bűn* (1936) című regénye (ford. Margot Bakker) és 1967-ben Fejes Endre *Rozsdatemetője* (1962) (ford. R. Fiddelaar).

Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével szerzett hírnevet az 1956 utáni időszakban (ford. Antal Sivirsky), tíz évvel később a nemzetközi költészeti napokon a belgiumi Knokkéban nagydíjat kapott. Leghíresebb könyvét, *Puszták népe* című szociográfiáját azonban csak 1976-ban fordították hollandra. Az eredetileg 1936-ban napvilágot látott munka egyébként már sokkal korábban megjelent németül, franciául, sőt finnül is. A „mély hatást keltő mű” (Weststeijn 1979: 92) folytatásaként lehet felfogni a hollandul 1978-ban publikált *Ebéd a kastélyban* című kisregényt. Bár ez az írás „szerényebb szándékú, mint a *Puszták népe*, ebben a szerénységben mégis magas irodalmi színvonalat képvisel” (uo.). Az irodalmi folyóiratnak ugyanebben a számában Sivirsky három magyar önéletrajzi ihletésű munkát ismertet, Szabó Magdáét (*Régimódi történet*, 1977), Déry Tiborét (*Ítélet nincs*, 1969) és Vágó Mártáét (*József Attila*, 1975).

A hetvenes évek végétől fokozódott a magyar–holland kulturális transzfer intenzitása, ez többek között Dedinszky Erika érdeme, aki 1977-ben *A hallgatás tornya* címmel egy modern költeményeket tartalmazó gyűjteményt szerkesztett. A válogatás-kötet hét kortárs költőt mutat be, köztük Weöres Sándort, Pilinszky Jánost, Csoóri Sándort, Oravecz Imrét, Tolnai Ottót. Ez a kötet új színben tünteti fel a magyar költészetet, jócskán különbözik Sivirsky Antal addigi válogatásaitól. Később Dedinszky önálló Pilinszky (1984), Csoóri (1982) és Veress Miklós (1981) köteteket is fordít – mindhárom költő a Poetry International, vagyis az 1977-től évente megrendezett rotterdami nemzetközi költészeti fesztivál meghívottja. A holland kritika Pilinszkyt fogadja a legpozitívabban (De Bie 1987: 75), aminek oka talán abban keresendő, hogy a modern holland költészetben is felismerhető, jelenlévő mozzanat a szikárság és a sallangmentes nyelvhasználat. A kritika értékeli, hogy a költő a lírai kifejezés lehetőségeit a minimumra redukálja, csupán az élmény magját közvetíti. *Kráter* című kötete 1984-ben jelent meg hollandul Dedinszky Erika fordításában, aki 1981-ben kultúraközvetítői tevékenységéért megkapta a legrangosabb holland fordítói elismerést, a Martinus Nijhoff-díjat. A díjátadáson elmondott beszédében annak a reményének adott hangot, hogy a magyar könyvek ezután eljutnak a címzettekhez: a holland olvasókhoz. Később az áttörést azonban nem Dedinszky fordításai hozták a magyar irodalom holland recepciójában.

3. Az áttörés: nyolcvanas, kilencvenes évek

A nagy változást Konrád György debütáló regénye *A látogató* fordítása jelenti 1976-ban, német közvetítő nyelv segítségével. Rob van Gennepe kiadója nagy sikerrel vezeti be az író Hollandiába, első regényét hétszer nyomják újra, és csakúgy, mint a Van Gennepnél tíz évvel később megjelent *A cinkos* című regényét: a műveket magasztaló kritikák sora fogadja. Konrád sikere a *Kerti mulatsággal* tetőzik, hat év alatt (1988-1994) tizenhárom kiadást ér meg a mű (Kraaiveld 2009: 39). Mint említettük, a fordításpolitikát a kis irodalmak esetében még szorosabban összefügg a nagypolitikával, vagyis Konrád elismerése részben annak is köszönhető, hogy a demokratikus ellenzék prominenseként Magyarországon 1974-től 1988-ig betöltött szerző volt, és ebben az időszakban külföldön publikált. A holland bestseller-listára 1988-ban felkerült regénye, a *Kerti mulatság* (Kammer 1996: 67) épp abban az időszokban jelent meg, amikor Kelet- és Közép-Európa a politikai változások miatt az érdeklődés homlokterében állt, ráadásul Konrád hollandiai sikerének tetőpontján, 1990-től 1993-ig a Nemzetközi PEN Klub elnöke volt. A későbbiekben találunk kevésbé lelkes kritikát is, mely Konrád grandiózus közép-európai regényciklusának negyedik részét, a *Hagyatéket* illeti – ebben a recenzió a regény töredezettségét, nyelvének nehéz követhetőségét, pontatlanságát és a világos cselekményvezetés hiányát rója fel az íróra, illetve a fordítóra (Van Deel 1999).

1981-ben Jan Cremer, a magyar származású, ám magyarul nem beszélő író és festő elhatározta, hogy megismerteti a holland olvasóközönséget a magyar irodalom klasszikusaival, valamint kortárs szerzőivel, és sorozatot indított el a Loeb könyvkiadónál „Hongaars Archief” címmel. A sorozat első darabját, Gárdonyi Géza *Egri csillagok* (1901) című regényét az a Henry Kammer ültette át hollandra (1981), akinek műfordítás-listáján nyolcvannégy tétel szerepel, így a magyar irodalom legproduktívabb holland fordítójának nevezhetjük (erről részletesebben Varga 2018). A *Volkskrant* című országos napilapban megjelent elutasító hangú recenzió túrheterenül nacionalista hangvételűnek találta Gárdonyi művét. Hollandiában nem örvendenek népszerűségnek az ilyen tematikájú, illetve hangulatú művek – nagy megdöbbenést keltene a hír, hogy ez a regény Magyarországon több mint száz éve az általános iskolások kötelező olvasmányainak a listáján szerepel.

Ugyanebben az évben még két darab jelent meg a sorozatban: Mikszáth *Különös házassága* (1901) (ford. Sivirsky Antal) és Sánta Ferenc *Ötödik pecsét* (1963) című regénye (ford. Marác László és A.H. Heijbroek), melynek kiválasztásához nyilván hozzájárult, hogy 1977-ben Fábri Zoltán filmváltozata nyerte a Moszkvai Nemzetközi Filmfesztivál fődíját, valamint a Berlieni Arany Medvére is jelölték. A sorozat második, egyben utolsó évében Cremer ismét klasszikusokat választott: Kosztolányi *Édes Anna* (1926), Móricz Zsigmond *A boldog ember* (1935) és Jókai Mór *Aranyember* (1872) című művei szólaltak meg hollandul. A sorozat sajnálatos módon szinte észrevétlenül maradt a holland kritika számára.

A nyolcvanas évek vége felé, a rendszerváltozás közeledtével, és nem kis mértékben Konrád György 1988-as sikerének köszönhetően, egyre nőtt a magyar iro-

dalom iránti érdeklődés. Konrádnak egyébként olyan különleges pozíciót sikerült kivívnia a holland irodalmi életben, hogy a legnevesebb holland nyelvű lapok kérték fel önálló rovat publikálására, ez először történt meg magyar íróval Hollandiában. Baráti kapcsolatot ápolt kiadójával, Rob van Gennepel. Így az *NRC Handelsblad*-ban 1989-től 1995-ig olvashatjuk irodalomról, politikáról és egyéb témákról szóló cikkeit Henry Kammer fordításában. Konrád sokat tartózkodott Amszterdamban, a holland televíziós csatornák gyakori vendége volt: mondhatjuk, hogy a holland irodalmi élet aktív részesévé vált, így természetesen minden hollandul megjelent munkáját bőséges visszajelzés követte. A recenzensek többek között „irodalmi óriásnak” nevezték a szerzőt, páratlannak a műveit (Boomsma 1996), Erwin Tommissen szerint pedig „a magyar történelemtől, az emberiségről és saját sorsáról való melankolikus meditációinak köszönhetően *A kakasok bánata* Konrád életművének abszolút csúcspontjává terebélyesedett. Jellegzetes írásmódjával, amely a letargia, az ironia és játékoság között kanyarog, Konrád György lenyűgöző regényt alkotott” (Tommissen 2006). Találunk azonban kevésbé lelkes kritikát is, mely Konrád regényciklusát (*Kerti mulatság, Melinda és Dragomán, Kőóra, Hagyaték*, melynek kötetei 1991 és 2002 között jelentek meg, elsősorban nehezen követhető, ide-oda csapongó elbeszélő stílusa miatt marasztalja el (Van Deel 1999).

Mivel Kelet-Európa 1989 után óriási rivaldafénybe került, nagy kereslet mutatkozott további fordításokra. A kilencvenes években Konrád György regényeinek publikálása mellett a Van Gennep Kertész Imre és Nádas Péter műveinek megjelentetését is zászlajára tűzi. Fontos tényező, hogy Kertész akkorra Németországban már hírnevet szerzett. 1994-ben a *Kaddis a meg nem született gyermekért* (1990) jelenik meg, majd 1995-ben a *Sorstalanság* (1975) Henry Kammer fordításában. Később, a kétezres években számos regényét lefordítják, a *Sorstalanság* pedig a mai napig több mint tíz kiadást ért meg.

1988-ban a Van Gennep Kiadó felkérésére Kammer lefordította Nádas Péter *Egy családregény vége* című regényét, melyet a szerző viszonylagos ismeretlensége ellenére rendkívül kedvezően fogadott a kritika. Nádas azonban csak az *Emlékiratok könyve* (1994) folytán vált népszerűvé Hollandiában. A fordítója a rangos Martinus Nijhoff-díjat vehette át a mű átültetéséért. A legnagyobb országos lapokban és folyóiratokban részletes recenzió jelent meg, ezek túlnyomórészt igen pozitív hangúak voltak, – amelyik viszont kevésbé, az a könyv terjedelmét és humortalanságát kifogásolta. Hadd idézzek néhány jelentős országos napilap kritikájából: „Nádas ebben a könyvben is történeteket mesél, folyton váltakozó stílusokban, ám mindig tökéletességre törekvő mondatokban” – értékeli Michel Maas a *Volkskrant* hasábjain (Maas 1997). Az *NRC Handelsblad* recenzense úgy véli, hogy „magnum opusában Nádas vakmerő barlangásként ereszkedik az emberi lélek földalatti barlangjaiba annak segítségével, amit ő az érzelmek végtelen lajtorjájának nevez, [...] Ez egy mai korszellemmel szembemenő könyv, mely túllép minden divaton és áramlaton.” Emellett az író Robert Musilhoz hasonlítja, aki „olyan mélységéig vizsgálja az értelmiség érzelmeit, ahogyan Musil kutatta annak modern életérzését. [...] Az ólomsúlyú étket könnyű felfújtként szolgálja fel. Ez többek között

zseniális központozással, önmaga relativizálásával, a kommunista rendszerrel szembeni nagy adag halálos humorral és a váltakozó stílusokban megírt fejezetekkel éri el”. Chris van Esterik összegezve kijelenti, hogy az *Emlékiratok könyve* „olyan mestermű, melyben az egész huszadik század láthatóvá válik rémisztő pompájában” (Esterik 1993). A *Trouw* kritikusja szerint „ennél érzékibb könyv nehezen elképzelhető. (...) A legjobb, amit az utóbbi időben olvastam, és azt gondolom, hogy nemcsak a magyar irodalom mesterműve, hanem az egész világirodalomé” (Deel, T. van 1994).

Nemcsak a holland irodalmi élet, az olvasóközönség is kedvező fogadtatásban részesítette a művet, ami az eladási mutatókat illeti, egy év alatt négy újranyomás fogyott el. A könyv fogadtatásáról és fordítási problémáiról Henry Kammer tanulmányt írt (1996).

4. A kétezres évek

Esterházy Péter regényeinek nem megfelelő értékelése Hollandiában Henry Kammer szerint a szerző szövegeit átszövő nagy mértékű intertextualitásnak tudható be (Kammer 2005: 6), bár a 2002-ben kiadott *Harmonia Caelestis* (ford. Robert Kellermann) kedvező fogadtatásban részesült. Douwe Draaisma, az emberi emlékezet természetével és működésével foglalkozó holland pszichológusprofesszor terjedelmes tanulmányban elemezte a regény és a két évvel később írt, nem fikciós *Javított kiadás* (ford. Robert Kellermann, 2004) nyomán az emlékezet és az archívum kapcsolatát (Draaisma 2008).

Márai újrafelfedezése voltaképpen Olaszországban kezdődött, ahol az író és kiadó Roberto Calasso a szinte visszhang nélküli francia megjelenés után a regény olaszországi premierje (1998) előtt azt mondta, Márai prózája a világirodalmi klasszikusokkal, Thomas Mann és Franz Kafka műveivel vetekszik. Olaszország után Németországban *A gyertyák csonkig égnek* (1942) német fordítása (*Glut*, ford. Christina Viragh, 1999) hónapokig a bestseller-listákon szerepelt, Marcel Reich-Ranicki a német televízióban abszolút mesterműnek kiáltotta ki. A *Gloed* Hollandiában is – ahol Willem Kuipers elsőként mutatott rá a német kiadás létrejöttére és jelentőségére – fél évig folyamatos sikert könyvelhetett el (ford. Alföldy Mari, 2000). Az olvasók örömmel üdvözölték, szívükbe zárták a regényt (Mészáros 2011). A szédületes érdeklődést mi sem mutatja jobban, mint hogy a Márait a *The New York Review of Books* egyik számában kritizáló író, J. M. Coetzee maga is kritikát kapott egy neves holland napilapban. A cikk szerzője mintegy védelmébe vette Márait: egyrészt azzal érvelt, hogy a kritikusnak hiányos a rálátása az író életművére, másrészt azzal, hogy a recenzált munkát Coetzee németből készített angol fordításban olvasta (Kuijpers 2001). A 2005-ben megjelent *Judit... és az utóhang* (1941) (*Kentering van een huwelijk*, ford. Henry Kammer 2005) nyolc héten át szerepelt a *Bestseller 60* listán, melyet háromszázötven holland könyvesbolt eladási adatai alapján állítanak össze. Legjobb pillanatában a tizenhatodik helyet érte

el. Egyesek a könyvet monumentálisnak, Márait pedig az emberi válsághelyzetek megnevezésében és kibogozásában mesternek találták (Messeman 2005). A regényből színpadi változat készült, csakúgy, mint korábban *A gyertyák csonkig égnék* című művéből, mely 2003-ban közönségszavakkal lett Hollandiában. Egy kritikus azt vetette a második Márai-adaptáció szemére, hogy a szerző emelkedett, irodalmi nyelve nem alkalmas színpadra, a dramaturg pedig – sajnos – sokszor szó szerint vette át a regény szövegét (Van der Kooi 2007). Érdemes megemlíteni, hogy a 2003-ban megjelent *Zendülőket* a *Gay News*-ban a recenzens a könyv füledt hangulata és a homoerotikus utalások kapcsán Musil *Törlesséhez*, Thomas Mann *Halál Velencébenjéhez* és Stefan Zweig *Érzések zűrzavara* című elbeszéléséhez hasonlítja (Hekma 2003).

Mindazonáltal Márai hollandiai kanonizációjának hozadéka az is, hogy a kiadók foglalkozni kezdenek az író előfutáraival, így megjelennek, illetve újra megjelennek Kosztolányi Dezső és Szerb Antal regényei is.

A „Hongaars Archief” sorozatban publikált *Édes Anna* (1982) majdnem negyedszázaddal későbbi új kiadása (2004) elragadtatott visszajelzéseket vált ki. Flaubert mellett hasonlítják Csehovhoz (Rouleaux 2005), és a holland Simon Carmiggelhez is, „dandynak álcázva” (Polman 2007). Wil Rouleaux a *Trouw*-ban közzétett cikkében így méltatja:

Még Márai Sándornál is jobban írt kor- és honfitársa, Kosztolányi Dezső. A nemrég lefordított *Édes Anna* igazi nagy regény. [...] Kosztolányi újrafelfedezése nem véletlen: magyar kortársai nemzetközi sikerével függ össze. Ő azonban teljesen más kaliberű író, mint Márai Sándor vagy Szerb Antal. [...] Hozzájuk képest Kosztolányi minden kétséget kizáróan árnyaltabb és rafináltabb, jóllehet ez az eladási mutatókat valószínűleg inkább rontja, mint előremozdítja. (Rouleaux 2005)

Ez után a kétezres évek első évtizede körül Kosztolányitól három kötet is megjelenik, köztük két *Esti Kornél* novellafüzér Alföldy Mari fordításában (2008, 2011), melyet a kritika lelkesen fogad. Miriam Rasch szerint „Kosztolányi még a mellékszereplőkkel is kiérdemelteti az Oscar-díjat. [...] ez egyszerre minden, ahogy az irodalom képes minden lenni egyszerre: szellemes és szomorú, barátságos és képmutató, optimista és tragikus, történelmi és aktuális” (2009). A Henry Kammer által 2007-ben lefordított *Pacsirta* (1924) recenziói szintén Kosztolányi kanonizációját sejtetik. „Kevés író képes az emberi kapcsolatokban rejlő feszültségeket ilyen hihetetlenül pontosan szavakba önteni” (Van den Berg 2008: 19). A Parool recenzense megjegyzi, hogy „Kosztolányi korszakalkotó munkájából Márai is profitálhatott” (Lansu 2008).

5. Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Hollandiában egyre több magyar klasszikus és kortárs irodalmi mű jelent és jelenik meg, ez a tendencia pedig csak erősödik. Megjegyzendő, hogy alig akad recenzió, kritika, mely – esetleg részletesebben – kitérne a fordító személyére, és összekötné az író teljesítményét, a mű hatását a kultúráközvetítő kvalitásaival.

Irodalom

- Basnett, S., Lefevere, A. 1992. (eds) *Translation, History and Culture*. London/New York: Pinter Publishers.
- Berg, M. van den. 2008. Leeuwerik weer in nest. *Nederlands Dagblad* 28/03/2008. 19.
- Bie, A. de 1987. De Hongaarse literatuur in Nederland 1945–1986. *Bzzlletin* 146. 72–78.
- Bie, A. de 1988. A magyar irodalom fogadtatása Hollandiában (1945–1983). Budapest: *Studia philologica Moderna*. 29. 93–103.
- Bie, A. de 2001. Hongaarse literatuur in Nederland. *Prospect en Ablak* hozzáférés: 2019. 03. 19. http://www.prospekt-online.nl/prosabl/ablak/artikelen/literatuur_apr.html.
- Boomsma, G. 1996. Een man met vele eigenschappen. *De groene Amsterdammer* 26/06/1996. 44.
- Burke, P. 2005. *Lost (and Found) in Translation: A Cultural History of Translators and Translating in Early Modern Europe*. Wassenaar: NIAS Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences. 3.
- [De vrouw] 1959. *De vrouw en haar huis* 53e jaargang. Nr. 7. juli 1959. 344.
- Deel, T. van 1994. Peter Nadas, 'Het boek der herinneringen' met een vergrootglas in zijn pen'. *Trouw* 06/01/94.
- Deel, T. van 1999. De kronkels van György Konrád. *Trouw* 23/10/1999. hozzáférés: 2023. 12. 15. <https://www.trouw.nl/cultuur/de-kronkels-van-gyorgy-konrad-a926a015/>.
- Draaisma, D. 2008. Het geheugen van de Esterházy's. Over archieven en herinneringen. In: Hertmans, S. (ed.) *Vergeten van het geheugen. Studium Generale 2007–2008*. Gent: Academia Press. 59–71.
- España, M. 2006. *Jenseits der Komparatistik. Zur Methode der Erforschung von Kulturtransfers*, in *Europäische Kulturzeitschriften um 1900 als Medien transnationaler und transdisziplinärer Wahrnehmung*. Hg. Ulrich Mölk, Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht. 13–32. 13.
- Esterik, Ch. van 1993. Langs de ladder van het gevoel; Roman van Peter Nadas, een encyclopedie van de erotiek. *NRC-Handelsblad* 26/11/1993. hozzáférés 2023. 12. 15. <https://www.nrc.nl/nieuws/1993/11/26/langs-de-ladder-van-het-gevoel-roman-van-peter-nadas-7204685-a1197691>.
- Gera, J. 2013. De Hongaarse, Nederlandse en Vlaamse receptie van De straat van de viszende kat van de Hongaarse schrijfster Jolán Földes, In: Heuckelom, K. Stryker, C. de, Bruyn, D. (eds) *Van eeden tot heden: Literaire dwarsverbanden tussen Midden-Europa en de Lage Landen. Lage Landen Studies 5*. Gent: Academia Press. 199–218. Magyarul lásd: Gera, J. 2016. Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regényének holland és flamand recepciója. *Filológiai Közöny* 2016/4. 446–466.

- Heerikhuizen, F. W. van 1956. *Gestalte der tijden: de wereldletterkunde in hoofdtrekken. 2: De nieuwste tijd (van ongeveer 1825 tot heden)*. Leiden: A. W. Slijthoff's Uitgevermaatschappij. 303–304.
- Hekma, G. 2003. Opgroeien in een homo-erotische broeikas. *Gay News* 2003. 09. 30. <http://users.gaynews.nl/artikel/537/Opgroeien-in-een-homo-erotische-broeikas/537>. hozzáférés: 2023. 12. 15.
- Kammer, H. 1996. Nádas Péter *Emlékkönyvének* hollandra fordításának problémái és fogdatatása. In: Paetzke, H. (ed.) 1996. *Előadások a műfordításról*. Budapest: Collegium Budapest, Institute for advanced study. 63–72.
- Kammer, H. 2005. De Hongaarse literatuur in het Nederlandse taalgebied vanaf de Tweede Wereldoorlog. In: *Het schrijvershuis* S., Amsterdam, Stichting Fonds voor de Letteren, Winter 2005.
- Kammer, H. 2016. személyes írásbeli közlése.
- Kooi, S. van der 2007. Kentering van een huwelijk hoort niet bij de beste. *8Weekly* 07/09/2007. <https://8weekly.nl/recensie/theater/impresariaat-wallis-kentering-van-een-huwelijk-kentering-van-een-huwelijk-hoort-niet-bij-de-beste/>. hozzáférés: 2023. 12. 15.
- Koestler, A. 1954. *The Invisible Writing*. London: Collins with Hamish Hamilton.
- Kraaiveld, J. 2009. *Politiek op de plank. De privébibliotheek van Rob van Gennep vs. het fonds van zijn uitgeverij*. Delft: Eburon.
- Kuipers, W. 2001. Een spel wordt pijnlijk ernst. *De Volkskrant* 21/12/2001. 24.
- Lansu, A. 2008. Troosteloze, maar hilarische satire. *Parool* 31/01/2008. 35.
- Maas, M. 1997. Het is een dwang, een drang; De ontdekkingsreis van Peter Nadas. *Volkskrant* 16/05/1997. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/het-is-een-dwang-een-drang-de-ontdekkingsreis-van-peter-nadas~bd81b163/>. hozzáférés: 2023. 12. 15.
- Messeman, S. 2005. Sándor Márai, 'Kentering van een huwelijk'. *De Tijd* 15/08/2005. <https://www.tijd.be/cultuur/algemeen-recensie-boek/S-ndor-M-rai-Kentering-van-een-huwelijk/1855570>. hozzáférés: 2023. 12. 15.
- Mészáros T. 2011. Márai és a siker I. *Magyar Nemzet* online 2011 december 17. <https://mno.hu/korabbipartnerreink/marai-es-a-siker-i-1036275>. hozzáférés: 2018. 01. 14.
- N.N. 1959. Romans, Niki. *De vrouw en haar huis* 53/ 7.
- Perry, J. 2013. *Revolte is leven. Leven en werk van Theun de Vries (1907–2005)*. Amsterdam: Ambo/Anthos.
- Polman, R. 2007. In de Hongaarse hemel. *Polman schrijft*. Boekhandel Polman nr. 69. december 2007.
- Pusztai G. 2018. *Az irodalmi mező bozótos széle. Madelon Székely-Lulofs és Székely László szerepe a holland–magyar kulturális transzferben*. In: Gera, J., Vesztergom, J. (szerk.) *Oda-vissza. A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*. Budapest: Eötvös Kiadó. 205–231.
- Rasch, M. 2009. *Literatuur. Filosofie. Nieuwe/Media*. 22 maart, 2009. <http://www.miriam-rasch.nl/literatuur/kornel-esti-de-enige-held-in-dit-verhaal/>. hozzáférés: 2023. 12. 15.
- Rouleux, W. 2005. Een huissloofje neemt wraak; De mooiste roman van een groot Hongaars schrijver. *Trouw* 22/01/05. 41.
- Sivirsky, A. 1987. *Vijf eeuwen Hongaars-Nederlands culturele betrekkingen*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking. 38.

- Szegedy-Maszák M. 1998. Fordítás és kánon. In: Kabdebó et al (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus. 64–82.
- Steiner, G. 2009. *Bábel után. Nyelv és fordítás. II.* Budapest: Corvina. ford. Bart István.
- Tomissen, E. 2006. György Konrád, 'Het verdriet van de hanen (2006)': György Konrád mijmert over het leven. *Cutting Edge*. <http://www.cuttingedge.be/boekenstrips/verdriet-van-de-hanen>. hozzáférés: 2019. 03. 18.
- Valkhoff, R. 1958. Tibor Déry: *Niki*. uitg. Andries Blitz. Laren en Intern. Pers, Antwerpen. 144 blz., f 3,50. *Het boek van nu* 1958/1959. 180.
- Varga O. 2018. Magyar irodalom Hollandiában a második világháborútól a kétezres éve elejéig. Henry Kammer műfordítói munkássága. In: Gera, J., Vesztergom, J. (szerk.) *Oda-vissza. A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 259–282.
- Vries, Th. de 1952. *Levend Hongarije: reisnotities*. Den Haag: Nieuw Hongarije.
- Weststeijn, W.G. 1979. Signalement over Gyula Illyés. *Literair Paspoort* 30/276. 92.

Műhelybeszélgetés a tolmácsoláskutatás múltjáról és jelenéről

Szabó Csilla

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ

E-mail: szabo.csilla@gtk.bme.hu

<https://orcid.org/0000-0003-4094-9651>

Bakti Mária

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

E-mail: bakt.maria@szte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4304-6805>

Eszenyi Réka

ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék

E-mail: eszenyi.reka@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-2194-7562>

Seresi Márta

ELTE BTK Nyelvi közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék

E-mail seresi.marta@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-7594-4335>

A MANYE Fordítástudományi Szakosztálya **#transpub** címmel immár harmadik éve szervez műhelybeszélgetéseket a fordítástudomány, a tolmácsoláskutatás és a terminológia területén. Az eseménysorozat ötletgazdája és névadója Csatár Péter (Debreceni Egyetem), a két-három havonta sorra kerülő rendezvényeken a szakma felkért képviselői beszélgetnek egy adott témában megjelent új kötetéről, vagy folytatnak kerekasztalbeszélgetést egy aktuális témáról. Az adások online követhetők, a rendezvényekről készült felvételek pedig elérhetők a Fordítástudományi Szakosztály [#transpub](#) oldalán. A 2023. június 27-i adásban Szabó Csilla interjút nézhettek meg az érdeklődők, amelyet Dr. Franz Pöchhackerrel, a Bécsi Egyetem professzorával készített angol nyelven a tolmácsolás kutatásának múltjáról, jelenéről, és jövőbeni kihívásairól, s amelyet egy beszélgetés követett a tolmácsoláskutatás hazai képviselőivel. A 2023. május 24-én, Bécsben készült interjú magyar

Hivatkozás: Szabó Cs., Bakti M., Eszenyi R., Seresi M. 2024. Műhelybeszélgetés a tolmácsoláskutatás múltjáról és jelenéről. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 110–119.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.7>

felírással is ellátott verziója, valamint a kapcsolódó magyar nyelvű beszélgetés ezen a [linken](#) érhető el teljes terjedelmében. Az alábbiakban az interjúhoz kapcsolódó online beszélgetés szerkesztett verzióját adjuk közre, melynek résztvevői: Szabó Csilla (Budapesti Műszaki Egyetem), Bakti Mária (Szegedi Tudományegyetem), Eszenyi Réka (Eötvös Loránd Tudományegyetem), valamint Seresi Márta (Eötvös Loránd Tudományegyetem). A beszélgetés a tolmácsoláskutatás magyarországi alakulására, a tolmácsolást és annak kutatását érő új kihívásokra fókuszál, de érinti a parazita kiadók és a predátor folyóiratok témakörét is.

1. téma: A tolmácsoláskutatás elmúlt 20 évének mérföldkövei

Szabó Csilla: Az első kérdésem arra vonatkozik, hogy a tolmácsolás kutatásában melyek voltak számotokra az elmúlt 20 év legfontosabb mérföldkövei?

Seresi Márta: Tizenkét éve veszek részt a tolmácsolás kutatásában, akkor kezdtem el a PhD-programot, ezért a teljes 20 évet nem tudom áttekinteni. Ebben az időszakban mindazonáltal történt két nagyon fontos dolog, amelyeket mindenképp ki szeretnék emelni. Az egyik a pandémia, amely alapjaiban forgatta fel a szinkrontolmácsolást és általában a tolmácsolást. Teljesen új körülmények közé kerültek a tolmácsok, a kabintársuktól fizikailag is elkülönítve kellett, hogy dolgozzanak, nagyon sokszor technikai segítség nélkül. Olyan körülmények voltak ezek, amelyeket korábban a szakirodalom elképzelhetetlennek tartott. Azt se felejtjük el, hogy abból, hogy mi úgynevezett *practisearcher*-ek vagyunk – vagyis olyan kutatók, akik maguk is képzett szinkrontolmácsok, – az is következik, hogy elég határozott elképzelést hoztunk magunkkal a tolmácsképzésből arról, hogy hogyan kell a szinkrontolmácsolást végezni. Csakhogy ebben az időszakban a korábbi szakmai normák, előírások megkérdőjeleződtek, és erre a kutatásnak is reagálnia kellett. Érdekesség ezzel a helyzettel kapcsolatban, hogy a pandémia előtt végzett kutatások általában azt állapították meg, hogy a távtolmácsolásban a képminőség okozza a legnagyobb problémát. Ugyanakkor a PhD-kutatásomból az derült ki, hogy sokkal inkább sarkalatos pont a hangminőség. Emlékszem, ez mennyire meglepett. Azt gondoltam, hogy ez az eredmény biztosan azzal függ össze, hogy hallgatókat vontam be a kutatásba. Azután a pandémia alatt bebizonyosodott, hogy nem ezzel függött össze, hanem sokkal inkább a felhasznált technológiával. A távtolmácsolás elterjedésekor csak a nagy cégek, intézmények rendelkeztek olyan technikai háttérrel, ami a távtolmácsoláshoz kell, és ezek a drága eszközök egyben remek hangminőséget is garantáltak. Később azonban a hirtelen technikai robbanásnak köszönhetően sokkal inkább elérhetővé váltak olyan olcsó eszközök, amelyekkel meg lehetett valósítani a távtolmácsolást, viszont a hangminőségük borzasztó volt a korábban használt eszközökéhez képest. A távtolmácsolás kutatásában tehát sokkal inkább előtérbe került a hangminőség. A másik új vizsgálandó téma pedig a tolmácspartnerrel való együttműködés lett, valamint a CAI-eszközök (*computer-assisted interpreting tools*) használata, hiszen az a segítség, amelyet

korábban meg tudott adni a kabintárs, egyszerűen eltűnt, mivel a kabintárs fizikailag is eltűnt, és kellett valami, ami helyettesíti.

A másik fontos változás az volt az elmúlt 20 évben, hogy nemcsak a tolmácsok kerültek fel az internetre, hanem a szakirodalom is. A [Researchgate](#) például 2008-ban jött létre, négy évvel a 2004-ben létrehozott Facebook után. A Researchgate is teljesen úgy működik, mint a Facebook, tehát a kutatók egymást követhetik, elkérhetik egymástól a publikációikat, le lehet tölteni egymás írásait. Ezáltal megszűnt egy nagyon fontos *gatekeeping*, hiszen korábban csak a nagynevű folyóiratokon keresztül lehetett hozzáférni egymás munkáihoz. Ennek megvan az a hátránya is, amit Pöchhacker professzor is említett, hogy sokszor nem megfelelő minőségű kutatások is felkerülnek az internetre, de megvan az az előnye is, hogy egészen meglepő dolgokhoz lehet hozzájutni, például nagyon szűk szakterületeknek a munkáit lehet elérni, akár Dél-Afrikából is egyetlen kattintással. Úgyhogy én ezt a két dolgot szerettem volna kiemelni: a pandémia hatását, és azt, hogy a szakirodalom egészen új formában válik elérhetővé.

Bakti Mária: Teljes mértékben egyetérték a Seresi Márta által említett mérföldkövekkel. Ugyanakkor én másképp, a szakirodalomak fémjelezte mérföldkövekként gondoltam végig ezt a történetet. Szeretném megemlíteni egyrészt azt a két kötetet, amelyeket szerintem [Franz Pöchhacker](#) azért nem hozott fel, mert az ő nevéhez fűződnek. Az egyik a már harmadik kiadást megért *Introducing Interpreting Studies*, és amelyről hamarosan [recenziót](#) is közöl az *Across*. Meglátásom szerint a terület szerteágazóbb lett, egyre többen kutatják, egyre többféle aspektusát és azt hiszem, hogy ahhoz, hogy akár egy kezdő kutató, de akár egy gyakorló kutató is képben legyen, ennek a tudatosítása mindenképpen nagyon fontos. Másrészt pedig, amiről az interjúban is volt szó az az enciklopédia, tehát az *Encyclopaedia of Interpreting Studies*, amely szerintem szintén egy fontos mérföldkö volt.

Szabó Csilla: A magyar mérföldkövek tekintetében szeretnék tenni egy kiegészítést az eddig elhangzottakhoz. Feltétlenül megemlíteném az [ELTE Fordítástudományi Doktori Programját](#), az elmúlt 20 évben itt megszületett tolmácsolással kapcsolatos doktori munkákat, továbbá azt is fontos kiemelni, hogy az olyan hazai folyóiratokban, mint a *Fordítástudomány*, a *Modern Nyelvoktatás* vagy a *Porta Lingua*, egyre több tolmácsoláskutatási, vagy akár tolmácsolásmódszertani tanulmány jelenik meg.

2. téma: A tolmácsolás kutatásának témakörei, az oktatás és kutatás kapcsolata

Szabó Csilla: A második kérdésem az, hogy miként látjátok, melyek a leginkább kutatott vagy a legkevésbé kutatott témák a tolmácsolástudomány területén?

Ehhez a kérdéshez háttérként annyit hadd mondjak el, hogy nagyon régóta létezik a *CIRIN Bulletin*, amelyet [Daniel Gile](#) szerkeszt (eddig – 2023. júliusáig –

66 szám jelent meg). Ezekben a bulletinekben Gile ha nem is teljeskörű válogatást, de egy rövid összefoglalást ad az előző félév tolmácsoláskutatásának terméséből, és újabban minden egyes számban közread egy *Beginners' corner*, azaz egy kezdőknek szánt összefoglalást is. Mindenképpen érdemes megnézni továbbá a *JoSTrans* online folyóiratnak a tematikus számait, amelyek szabadon elérhetők mindenki számára, igaz, itt kisebb hangsúly van a tolmácsoláson. Természetesen nagyon sok minden elérhető online, de a minőségi Q1-es, Q2-es folyóiratok sajnos nem még mindig nem. Az *Interpreter and Translator Trainer* is nagyon jó folyóirat, melynek szintén vannak **tematikus számai** – ezeken a fórumokon nyomon lehet követni a tolmácsoláskutatás irányait, új fókuszait.

Hadd említsem még meg a Bakti Máriával közösen készült írásunkat a *Fordítástudomány*-ban (*Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában*), amely bibliometrikus szempontból is vizsgálja a leggyakoribb kutatási témákat, elsősorban az oktatási szempontokat előtérbe helyezve. Az adatok azt mutatják, hogy a tolmácsolás kognitív folyamatai – például a memória kérdése – viszonylag gyakori témák, ahogyan a tolmácsolási stratégiák is. Ez pedig szerintem azt jelzi, hogy ellentétben Pöchhacker önmaga által is provokatívnak tekintett tézisével, hogy a kutatásnak kevés köze van az oktatáshoz, azért úgy tűnik, az oktatásnak talán mégis lehet hatása a kutatásra és fordítva. Azt figyeltük meg ebben a bibliometrikus felmérésben, hogy további gyakori kutatási téma a tolmácsolás technológiai vonatkozásainak vizsgálata, melyet a pandémia csak tovább erősített. Említhetjük még a jelnyelvi tolmácsolást is, valamint a közösségi tolmácsolást, amelyek tekintetében Magyarországon még adószak vagyunk kutatással is, képzéssel is. Ez a terület egyelőre alulreprezentált és alulpraktizált, és a közösségi tolmácsolásnak – úgy tűnik – igazán gyakorlata sincs idehaza.

A kutatással és a kutatási témákkal kapcsolatban szeretnék ráerősíteni arra a fejleményre is, hogy megjelent egy a kutatásmódszertani összeállítás Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Péché Olívia szerkesztésében. Az első kötet (*Bevezetés a fordítás és tolmácsolás kutatásmódszertanába I.*) meg is jelent, és hamarosan követi a második és a harmadik is, ami óriási segítség a doktoranduszok számára, hogy el tudják dönteni, mit érdemes kutatni, hol van még kutatási rés. De térjünk most vissza a kérdéshez; az oktatás és empiria viszonyát illetően. Először Bakti Máriát kérdezném, hogy egyetért-e azzal az állásponttal, amit itt Franz Pöchhacker – provokatívan – úgy fogalmazott meg, hogy nem nagyon segíti a kutatás az oktatást, tehát ő nem lát közvetlen kapcsolatot a két terület között.

Bakti Mária: Vannak olyan disszertációk, amelyek kifejezetten a képzéshez kapcsolódnak: a távtolmácsolás, vagy akár szövegek graduálása a tolmácsolás képzésben témakörben. Ezek pedig biztos, hogy hatással lesznek a képzésre, ezért nem gondolnám, hogy ennyire éles lenne a határ a két terület, azaz a képzés és a kutatás között. Illetve lehet, hogy egy későbbi kérdés kapcsán felmerül még, hogy lenne lehetőség további vizsgálódásokra a képzési tartalmak tekintetében, de szerintem

a már meglévő kutatásokban is elég erős a kapcsolat az empirikus eredmények és az oktatás között.

Szabó Csilla: Annyival kiegészíteném ezt, hogy az említett *Fordítástudományban* megjelent írásban azt is megnéztük, hogy a publikációknak mekkora hányada foglalkozik az oktatással, illetve kapcsolódik valamilyen értelemben az oktatáshoz. Azt találtuk, hogy a kutatásoknak ez teszi ki majdnem az egynegyedét, pontosabban 24%-uk kapcsolható az oktatáshoz. Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy az oktatásról szóló írások viszonylag kis százaléka épül kutatási eredményekre, azaz biztos, hogy lehetne még mit javítani a kutatás és az oktatás kapcsolatán. De az is probléma – ahogy Pöchhacker is felhívta erre a figyelmet – hogy Kínán kívül nagyjából mindenhol olyan kicsi mintaszámot tudunk produkálni, hogy az alapján nem lehet messzemenő következtetéseket megfogalmazni; leginkább csak találgatni tudunk. Minden disszertáció úgy indul, hogy a szerző felsorolja a tolmácsoláskutatás főbb buktatóit, és itt mindig megemlítik, hogy csak kis mintaszámmal tudunk kutatásokat végezni. Még annyit talán az oktatáshoz, hogy – miként Bakti Mária is utalt már rá korábban – vannak olyan dolgozatok (Seresi Márta értekezése vagy Besznyák Rita disszertációja), vagy éppen Németh Anikó most készülő dolgozata az üzleti tolmácsolás témakörében, amelyeknek erős az oktatással a kapcsolata. Itt megemlíthető még az Iránytű-sorozat egyik kötete is (Szabó Csilla, Bakti Mária (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához – a kompetenciafejlesztés új fókuszai*), amely kimondottan oktatási aspektusokról szól.

3. téma: A tolmácsolás kutatásának fejlődési irányai

Szabó Csilla: Először Eszenyi Rékát kérdezem, hogy szerinte milyen irányba fejlődik a tolmácsolás tudománya. Volt már szó arról, hogy egyfajta opportunista hozzáállást kell követni, és hogy jelentős szerepe van a számítógéppel támogatott tolmácsolásnak.

Eszenyi Réka: Visszakanyarodva az opportunistá hozzáálláshoz, egyrészt nagyon tetszett nekem a professzornak ez a megjegyzése. Azt gondolom, hogy a tolmácsolás valami nagyon látványos dolog és sokszor a hallgatókat és a doktoranduszokat ez vonzza, szeretnének valamit megmutatni, vagy kikutatni ezen a területen. Sokszor az a tapasztalat, hogy van egy kérdés vagy egy érdeklődési terület, de nincs meg hozzá még a módszertani eszköztár, és nagyon nehéz úgy jó kutatási kérdéseket feltenni, hogy az ember nem látja át pontosan, hogy milyen eszközökkel fogja ezt vizsgálni, és egyáltalán, hogyan tud egy érvényes kutatást megtervezni.

Erre szerettem volna röviden felhívni a figyelmet: talán már a doktorandusz előtti szinteken is fontos lenne lehetőséget nyújtani a kutatás iránt érdeklődő hallgatóknak arra, hogy valamilyen módszertani ismeretük legyen. Például úgy, ahogyan ezt Pöchhacker professzor is tette, a magyar kutatásokról is össze kellene állítani egy

olvasókönyvet, amelyben átláthatóbb a módszertan, és amely nem túl bonyolult módon bemutatja azt, hogy tulajdonképpen mit is csináltak benne a kutatók.

Áttérve a technológiára, az utóbbi időben elég sok ilyen jellegű kutatással kapcsolatos munkát olvastam és ebből kettőt szeretnék megemlíteni, amelyek a tolmácsoknak is érdekesek lehetnek. Az egyik [Raymond Kurzweil](#) munkája, vagy inkább munkái. Ő tulajdonképpen egy olyan elméletet bővített ki a technológiai fejlődésről, ami eredetileg az integrált áramkörökre vonatkozott, tehát nagyon messziről indult, ez pedig a gyorsuló eredmények törvénye. Ezt a gyorsulást mindannyian érezzük, és gyakran szoktunk erről úgy is beszélni, hogy most elérkezünk egy szinthez, ahol egy kicsit megrekedt a kutatás. Vegyük például a gépi tolmácsolást, vagy akár a géppel segített humán tolmácsolás kérdését. Szerintem elmondhatjuk, hogy kicsit úgy érezzük, megrekedtünk, holnaptól nem fognak ezek a technológiák betörni a kabinba, meg egyéb tolmácsolási helyzetekbe, de ezek alapján az elméletek alapján egyáltalán nem biztos, hogy ez így lesz. Ugyanis ez nem fokozatos fejlődés, hanem robbanásokban megvalósuló fejlődés és egy következő lépés – mondjuk – egy olyan világ felé, ahol már a gépi tolmácsolás ingyen és igen jó minőségben elérhető, például az angol és a magyar nyelv között. Talán ezeken érdemes elgondolkozni.

Egy másik szerző, akit szerettem volna említeni, az [Nick Bostrom](#), akinek talán a legismertebb könyve a *Szuperintelligencia*. Ez a mű szintén ezekről az ugráspontokról, robbanásokról szól, és arról, hogy a mesterséges intelligencia történetében is lesznek ilyenek. Ezek mind olyan gondolatok, amelyek szerintem hamarosan nagyon relevánsak lesznek a tolmácsolástudományban is. Úgy tűnik, nem fokozatosan fejlődünk. Azt gondolom, hogy éppen ezért ezeket a technológiához kapcsolható területeket is nagyon érdemes kutatni, meg kísérletezni velük, hiszen a *speech-to-text* technológia már a mobiltelefonokon is ott van. Szoktunk egy nehezebb konferencián arról álmodozni a kabinban, hogy bárcsak most itt futna előtünk – bármilyen rossz minőségben is – a szöveg, hogy egy picit belekapaszkodhassunk a számokba, nevekbe stb. Tehát szerintem ezek olyan területek, amelyek már tényleg a spájzban vannak.

Szabó Csilla: Márta, a te [doktori disszertációd](#) többek között a távtolmácsolásról is szólt. Közben, illetve azóta pedig volt a pandémia. Milyen változást látsz ebben a témában, meg tudnád-e fogni néhány főbb gondolatban, hogy miket írnál most hozzá ehhez a disszertációhoz?

Seresi Márta: Ahogyan korábban már mondtam, a legfőbb változást abban a látom, hogy átkerült a hangsúly a képi információkról a hangminőségre, illetve a kabintárrsal való együttműködésre, továbbá, hogy megjelentek a CAI-eszközök ezeknek a nehézségeknek az ellensúlyozására. Reflektálva arra is, amit Réka az imént mondott, azt gondolom, hogy ebben az időszakban az is borzasztóan érdekes volt, hogy közvetlenül a pandémia előtt is létezett már távtolmácsolás, de a kifejezetten online RSI-platfommon (*remote simultaneous interpreting*) történő tolmá-

csolás még nem volt annyira elterjedt. Mindeközben tudtuk, hogy nagyon gyorsan fejlődik a gépi fordítás és a gépi tolmácsolás, és szerintem mindenki arra számított, hogy a távtolmacsolást már nem nagyon fogják fejleszteni, mert itt van a kanyarban a gépi tolmácsolás, és hamarosan úgyis a gép ül az ember helyére és megoldódik ez a kérdés. Ehhez képest szerintem nagyon meglepő volt, hogy a pandémia alatt milyen hatalmas összegeket fektettek a különböző távtolmacsolási platformok fejlesztésébe. Ez azt mutatta meg számomra, hogy a gépi tolmácsolás még nem tart ott, hogy minden helyzetben lehessen használni, és hogy mégiscsak szükség volt ezekre az emberi tolmácsokra. Ezeken a területeken a fejlesztést profitorientált, piaci alapon működő cégek végzik, akik akkor fejlesztenek, hogyha abból valamilyen anyagi hasznuk van. A számítógéppel segített tolmácsolásban pontosan ez is a nehézség, hogy két irányból megy a fejlesztés. Vannak egyrészt a profitorientált cégek, másrészt pedig az egyetemen dolgozó kutatók, akik szintén próbálnak kifejleszteni valamit, de nem biztos – már csak az alulfinanszírozottság miatt sem –, hogy a kutatók fejlesztette szoftverek felhasználói felülete vonzó is lesz. Úgy gondolom, a CAI-eszközök akkor fognak igazán elterjedni, hogyha az ügyfelek a minőségen megérzik a különbséget: tehát, hogyha jobb tolmácsolást kapnak, amikor a tolmács CAI-eszközt használ. Ha pedig nem, akkor el fog tűnni a pénz ezek mögül a fejlesztések mögül.

A komputerrel segített tolmácsolásról hadd mondjak egy adatot, amit előkerestem a beszélgetésre készülve. [Pisani és Fantinuoli 2021](#)-es cikkében áttekintett hét empirikus kutatást arról, hogy a tolmácsok általában milyen hűséggel adják vissza a számadatokat. Azt találták, hogy a körülményektől függően 20% és 70% között mozgott a hibaarány. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy vagy eltalálták a számokat vagy nem. Amikor arról beszélgetünk, hogy a technológiahasználat hogyan hat a tolmácsok kompetenciáira, el kell gondolkoznunk azon, hogy ezek a kompetenciák valóban léteznek-e. Ilyen hatalmas hibaarány mellett lehet, hogy inkább azt kell megállapítanunk, hogy a technológia a kompetenciabeli hiányosságainkat fogja pótolni. Ugyanezekben a kutatásokban azt találták, hogy ha a tolmács előtt van egy dokumentum, akkor az már 50%-kal csökkenti a hibázást, hogy ha a tolmács kivetítón követi az éppen elhangzó számokat, akkor akár 70%-kal is csökkenhet a hibaarány. Tehát borítékolható, hogy ha az automatikus beszédfelismerő téved is néha, mindenképpen segíteni fogja a tolmácsok munkáját és javítani fogja a minőséget.

4. téma: A tolmácsolás nagy hatású kutatói

Szabó Csilla: Most azt kérdezném meg a kolléganőktől, amiről Pöchhacker professzort is megkérdeztem, hogy ki volt az a kutató, aki leginkább hatással volt rátok? Ő Daniel Gile-t említette, a tolmácsoláskutatással másik doyenjét. Ti mit válaszoltatok erre a kérdésre?

Seresi Márta: Én csak egy nevet szeretnék kiemelni, [Danica Seleskovitch](#) nevét, akit Daniel Gile nagyon éles hangon kritizált, de azt gondolom, hogy az az átfogó holisztikus [modell](#), amit ő felállított a tolmácsolásról, borzasztóan jól használható, mind kutatásban, mind pedig oktatóként. A mai napig használom azt a terminológiát, amit Danica Seleskovitch-től kaptunk. A visszajelzések során, most a vizsgaidőszakban is többször is hivatkoztam rá én is, a kollégáim is, úgyhogy szeretném őt egy kicsit rehabilitálni, hogyha lehetséges.

Szabó Csilla: Igen, vannak vele kapcsolatban kritikus megjegyzések, de egyetértek, ő is óriási alakja ennek a szakmának. Nekem mindenképpen Franz Pöchhacker a legmeghatározóbb, ő volt az, aki a 2000-es évek elején, a korai kutatásaim során nagyon sokat segített nekem, és azóta is kapcsolatban vagyunk.

Bakti Mária: Én is egyértelműen Franz Pöchhacker nevét mondanám. Először egy nyári egyetemen találkoztunk, azután, hogy befejeztem a doktori iskola első évét. Onnantól kezdve ő lényegében követte, hogy mit csinálók. Bármilyen probléma adódott, írtam egy emailt és jött a megoldás. Tehát egyértelműen Franz Pöchhacker az, és az ő könyvei, kötetei, cikkei.

Eszenyi Réka: Számomra Daniel Gile *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* című műve az, ami a legmeghatározóbb munka volt. Akár fordítással, akár tolmácsolással találkoztam, az ő modelljei, elképzelései mindenhol felbukkantak.

5. téma: Predátor folyóiratok, parazita kiadók

Szabó Csilla: Nagyon érdekes kérdésről van szó, hosszan beszélgettünk az interjú megelőző napon erről a problémakörrel Pöchhackerrel. A Magyar Tudományos Akadémia is foglalkozott nemrég a parazita folyóiratok ügyével, és úgy tudom, hogy az [MTA állásfoglalást](#) is kiadott a témában. Ha a tolmácsolás kapcsán megjelenik valamilyen „silány” kutatás – ahogy Pöchhacker fogalmazott – azzal talán még nincs olyan nagy baj, de ha az élettudományok területén valaki alkalmaz egy terápiát egy lektorálatlan írás alapján, annak óriási veszélyei lehetnek. Mit gondoltok a kialakult helyzetről?

Seresi Márta: Én a parazita kiadókkal kapcsolatban a tágabb kontextusról szeretnék beszélni, mert szerintem a jelenség mögött a hagyományos kiadói stílus kudarca áll. Nagyon sokat beszélünk arról, hogy milyen nagy nyomás nehezedik az oktatókra, hogy kutassanak és publikáljanak, és nyilvánvalóan nincs annyi színvonalas újság, folyóirat, kötet, hogy mindenkinek jusson hely. Ezért is fordulnak az emberek a parazita kiadók felé, akik többféle módszerrel is próbálkoznak. Előfordul –ahogy Pöchhacker professzor is említette –, hogy az ember kap egy emailt, amelyben az áll, hogy bármiről írt, szívesen kiadják. Ugyanakkor én már olyan

ajánlatot is kaptam, hogy korábban megjelent cikkemet jutányos áron átfogalmaz-
zák, hogy új publikációként megjelentethessem – csupán néhány órát kellene rá-
szánnom, hogy átolvassam az új verziót. Örület, hogy miket ki nem találnak.

Említetted, hogy az igazán neves folyóiratok nem nyílt hozzáférésűek, és sze-
rintem ez is egy nagy probléma a publikálni vágyó kutató szempontjából. Nyilván
a parazitákat megpróbáljuk elkerülni, de a nagynevű folyóiratokba egyrészt na-
gyon nehéz bejutni, másrészt, hogyha be is jutunk, el lesz temetve az írásunk,
mivel ezek a szaklapok borzasztóan drágák. Pontosán azért drágák, mivel már
nagyon kevesen vesznek nyomtatott formában ilyen folyóiratokat, kevesen is fizet-
nek elő rájuk, ezért csak úgy tudják előteremteni a költségeiket, hogyha irreálisan
magas áron kínálják ezeket. De ha a magas ár miatt nem olvassa el senki a cikket,
hivatkozás sem lesz rá. Hadd mondjak ezzel kapcsolatban egy konkrét példát.
Megjelent egy cikkem egy kötetben, amit a Peter Lang, egy neves nemzetközi
kiadó adott ki. Maga a kötet 80 euróba kerül, 10 írást tartalmaz, és online nem
érhető el. Jelenleg senki sem hivatkozott még erre a cikkemre. Valószínűleg csak
azok a szerzők tartották valaha kezükben ezt a könyvet, akik megkapták a tiszte-
letpéldányt, mivel szintén szerepeltek a kötetben. Ugyanennek a kutatásnak az első
eredményeit korábban publikáltam angolul, és az a cikk nagyon jó hatással volt a
tudományometriámra. Nem tudok nem arra gondolni, hogy ez azért van, mert ez az
írás *open access* formában jelent meg egy egyetemi kiadványban.

Szabó Csilla: Egy adalékot hadd tegyek hozzá. A bécsi UniVie egyetem könyv-
tárában az ember besétál és leveszi a szabadpolcra ezeket a folyóiratokat, illetve
van egy nagy komputer, ahonnan le lehet ezeket pdf-formátumban tölteni. Teljesen
meglepődve tapasztaltam, mert nem jártam ott a pandémia óta, hogy az elmúlt
öt-hat évre, vagyis 2017-ig visszamenőleg nincsenek szabadpolcos példányok ezek-
ből a kiadványokból. Erről egyébként Pöchhacker professzor sem tudott, meglepő-
dött, hogy ezeket már nem rendeli meg a Bécsi Egyetem. Ez is azt jelzi, hogy
tényleg csak az fér hozzá ezekhez a kiadványokhoz, akinek az egyeteme vagy
megveszi, vagy támogatja, vagy hozzáférhetővé válik valamelyik fizetett adatbá-
zisban. Azt gondolom, hogy a publikációk hozzáférhetősége – hazai kontextusban
különösen – továbbra is problematikus; ezzel szerintem mindenki tisztában van,
aki publikációs tevékenységet folytat.

Még egyetlen gondolatot szeretnék a parazita folyóiratok témaköréhez hozzá-
tenni, mert ez egy vicces történet. Pöchhacker hívta fel a figyelmemet erre az
írásra. Egy bátor kutató, egy bizonyos Michael Rochoy írt egy [cikket](#), amikor egy
ilyen parazita kiadó megkereste, de ő nem egy valós kutatást mutatott be, hanem
arról írt, hogy milyen rémes a parazita kiadás. A parazita kiadó nem vette észre,
hogy az írás valójában ellenük szól, ugyanis arra sem vették a fáradságot, hogy
elolvassák a „tanulmányt”. A szöveg rendkívül szórakoztató, mindenkinek csak
javasolni tudom. Van benne ábra is, és a bibliográfiában szereplő címek is nagyon
viccesek. Jó, hogy vannak olyan kutatók, akik felvállalják ezt a nehéz harcot; a
szerzőt Pöchhacker „hósként” jellemezte.

6. téma: A jövőbeni kutatási irányok

Szabó Csilla: Az utolsó kérdésem az lenne, hogy ki milyen területet kutat most, mivel foglalkozik aktívan, mi az, amivel a szabadidejét tölti a tanításon túl?

Eszenyi Réka: Nálam a bírósági és a hatósági tolmácsolás időszaka következik, mert az ELTE most ismét fog ilyen kurzust indítani. Azt nem merném mondani, hogy kevés kutatás született ezen a téren, és itt megemlíteném [Puklus Márta PhD-dolgozatát](#), vagy [Horváth Ildikó kötetét](#), amely az OFFI gondozásában jelent meg nemrég. Azonban míg a fordításban megvolt ez a szociológiai fordulat, és tágabb kontextusban is vizsgálták például a fordítóknak a munkáját, a tolmácsolástudományban – amennyire látom – ez nem következett be. Így szerintem nagyon-nagyon sokat lehetne még tenni ezen a téren is. Most, hogy újraindul ez a képzés, ez talán jó alkalom lesz erre.

Seresi Márta: Én most a nyáron a korábbi kutatásaimat szeretném végre „sajtó alá rendezni”, publikálható formában megírni, úgyhogy új kutatást nem tervezek. Van egy-két elképzelésem, de azokat még nem szeretném elmondani.

Bakti Mária: Köszönöm szépen. Nekem most a legfontosabb, aminek már egyes részeit itt-ott előadtam: egy longitudinális esettanulmány-csoport, azt jó lenne véglegesen lezárni. Illetve van a másik szál, mégpedig az explicitáció a tolmácsolásban.

* * *

A beszélgetéshez több hozzászólás, kiegészítés érkezett a közönség részéről. Valentinyi Klára kiemelte, hogy a külföldi szerzők neve mellett mindenképpen kiemelendő a magyar tolmáskutatásban Szabari Krisztina és Láng Zsuzsa munkássága (*Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*, illetve *Tolmácsolás felsőfokon*). Szentirmay Piroska és Nagy Gabriella arra mutattak rá, hogy meg kellene teremteni a tolmácsolást kutató közösségen belül a publikációk könnyebb hozzáférését egymás számára, Malaczkov Szilvia pedig a tolmácsolás és a fordításkutatás közös kutatási területeire hívta fel a figyelmet.

**Fordítás, tolmácsolás és kultúra 2023.
Virtualitás és elszigetelődés
a mélyülő ellentétek korában**

**TIC Translation, Interpreting & Culture 2023.
Virtuality and Isolation
in the Era of Deepening Divides**

(Comenius Egyetem Pozsony, Szlovákia 2023. szeptember 20–22.)

Szentirmay Piroska

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: szentirmay.piroska@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-0420-8827>

Van Waarden Franciska

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: van.waarden.franciska@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4244-3411>

A *Fordítás, tolmácsolás és kultúra* konferenciát harmadik alkalommal rendezte meg 2023. szeptember 20–22. között három szlovákiai egyetem, a pozsonyi Comenius Egyetem, a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem és a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem a Szlovák Tudományos Akadémia együttműködésével. Ehhez a széles körű együttműködéshez csatlakozott 2023-ban a Szlovákiai Fordítóirodák Szövetsége (Association of Translation Companies of Slovakia), és a konferenciát idén Hollandia Pozsonyi Nagykövetsége és az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága is támogatta.

A kétévenként rendezett szakmai találkozó első konferenciájának fő szervezője a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem volt. A 2018. szeptemberében Nyitrán megrendezett konferencia is négy szlovákiai egyetem és a Szlovák Tudományos Akadémia együttműködésében valósult meg, már a kezdetektől a fordítás- és tolmá-

Hivatkozás: Szentirmay P., Van Waarden F. 2024. Fordítás, tolmácsolás és kultúra 2023. Virtualitás és elszigetelődés a mélyülő ellentétek korában. TIC Translation, Interpreting & Culture 2023 Virtuality and Isolation in the Era of Deepening Divides. (Comenius Egyetem Pozsony, Szlovákia 2023. szeptember 20–22.) *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 120–126.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.8>

csolástudomány olyan neves képviselőinek közreműködésével, mint Daniel Gile, Franz Pöchhacker, Luc Van Doorslaer, Jorge Díaz-Cintas vagy Andrew Chesterman. A második konferenciaalkalom a pandémia miatt nem 2020-ban, hanem 2021 szeptemberében valósulhatott meg félig virtuális formában, amelynek a fő szervező, a Bél Mátyás Egyetem biztosított helyszínt Besztercebányán. A korlátozott körülmények ellenére e második konferenciaalkalmat is neves plenáris előadók részvétele tette színvonalassá (Jan Pedersen, Susan Bassnett, Lawrence Venuti és Nadja Grbić). 2023-ban a jelenléti formában megtartott harmadik konferencia újra kiváló lehetőséget nyújtott a személyes találkozásra.

A TIC 2023 Konferencia a fordításhoz és tolmácsoláshoz kapcsolódó tudományos párbeszédnek kívánt teret adni a számos megoldatlan problémával járó digitális kolonializáció korában, amikor mindkét nyelvi közvetítési forma hozzájárulhat korunk globális és helyi valóságának alakulásához. Ahogy a konferencia házigazdái megfogalmazták, a technológiai fejlődésnek köszönhetően az információáramlás soha nem tapasztalt mértékben felgyorsult. Az ember–gép interakciójában az etikus magatartást biztosító és az online predátor viselkedést megakadályozó intézkedések hiánya világviszonylatban nyilvánvalóvá vált. Az egyik terület, ahol a mesterséges intelligencia gyors fejlődése leginkább érzékelhető, az a nyelvi ipar. Napjainkban már olyan mesterségesen előállított szövegek születnek, amelyek gyakran nagyon nehezen megkülönböztethetők az ember által alkotott szövegektől. Az információ ilyen mértékű terjedése és rendelkezésre állása azonban korántsem jelenti azt, hogy az mindenki számára ugyanúgy elérhető vagy a mindennapok részévé vált volna. Az offline világban érzékelhető társadalmi és gazdasági megosztottság az online világ echokamráin és szűrőin keresztül felerősödtek, és ezek erőteljesen befolyásolják világlátásunkat, ideológiai elszigetelődéshez vezetnek. Ezért mindazoknak, akik a tudást létrehozzák és az információ áramlásához hozzájárulnak, tehát a nyelvi közvetítőknek, a fordítás és tolmácsolás kutatóinak és oktatóinak, alkalmazkodniuk kell ezekhez a körülményekhez.

A TIC 2023 Konferencia tehát az információáramlásnak köszönhetően felfokozódott és mélyülő társadalmi, gazdasági és ideológiai különbségekből fakadó kérdéseket kívánta tudományos és kritikai eszközökkel körüljárni.

A háromnapos konferencián 14 országból 90 regisztrált résztvevő hallgatta meg az előadásokat, akik közül 54-en előadóként is közreműködtek. A konferencia szakmai bizottsága több mint 100 beérkezett absztrakt közül válogatta ki a 18 szekcióban elhangzott 58 előadást. Ez alkalommal is a fordítás- és tolmácsolástudomány kiemelkedő kutatói működtek a szakmai bizottságban: Anthony Pym, Łucja Biel, Daniele Monticelli, David Orrego-Carmona, Paola Gentile, Susan Bassnett, Jan Pedersen, Andrew Chesterman, Jorge Díaz-Cintas, Luc Van Doorslaer. A bizottság tagjai közül kerültek ki a plenáris előadók is, Anthony Pym, David Orrego-Carmona és Paola Gentile. Újdonság volt a 2023-as TIC konferencián, hogy a 18 szekcióból három holland nyelven zajlott, így az összesen 56 előadás közül 48 hangzott el angol nyelven, 8 pedig hollandul. Mindkét nyelven egy-egy műhelymunkára is sor került.

Nagy várakozás előzte meg Anthony Pym plenáris előadását¹ (*Empiricism as a response to uncertainty*), aki bevezetésként emlékeztetett, hogy a COVID okozta vészhelyzet világviszonylatban erősített fel olyan jelenségeket és gyorsított fel folyamatokat, amelyek a fordítóipar számára is új helyzetet teremtenek. A fordítás szempontjából megfigyelhető az információhoz való hozzáférés kiterjedése; többé már nem mechanikus írógépeken, hanem digitális eszközökkel dolgozunk. A szövegek előállítás, terjesztése nemcsak könnyebbé, hanem már számos esetben automatikussá vált, azonban a szöveg minősége gyakran megkérdőjelezhető. Ebben a forradalmian új helyzetben van szükség olyan kérdések felvetésére, amelyekre még nem tudjuk a választ. Fontos megvizsgálni, hogy egy egyértelműnek tűnő állítás ellenkezője is igaz lehet-e, vagy alternatívák állíthatók-e fel, mit támaszthatunk alá vagy cáfolhatunk meg adatokkal. Pym mellett érvelt, hogy a nyers adathalmaz még nem hordozza önmagában a valóságot, a megfigyeléseket végző kutató mindig része a megfigyelésnek. Ez a reflexív empirizmus, a kutatást megelőző várakozások és a bizonyosság közötti dialógus. Ilyen megközelítésben kell a technológiai fejlődést is vizsgálni, mire jó, miként kell együtt élni vele. Az elemzések eredményei alapján a jelenlegi helyzet azt mutatja, hogy az automatizáció és mesterséges intelligencia a nyelvi iparban nem teremtett demokratikus viszonyokat a nyelvek között, számos nyelv a perifériára szorul. Pym konklúzióként arra hívta fel a figyelmet, hogy ha nem teszteljük az alternatív megoldásokat, sosem fogunk kitörni a kölcsönösen elfogadott bizonyosságokra épülő echokamrákból. Ha nem teszteljük a felhasználói reakciókat, csak spekulációkba bocsátkozhatunk, hogy a fordítás milyen célokat kell hogy szolgáljon.

Antony Pym előadását követően három párhuzamos szekcióban folytatódott a konferencia. Az idei év különlegessége volt, hogy a konferencia programját holland szekciómunka is gazdagította, azzal a céllal, hogy megerősítse a nemzetközi szintű kapcsolatokat a holland nyelvvel dolgozó nyelvi közvetítők és oktatók között, valamint hogy lehetőség nyíljon szakmai tapasztalatcserére, illetve az empirikus kutatási eredmények bemutatására a holland nyelven dolgozó fordítók, tolmácsok, elméleti szakemberek és oktatók között. A területre mindezidáig még kevés kutatási figyelem irányult annak ellenére, hogy elengedhetetlen a nemzetközi párbeszéd az olyan speciális kompetenciák megalapozására alkalmas tantervek kidolgozásához, amelyek a holland nyelvkombinációban dolgozó nyelvi közvetítők képzésének alapjait adják. A konferencia holland szekciói arra is alkalmat adtak, hogy elkezdődjenek egy olyan információs portál kialakításának munkálatai, amely lehetővé teszi a kommunikációt és tapasztalatcserét, az élethosszig tartó tanulás eszközeinek megosztását ezen a speciális szakterületen a nyelvi közvetítők és az oktatók, valamint a hallgatók között.

Az első napon szekcióelőadásban mutathatta be Bakti Mária a Szegedi Tudományegyetemről négy longitudinális vizsgálat eredményeit, amelyek során a tolmácskompetenciák fejlődését kísérte figyelemmel (*Translation and post-editing*

¹ Anthony Pym előadása a <https://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/powerpoint.html> linken elérhető

performance of novice translation students). Bakti Mária, Lesznyák Mártával és Sermann Eszterrel közösen a Szegedi Tudományegyetem Fordítói és Utószervezői Kompetencia Kutatóközpont tagjaként, egy további fordítástudományi kutatásról is beszámolt. Ezt a kutatást első- és másodéves fordító és tolmács mesterképzésben részt vevő hallgatók körében végezték a fordítói kompetencia elemeinek feltérképezése érdekében a humán fordításban, illetve a gépi fordítás utószervezésében (*The development of interpreting competence. Results from four longitudinal case studies*).

A délelőtti és délutáni szekciók között kerekasztal beszélgetés keretében Jozef Štefánik, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóság Szlovák Nyelvi Osztályának vezetője, David Orrego-Carmona, az Egyesült Királyság Warwick Egyetemének adjunktusa, Veronika Fraňová szabadúszó fordító és Giada Gerotto, az olaszországi Creative Words nyelvi közvetítő ügynökség ügyvezetője azt a témát járták körül, hogy milyen kompetenciák fejlesztésével válhatnak a fordítók versenyképesek a körükben jelentkező kihívások közepette és miként aknázhatók ki a fordítóképzésekben rejlő lehetőségek, valamint mit tehet a piac a fordítók elégedettsége érdekében.

A kerekasztal beszélgetést az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának osztályvezetője, Farkas Ágnes vitaindító előadása követte, amelyben bemutatta, milyen háttér munka zajlik jelenleg az ukrán nyelv eTranslation rendszerébe integrálása érdekében. Az online eszköztár bővítése nemcsak Ukrajna csatlakozási folyamatainak része, hanem szolidaritás kérdése is.

A második konferencianap David Orrego-Carmona plenáris előadásával indult, amelyben az előadó arra a kérdésre kereste a választ, hogy a fordítás válhat-e önkéntelenül is szakadékokat elmélyítő tényezővé (*Can translation be a factor involuntarily deepening divides?*). Orrego-Carmona szintén azt a témát járta körül, hogy a technológia fejlődése milyen hatással van a fordítási folyamatokra, miként befolyásolja a professzionális, és a nem professzionális fordítások minőségét. Az Open AI, a ChatGPT megjelenésével már nemcsak nyelvi, hanem kommunikációs korlátok áthidalására is vállalkoznak a fejlesztők. Orrego-Carmona szerint a probléma akkor jelentkezik, amikor a gépek a technológia szerepét humanizálják. A ChatGPT felhasználóinak száma mára már milliós mértékű, az egyik leggyorsabban növekvő online szolgáltatás. Még vita folyik arról, hogy ártalmas-e vagy nem, mindenesetre a társadalomra gyakorolt hatása forradalmi méreteket ölt. Ez azonban attól is függ, hogy a földön földrajzi szempontból hol helyezkedünk el, ugyanis a legújabb technológiákhoz nem mindenki fér hozzá egyenlő mértékben. A kihívás ugyanakkor lehetőség is. Ezekre a kihívásokra az egyik legalapvetőbb reakció az alkalmazkodás, az új eszközök produktív felhasználása. Az előadás konklúziója arra hívta fel a figyelmet, hogy még nagyon kevés kutatás valósult meg annak érdekében, hogy a felhasználók szemszögéből mérje fel, milyenek a reakciók a fordított szövegek minőségbeli különbségeire.

A második nap délelőtt és délután dolgozott egy holland szekció is a három angol nyelvű szekció mellett. A délelőtti holland szekcióban Varga Orsolya, az ELTE Néderlandisztika Tanszékének adjunktusa ismertette a holland gyermekirodalom

magyarra fordításához szükséges fordítói kompetenciákat és a fordítás során előforduló kétértelműségeket. Ezt követően Erik-Jan Kuipers, a krakkói Nederland Instituut igazgatója izgalmas történeti áttekintést adott az esketett és felhatalmazott holland tolmácsok lengyelországi helyzetéről. Muriel Waterlot, a II. János Pál Lublini Katolikus Egyetem adjunktusa számolt be lengyel és holland kollokációk komparatív elemzéséből származó adatairól. A délelőtti szekció zárásaként az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjának harmadéves doktorandusza, Van Waarden Franciska témavezetőjével, Eszenyi Rékával, az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék adjunktusával együtt tartott előadást, melyben bemutatták a holland–magyar konzekutív tolmácsolást kísérő jegyzetelési technika területén végzett kutatásukat *Wat is dit voor gekrabbel? – Aantekeningen maken in consecutief tolken* címen. Eszenyi Réka, Klaudia Bednárová-Gibovával és Robin Edinával egy délutáni angol szekcióban is tartott előadást *Artificial Intelligence, Machine Translation & Cyborg Translators: A Clash of Utopian and Dystopian Visions* címen, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia integrálódása a fordítási folyamatokba miként hat magára a fordítás fogalmára, milyen új szerepeket kap a fordító és milyen kompetenciákra van ehhez szükség. A délutáni holland szekcióban Soós Krisztina, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója tartott előadást a holland nyelvű országok munkajogi sajátosságairól, amelyet nyelvpáronként elkülönülő terminológiai műhelymunka követett, ahova online a nem Pozsonyban tartózkodó fordítóhallgatók is becsatlakozhattak.

A délutáni angol nyelvű szekciókban több előadás foglalkozott tolmácsolástudományi témával, amelyek közül az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjának negyedéves PhD hallgatója, Szentirmay Piroska tartott előadást a bevonódás és relevancia interakciójáról két esettanulmány alapján, amelyben képzetlen tolmácsok munkáját figyelte meg egyházi környezetben (*Involvement and relevance from the perspective of interpreting in religious context*).

A két szekcióblokk között az érdeklődők egy konferenciakötet megjelenésének hátterébe kaptak bepillantást, amely tanulmányok formájában tartalmazza a 2022 májusában Pozsonyban megtartott, az ukrain fordítástudománnyal foglalkozó (*Translation Studies in Ukraine as an Integral Part of the European Context*) konferencián elhangzott előadásokat.

A könyvbemutató témájához szorosan kapcsolódtak az ebédszünetet követő kerakasztal beszélgetésen megvitatott kérdések is, amelyek arra keresték a választ, hogy a fordítás révén miként törhetünk ki az elszigeteltségből (*Breaking out of isolation*).

A konferencia harmadik napja Jonathan Downie, független kutató műhelymunkájával kezdődött, amely során a résztvevők a mesterséges intelligencia és a tolmácsoláskutatás jövőjének kérdéskörét járták körül (*AI and the Future of Interpreting Research*). Ezt Paola Gentile, a Trieszti Egyetem adjunktusának plenáris előadása követte a tolmácsképzés programjában a világjárvány után bekövetkezett változásokról. Mivel a digitalizáció és a mesterséges intelligencia egyre nagyobb szerepet követel a technológiai fejlődésnek köszönhetően, a tolmácsképzésben is alkalmazkodni kell a megváltozott körülményekhez és azt is szükséges felmérni,

hogy milyen karrierkilátásokkal indulnak el a pályán a végzett hallgatók. Nemcsak az angol nyelv mint lingua franca és a gépi fordítás, de a világjárvány is megváltoztatta a fordítók és tolmácsok munkakörülményeit, karrierkilátásait. Az előadás egy, a Trieszti Egyetem hallgatói körében elvégzett felmérés eredményeit mutatta be, amelyben Gentile arra kereste a választ, hogy miként változott a végzett hallgatók szakmai pályafutása, mely készségek a legkelendőbbek a piacon, a végzett hallgatók hány százaléka dolgozik végzettsége szerint, valamint, hogy miként vélekednek, miről lett volna jobb többet hallani a képzés során, milyen tudáselemek elsajátítását tartanák még inkább hasznosnak.

A Trieszti Egyetem számos módosítást eszközölt már a jelenleg futó képzési programjaiban is, hogy olyan készségeket fejlesszenek, amelyek követik a piaci igényeket. Ezért a fordító- és tolmácsképzést jogi ismeretekkel kombinálják, az angol nyelv ismeretét alapkövetelményként kezelik, amely mellett egy másik idegen nyelvet is választhatnak a hallgatók. Nagy hangsúlyt kapnak a technológiai ismeretek és a szakterületi jártasság, hogy a végzett hallgatók előtt szélesebb lehetőségek nyíljanak meg az elhelyezkedéskor. Összefoglalásként elmondható, hogy nőtt a képzés szerepe, elismertsége, több figyelem irányul a közszolgálati tolmácsolásra és a különböző szakterületekre, illetve a gyakorlati képzésre.

A plenáris előadás után kezdődtek az utolsó nap szekciómunkái, ismét három angol nyelvű és egy holland szekcióban, túlnyomórészt tolmácsolástudományi témákkal, de az előadók érintettek olyan területeket is mint az audiovizuális fordítás, a szinkronizálás és a feliratozás.

A holland szekció utolsó napján Marta Kostelecka a Masaryk Egyetem oktatója mutatta be esettanulmányát, amelyben a cseh és szlovák fordítóhallgatók kompetenciáit a gépi fordítással vetette össze fordítási problémák bemutatásával. Ezután Pavlína Knap-Dlouhá és Lucia Polachová, a Palacký Egyetem oktatói a cseh piacon aktív holland munkanyelvű tolmácsok profiljával, szerveződéssel kapcsolatos terepmunkáját mutatta be. Ezt követően Lénárt Zsuzsanna, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója tartotta meg előadását a gyermekvédelemben dolgozó holland munkanyelvű tolmácsokról és segédeszközeikről. Végül pedig Michaela Zárecká, a Comenius Egyetem doktorandusza ismertette kutatási eredményeit a szlovákiai közösségi tolmácsolás terén.

A háromnapos konferenciaprogramot élénk kerekasztal beszélgetés zárta *New Frontiers of Interpreting* címmel, Paola Gentile, Jonathan Downie, és Helena Tužinská, a Pozsonyi Comenius Egyetem oktatójának részvételével. A vitapartnerek a tolmácsolás világjárvány utáni helyzetét, a szakma társadalmi megítélésének és presztízsének kérdését járták körül abból a szempontból is, hogy milyen hatást gyakorol a technológiai fejlődés az élő nyelvi közvetítésre. A mesterséges intelligencia nem jelenti a tolmácsszakma végét, még akkor sem, ha az a tolmácsolási folyamatba szervesen beépül. A legfőbb kérdés, hogy az ügyfél miért költ tolmácsolásra, és mire használja fel azt. A tolmácsolás kapcsán kulcsfontosságú megérteni magának a kommunikációs folyamatnak az összetettségét és a tolmácsokra úgy tekinteni mint kommunikációs szakemberekre. A szakma presztízsét gyakran

a brüsszeli, vagy a médiában megjelenő tolmácsokat övező nimbusz adja. Ez érthető, hiszen ők jobban szem előtt vannak. A tolmácsszakma presztíziséhez az egyetemi képzések is hatékonyan hozzájárulhatnak, ugyanakkor azt a juttatások mértéke is erősen befolyásolja. A különböző kontextusokban még a hasonló vagy akár ugyanolyan tolmácsolási munka is különböző bérezésben részesül. Az árak nyílt megvitatása hozzájárulhatna a díjak emelkedéséhez, figyelembe véve azt is, hogy a tolmácsolás kapcsán egyszerre beszélhetünk pénzben kifejezhető és pénzben nem kifejezhető profitról. A piaci igények változásával szükségessé vált olyan puha készségek fejlesztése, amelyek a tolmács portfólióját a kulturális érzékenységgel, gazdasági és jogi alapismeretekkel is kiegészítik. Szóba került a média közvéleményt formáló szerepe is. Az a kép, amely kialakul a tolmácsokról mint szakemberekről, nagyban függ attól, mit hallani róluk például a médiában, ahol általában a jó hír nem hír, így leggyakrabban hiba esetén kerülnek a figyelem középpontjába és ez a szakmai presztízist erősen befolyásolja.

A kerekasztal beszélgetést a konferencia zárása követte. Pavol Šveda nemcsak a résztvevőknek mondott köszönetet a jelenlétükért, érdeklődésükért, hanem az előadóknak is, valamint a szervezőbizottság minden tagjának, akik már a korábbi konferenciák során is kitűnő munkát végeztek annak érdekében, hogy a kisebb volumenű lokális fordítás- és tolmácsolástudományi konferenciák kezdeményezéseit egyesítve egy nagyobb léptékű, nemcsak szlovák, hanem a környező országok szakembereit, kutatóit, oktatóit is megszólító szakmai találkozó jöhessen létre. A Fordítás, tolmácsolás és kultúra (TIC) konferenciasorozat küldetése, a közös gondolkodás előmozdítása a Közép-Európai régióban, csak így valósítható meg. A sikerrel megvalósított három konferencia után magabiztossággal elmondható, hogy a kezdeményezés eddig elérte a célját, hála azoknak a vendégelőadóknak is, akik a tudományterület meghatározó alakjainak számítanak.

A házigazdák megítélése szerint a TIC konferenciasorozat, a meghívott vendégelőadók által képviselt színvonal és tudományos tekintély, valamint a szekciókban bemutatott kutatások színvonala és sokszínűsége alapján, már közép-európai jelentőségűvé vált és komoly tudományos párbeszédnek teremthet színteret. A magyar fordítástudomány eddig mindhárom alkalommal képviseltette magát, idén talán a legnépesebb delegációval az Eötvös Loránd Tudományegyetemről és a Szegedi Tudományegyetemről.

A tervek szerint a következő konferenciára két év múlva kerül majd sor, addig is készül a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazó konferenciakötet, amelyet a szervezők ígérete szerint az egyik meghatározó európai kiadónál kívánnak majd megjelentetni.

A pozsonyi helyszín, a szervezők és a konferenciárésztvevők jó része volt a garancia arra, hogy félig otthonos közegben, ismerős arcok között mozogva kapunk alkalmat kutatásaink bemutatására, új ismeretségek megteremtésére, gyakorlatyszerzésre a tudományos kommunikációban, valamint olyan kérdések megvitatására, amelyek hozzájárulnak majd a PhD disszertációnkban végzett kutatás színvonalas elvégzéséhez, bemutatásához.

A mesterséges intelligencia mint globális kihívás a nyelvi közvetítésben

***Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Budapest, 2023. november 27.***

Biró Adrienn

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, MA hallgató

E-mail: badrienn1996@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-7896-2387>

2023. november 27-én rendezte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karának (BTK) Nyelvi Közvetítés Intézete *A mesterséges intelligencia mint globális kihívás a nyelvi közvetítésben* című konferenciát, amely a Magyar Tudomány Ünnepe (MTÜ) által szervezett rendezvénysorozat egyik eseménye volt. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) már 20 éve szervezi a rendezvénysorozatot, és munkájának köszönhetően az évek során a tudomány hónapjává vált a november.

A jubileumi ünnep alkalmából minden évben több száz különböző rendezvény érhető el az országhatáron belül és azon túl. Évről évre bizonyos kiemelt témákkal foglalkozik a rendezvénysorozat. A 2023-as évben az ünnep többek között a mesterséges intelligencia (MI) tematikája köré szerveződött, azonban kiemelt téma volt továbbá a fenntarthatóság, az ukrajnai háború és a környezetvédelem. Évről évre az eseménysorozat kap egy mottót, amely a 2023-as évben a „*Tudomány: válaszok a globális kihívásokra*” volt. A 2022-es évben a hangsúly a megújuló erőforrásokon, a biodiverzitás csökkenésének hatásain, valamint az ukrajnai háború okozta válságon volt, míg 2021-ben a fő témák a poszt-COVID stratégia, a klímavédelem és a járványhelyzet hatása különböző területekre voltak.

2023-ban a Nyelvi Közvetítés Intézete által szervezett konferencia alap témája az MI a fordításra és a tolmácsolásra, továbbá a nyelvi közvetítés munkaerőpiacára gyakorolt hatása volt.

Hivatkozás: Biró A. 2024. A mesterséges intelligencia mint globális kihívás a nyelvi közvetítésben. (*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Budapest, 2023. november 27.*) *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 127–131.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.9>

A konferencián az érdeklődők személyesen az ELTE BTK Kari Tanácsstermében vehettek részt 13.00 órától, azonban a konferencia online is követhető volt, így a rendezvény hibrid formában valósult meg, biztosítva azok számára is a részvételt, akik nem tudták megoldani a személyes jelenléteket. A konferenciát személyesen 50, míg online közel 60 fő követte. A rendezvény három fő szervezője Seresi Márta, egyetemi adjunktus; Robin Edina habilitált egyetemi docens, az Intézet igazgatója, a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék (FTT) tanszékvezetője és Eszenyi Réka, egyetemi adjunktus volt.

A konferencia érintett témái az MI nyelvi közvetítésben történő megjelenése és gyors integrációja, emellett az MI okozta innovációk és hatások voltak. A konferencián szó esett az MI fordításra és tolmácsolásra gyakorolt pozitív és negatív hatásairól, a munkaerőpiacon az MI hatására végbemenő változásokról, továbbá az MI-használat jogi kérdéseiről. Az elhangzott előadások aktuálisnak és relevánsnak tekinthetők, hiszen teljes mértékben az MI nyelvi közvetítésben történő jelenlegi alkalmazási területeit és annak hatásait mutatták be.

A konferencia keretein belül nyolc előadás hangzott el a délután folyamán, amelyeket két szekcióban hallgathattak meg az érdeklődők. A konferenciát Robin Edina nyitotta meg, és az első szekció vezetője Eszenyi Réka volt. Az előadások 20 percesek voltak, a konferencia résztvevőinek minden előadás után alkalmuk nyílt kérdezni az előadótól és az előadásra reflektálni. A konferencia után egy rövid fórum keretein belül szintén lehetőségük volt a résztvevőknek feltenni kérdéseiket, kinyilvánítani véleményüket és esetleges ajánlásokat tenni. Emellett különböző kutatási javaslatokat is megosztottak a résztvevők a fórum során.

Az első szekció első előadója Vicsek Lilla volt a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Tanszékéről, aki az MI hatására a munka világában végbemenő változásokat prezentálta, emellett egyfajta előrejelzést adott arról, hogy a jövőben milyen típusú változásokkal kell számolni a munkaerőt tekintve. Hangsúlyozta, hogy egyértelmű és biztos előrejelzésekről nem lehet beszélni a jövőt illetően. Előadásában kitért a fordítók munkaerőpiaci helyzetére. A fordítás az MI fejlődésének hatására veszélyeztetett terület lehet a jövőben, ami esetleges társadalmi feszültségeket okozhat. Vicsek hangsúlyozta, hogy már a múltban is sok területen felváltotta az embert a technológia, de újabb munkaterületek is keletkeztek ennek hatására.

A szekció második előadását Nagy Levente, az Országos Fordító és Fordítás-hitelesítő Iroda (OFFI) vezető lektora prezentálta az MI használatának lehetőségeiről, alkalmazásának határaitól és veszélyeiről egy állami fordítóiroda esetében. A technológia hatására új szerepkörök és költségek jelentek meg az OFFI-nál. Az OFFI 90%-ban szkennelt dokumentumokat kap, így például egyfajta új feladatnak tekinthető a dokumentumok digitalizálása, és új költségeket jelent a különböző programok megvásárlása. Az előadó hangsúlyozta, hogy a különböző programok megvásárlása egy fordítóiroda esetében kiemelten fontos, mert az ingyenesen igénybe vehető programok legtöbb esetben szabadon használják a begyűjtött információkat és adatokat, amelyek legtöbbször személyes vonatkozásúak. Ezek az

adatok könnyen illetéktelen kezekbe kerülhetnek, amit egy fordítóiroda nem kockáztathat, így tisztában kell lenniük az OFFI-nál az MI okozta kockázatokkal és veszélyekkel az adatvédelmet tekintve. Emellett a fordítónak a különböző chatbotok használatához meg kell tanulnia az úgynevezett promptolást, vagyis a fordítónak tudnia kell, hogyan hívja elő az MI tudását megfelelő kérdésekkel. Ezt a készséget érdemes fejleszteni. Az előadás kitért arra, hogy az MI ugyan hasznos eszköz, de tudatosan kell használnunk a veszélyeit figyelembe véve, és a hatékony alkalmazásához új készségeket kell elsajátítanunk.

A harmadik előadó Bálint András volt, a Villámfordítás Fordítóiroda kutatás-fejlesztésért felelős munkatársa, aki előadásában arról beszélt, miben segíti az MI a fordítóirodát, ahol dolgozik. Továbbá kitért az MI okozta változásokra az irodán belül. Az iroda már széles körben használja az MI-t, például a vendormenedzsment és az ügyfelekkel való kommunikáció területén. Bálint előadásában hangsúlyozta azt a tényt, miszerint nem az MI fogja esetlegesen elvenni a munkát a fordítóktól, hanem inkább más fordítók, akik jobban értenek az MI-hez. Véleménye szerint a fordítóirodák esetében a jövőbeli legnagyobb kérdés az árazás lesz, hiszen korábban nem állt rendelkezésre az MI segédeszközként. Bálint valószínűnek tartja, hogy a jövőben a fordítás esetében a díjazás idő- és eredményalapú lesz. Előadásában szintén megjelent a promptolás mint tevékenység, amelyet szerinte a jövőben akár a fordítóképzésben is oktatni lehetne.

A szekció negyedik és egyben utolsó előadója Seresi Márta, az ELTE BTK FTT oktatója volt, aki az MI tolmácsolásra kifejtett hatásairól beszélt. Előadása elején hangsúlyozta, hogy a gépi tolmácsolás és a géppel támogatott tolmácsolás két különböző fogalom. Az előbbi esetében a tolmácsolást önállóan a gép végzi, és a folyamat során például a szegmentálásnál problémák léphetnek fel, míg az utóbbi esetében a tolmács különböző gépi segédeszközöket, szoftvereket vesz igénybe a tolmácsolás során. Kiemelte, hogy az MI segíthet a tolmácsolást megelőző felkészülésben témák, szavak és nyelvek szintjén, növelve a pontosságot tolmácsolás közben. Habár az MI a tolmácsolás területét is segíti, használatának egyik problémája, hogy az adatok sok esetben online rendszereken futnak keresztül, ami a titkos és személyes adatok jogtalan személyekhez kerülését eredményezheti.

Seresi Márta előadását rövid kávászünet követte. A második szekció vezetője Robin Edina volt, és Kardos Orsolya, az ELTE FTT megbízott előadója nyitotta a szekciót az MI terminológiában történő alkalmazásáról szóló előadásával. Kardos kitért a chatbotokra és a velük kapcsolatos adatbiztonsági problémákra. Hangsúlyozta, hogy sok esetben az MI nem feltétlen a valóságnak megfelelő választ ad, hanem mintegy „hallucinál”. Ennek az oka az, hogy az MI csak egy bizonyos időpontig meglévő információkkal tud dolgozni. A ChatGPT például 2021-ig naprakész. Az MI képes terminuslista létrehozására, de sokszor problémás számára a terminusok megfeleltetése. A ChatGPT mellett Kardos bemutatta a Microsoft Bing Copilot MI alkalmazást is, amely képes megmondani, hogy minek alapján válaszol, emellett weboldalakat javasol, amelyek relevánsak a feltett kérdés szempont-

jából. Az előadást összegezve elmondható, hogy az MI hasznos információ- és ötletforrás, de az ember általi ellenőrzésre továbbra is feltétlenül szükség van.

A szekció második előadását Bakó Balázs jogász, az ELTE FTT megbízott oktatója tartotta, aki az MI szerzőjogi kérdésköréről beszélt. Elgondolkodtató téma volt az előadásban, hogy rendelkezhetnek-e egyáltalán a gépek szerzői joggal, hiszen szerző nemcsak természetes, hanem jogi személy is lehet. Ez a kérdés még vitatott a tudományban is. Bakó előadásában kitért arra, hogy például az OpenAI vállalat, amely a ChatGPT chatbotot fejleszti, leírja a használati feltételekben, hogy minden jogot és felelősséget átruház a felhasználóra, tehát a chatbot nem rendelkezik szerzői jogokkal.

Az utolsó előtti előadó Eszenyi Réka volt, aki megjelenő könyvének egyik fejezetét mutatta be részletesen prezentálva kvalitatív kutatásának eredményeit a nyelvi közvetítők szerepéről a digitális világban. A bemutatott adatok és eredmények alapján hallhattuk, hogyan viszonyulnak a fordítók a gépi fordításhoz és az MI-hez. Megjelent könyvének címe *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében – Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*, amely többévtényi kutatómunka eredményét foglalja magába (Eszenyi 2023). Eszenyi előadásában kitért a fordító szakmában is jelenlévő kiegészítés jelenségére. Kutatásai alapján megállapítható, hogy az MI a fordító munkájában történő megjelenése több esetben is a kiegészítő szindrómában szenvedő vagy annak határán lévő fordítókat olyan új és innovatív lehetőségekkel ruházta fel, amelyek kiutat jelentettek ebből az állapotból vagy segítettek elkerülni azt.

A szekció és a konferencia utolsó előadását Sereg Judit, az ELTE FTT oktatója tartotta, akinek az audiovizuális fordítás a szakterülete. Sereg egy érdekes kísérletet mutatott be a résztvevőknek, amelynek során egy filmrészletet úgy fordított készre, hogy MI-t és különböző szoftvereket használt. Különböző weboldalakon végezte el a transzkripció elkészítését, magát a fordítást, a szövegfelmondást, a hangklónozást és a vágást is. Ezek közül egyedül az utószerkesztés volt az a folyamatlépés, ahol manuálisan is beavatkozott a szövegbe. Láthatóvá vált, hogy az eredmény nem volt tökéletes, de a végeredmény teljes mértékben érthető volt. Arra a konklúzióra jutott, hogy egyelőre az audiovizuális fordítókat az MI nem tudja teljes mértékben helyettesíteni, mert ennek megvalósulása több területen is problémákba ütközik. Ilyen például a tegezés, a magázás, a feltételes mód, a jövő idő, a rímek, az olvasási sebesség és hossz, valamint a stílus. Az audiovizuális fordítás terén is változásokra kell számítani az MI hatására, azonban ez a terület feltehetőleg nem fog megszűnni.

Sereg előadását követte a rövid fórum, amelynek során a személyesen résztvevők feltehettek kérdéseiket, emellett megoszthatták véleményüket és nézeteiket. A konferencia végén a fórum fő kérdésévé az MI fordításban történő használatának etikai kérdése vált.

Összefoglalva, a konferencia átfogóan foglalkozott az MI használatának előnyeivel és hátrányaival. Az előnyök között több előadásban is hallható volt, hogy az MI megkönnyíti a fordító és tolmács munkáját, így megtakarít számukra időt

és energiát. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az MI használata jelentős hátrányokkal is járhat. Figyelembe kell venni például az adatvédelem kérdéskörét, hiszen az MI az adatok bizalmas kezelését tekintve kockázatos. A fordítást és tolmácsolást nézve a konferencia legnagyobb kérdése az volt, hogy az MI átveheti-e a fordító és tolmács szerepét a jövőben és az első számú nyelvi közvetítővé válhat-e. Az MI újdonsága miatt ezzel kapcsolatban még kevés információ áll rendelkezésre, csupán jóslatokba lehet bocsátkozni. Az azonban biztos, hogy a nyelvi közvetítés területén jelentős változások várhatók az MI hatására (erről bővebben Eszenyi et al. 2023). A konferencia rámutatott arra, hogy az MI feltehetően mindennapi részévé fog válni a nyelvi közvetítés területének, és ez a változás elkerülhetetlen. Az előadások az MI hatásait és alkalmazásának lehetőségeit széles körben mutatták be a nyelvi közvetítés különböző területeire kitérve.

Irodalom

- Eszenyi R. 2023. *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében – Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. <https://doi.org/10.21862/Transl.HuXMach.2023.8>
- Eszenyi R., Bednárová Gibová, K., Robin E. 2023. Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: a clash of utopian and dystopian visions. *Orbis Linguarum* Vol. 21. No. 2. 102–113. <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13>

Internetes hivatkozások

- <https://www.elte.hu/mtu2023> (A letöltés ideje: 2023. 12. 09.)
- <https://mta.hu/tudomanyunnep/mesterseges-intelligencia-a-fovaros-alvilaga-valtozo-vilagrend-az-ukrajnai-haboru-kerdezz-en-egyenesen-a-kutatoktol-a-magyar-tudomanyunnep-113267> (A letöltés ideje: 2023. 12. 10.)

Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására?

(KRE Szakfordító szakmai nap, 2024. február 9., online)

Macsári Istvánné Szegedi Eszter

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: szegedieszter123@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4856-6552>

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Anglisztika Intézete 2024. február 9-én online formában tartotta meg évente megrendezésre kerülő Fordításoktatási szakmai napját. Ez a konferencia egy hosszú múltra visszatekintő konferenciasorozat soron következő állomása volt. 2000 óta, huszonégy éve rendezik meg minden év elején a Szakfordító szakmai napot, melyet kezdetben Gödöllőn, a Szent István Egyetemen tartottak januárban. A tematikus szakmai napok fő szervezői 2015-ig a SZIE Nyelvi Intézetének munkatársai, köztük Dróth Júlia és Heltai Pál, majd Fata Ildikó és Veresné Valentinyi Klára voltak, és a *Szaknyelv és szakfordítás* című folyóiratban közzétették a konferenciákon elhangzott előadásokat. 2016-tól a Károli Gáspár Református Egyetem ad otthont a konferenciáknak. Bár a folyóirat időközben megszűnt, minden évben készül konferenciakötet a szakmai napon elhangzó előadásokból.

A szervezők ebben az évben az egyházi szakfordítást helyezték középpontba fordításoktatási szempontból, amit a konferencia címe is hűen tükröz: *Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására?* A résztvevőket elsőként a KRE Bölcsészettudományi Karának dékánja, Horváth Géza köszöntötte. Elmondta, hogy az előző évek konferenciái mind nagyon tanulságosak voltak, és minden évben értékes kiadványok születtek az előadások anyagaiból. Az idei témával kapcsolatban kiemelte, fontos egy alapvető kérdést tisztázni: mit értünk pontosan egyházi szakszövegeken? Reményét fejezte ki, hogy az előadásokat hallgatva közelebb juthatunk a kérdés megválaszolásához, és fontos eredményeket ismerhetünk meg a szakterület kutatóitól.

Ezt követően Kovács Tímea, az Anglisztika Intézet docense köszöntötte a konferencia résztvevőit, és ismertette a szakmai nap programját. Elmondta, hogy

Hivatkozás: Macsári Istvánné Szegedi E. (2024) Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására? (*KRE Szakfordító szakmai nap, 2024. február 9., online*). *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 132–140.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.10>

a konferencia szervezői az Anglisztika Intézet fordítástudományi kutatócsoportjának tagjai, Adorján Mária tanszékvezető asszony, Dróth Júlia egyetemi docens és Kovács Tímea egyetemi docens, és köszönetet mondott Szentirmay Piroskának és Macsári Istvánné Szegedi Eszternek, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája Fordítástudományi Doktori Programja doktorandusz hallgatóinak, akik segítettek a konferencia előkészítésében, valamint önállóan szervezték meg és vezetik le a kerekasztal-beszélgetést. Annak, hogy az egyházi szakszövegek fordítása került fókuszba, fő oka, hogy a Károli egyetemen a szakfordító szakirányú továbbképzés keretein belül évtizedek óta folyik – többek között – az egyházi szakszövegek fordításának oktatása. Most érkezett el az ideje annak, hogy az elméleti kereteket részletesebben vizsgáljuk, valamint a szakterület kutatóinak, szakértőinek segítségével rálátást kapjunk e hosszú hagyománnyal rendelkező mesterség, az egyházi szakfordítás tudományos és szakmai hátterére.

Az első, elméleti szekcióban, amely a *Nida fordítási normái és mai kérdéseink* címet viselte, három előadást hallgathattunk meg. Először Kovács Tímea *Fordítói döntések a mesterséges intelligencia korában* című, a nidai normák bemutatására épülő, azt angol szakfordítási példákkal illusztráló előadása hangzott el.

Nida, aki a fordítás folyamatát az elsők között foglalta nyelvészeti keretbe a kommunikációelmélet segítségével, már 1964-ben írt a gépi fordításról, ami abban az időben még számítógép segítségével létrehozott, automatizált, szabályalapú fordítást jelentett. Az elsősorban bibliafordítással foglalkozó tudós a 60-as évek közepén arra a következtetésre jutott, hogy a számítógép képes ugyan a nyelv elemét automatizált módon fordítani, a fordítás nyelven kívüli tényezőivel azonban, például empátiával vagy esztétikai érzékkel nem rendelkezik, ezért mindig szükség lesz jelentős utószerkesztésre, különösen az irodalmi minőségű és bonyolultabb szövegek esetében.

Előadásában Kovács Tímea kitért a Nida műveiből jól ismert fogalom, a dinamikus ekvivalencia bemutatására is, melynek legfőbb ismérve a célnyelvi befogadó szem előtt tartása a fordítási tevékenység során. Emellett a nidai modell három lépését, az elemzést, a transzfert és az újrastrukturálást is bemutatta.

A nidai normákat követően Heltai Pált (2014) idézte, akinek munkája alapján tovább gondolkodhatott a hallgatóság arról, vajon a számítógép milyen fordítói kompetenciákkal rendelkezik. Heltai is abból indult ki, hogy a fordítás kommunikáció, viszont az egynyelvű kommunikációval szemben a fordítás a forrásnyelvi megnyilatkozás értelmezésével kezdődik. Az értelmezéshez kommunikatív kompetencia szükséges, mely a nyelvi kompetencián túl több elemet is magában foglal, a diskurzus-, a pragmatikai, a szociokulturális és a stratégiai kompetenciát is. Ezek közül a diskurzuskompetencia hiánya a legszembetűnőbb a gépi fordítások esetében.

Kovács Tímea fordítási példák bemutatásával folytatta előadását, és hangsúlyozta, hogy 2016 óta, amikor megjelentek a neurális háló alapú gépi fordítások, és a gépi fordítás rohamos fejlődésnek indult, folyamatosan újra kell értelmeznünk mindazt, amit a gépi fordításról gondoltunk. Elmondható, hogy a gépi fordítások

minősége rengeteget javult, sok szempontból megközelíti, bizonyos szempontból pedig akár felül is múlja a humán fordítást.

Az első szekció második előadását *A szociolingvisztikától a funkcionalizmusig. Néhány gondolat a bibliafordítás elméleti keretének változásáról* címmel M. Pintér Tibor, a KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének docense tartotta. Bevezetésében a fordítás definíciójának rövid ismertetése után hallhattunk a fordítás céljáról, illetve a fordító szerepéről a fordítás folyamatában. Ezután az előadó általánosságban beszélt a bibliafordításról, mint „a létező legösszetettebb intellektuális feladatról”¹, majd áttért a különböző 20. századi fordításelméleti irányzatok megjelenésre a bibliafordításokban.

Az első elméleti irányzat atyjáról, Nidáról más megközelítésben sok szó esett az előző előadásban is, ezúttal Nida munkásságának szociolingvisztikai aspektusa került előtérbe. M. Pintér Tibor hangsúlyozta, hogy a szociolingvisztikai megközelítés a szöveg befogadóit tartja elsősorban szem előtt; az a bibliafordítás legfontosabb célja, hogy a célnyelvi befogadóközönség minél könnyebben megértse a szöveg jelentését. Nida alkotta meg a dinamikus ekvivalencia fogalmát, mely azt jelenti, hogy a fordítás befogadói ugyanúgy reagálnak a fordításra, ahogyan az eredeti szöveg befogadói reagáltak az eredeti szövegre. Nida szerint a befogadó szempontjából az a legfontosabb, hogy a fordított szöveg természetes, pontos és érthető legyen. Később Nida felismerte, hogy ezt az elvet alkalmazva több olyan parafrazeáló fordítás született, ahol a Biblia eredeti szövegének alapértelme módosult, sérült. Ekkor, az 1980-as évek közepén alkotta meg Jan de Waarddal írt közös könyvében a funkcionális ekvivalencia fogalmát, ahol már az a fordítás fő célja, hogy a forrásnyelvi szöveg funkciói is megjelenjenek a célnyelvi szövegben.

Az 1970-es, 80-as évek új, társadalomközpontú szemléletet hoztak a nyelvtudományba: a kommunikáció-elmélet és a pragmatika vált meghatározóvá. E szemlélet lényege, hogy figyelembe kell venni a szöveg funkcióit és a befogadó kommunikációs hátterét is, és így kell megalkotni a célnyelvi szöveget.

A következő fontos elmélet, mely a bibliafordításokra nagy hatást gyakorolt, a Vermeer nevéhez fűződő skopos-elmélet. Ennek lényege, hogy a fordítás célja határozza meg azt, ahogyan fordítunk, ehhez pedig nem maga a forrásnyelvi szöveg a legfontosabb alapunk, és nem ekvivalenciát kell megteremtünk a fordítással, hanem azt kell megvizsgálnunk, milyen funkciókat hordoz a forrásnyelvi szöveg, és ezekből a funkciókból mi vihető át a célnyelvi szövegbe. Így adekvát célnyelvi szöveget lehet létrehozni. A funkcionalista megközelítésben a fordító nem a szöveget közelíti az olvasóhoz, hanem arra törekszik, hogy a szöveg funkcióit megvizsgálva és megértve kulturális hidat építsen fordításával.

Előadásának konklúziójaként M. Pintér Tibor elmondta, hogy a bibliafordításban a 20. század végére többféle módszert alkalmaznak, s ennek megfelelően többféle fordítás jön létre attól függően, hogy mennyire vonják be a különféle fordítások készítése során az olvasót, az olvasó kompetenciáit.

¹ Az előadó ppt-prezentációjáról származó idézet.

Az első szekció utolsó előadója Pecsuk Ottó, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának habilitált egyetemi docense volt, aki a Magyar Bibliatársulat vezetője is. Előadása *Az ökumenikus bibliafordítás célkitűzései és kihívásai az első próbafordítások alapján* címet viselte.

Először néhány fontos adatot ismerhettünk meg a készülő ökumenikus bibliafordításról. Bár az ötlet már az 1980-as évek második felében megfogant, az első konkrét lépés csak később, 2014-ben történt, amikor Bölskei Gusztáv, a Református Egyház Zsinatának akkori lelkészi elnöke levelet írt a Katolikus Egyháznak ebben az ügyben. Ezt követően megindultak az egyeztetések, majd felállítottak egy közös bizottságot, amely 2017-től 2020-ig rendszeresen ülésezett. Ez a bizottság az 1968-ban, majd 1987-ben a Bibliatársulatok Világszövetsége és a vatikáni Keresztény Egység Titkársága által elfogadott dokumentumokra támaszkodva létrehozott egy ún. „fordítási brief”-et, amelyben meghatározták a fordítás céljait, és lefektették az alapelveket. Ezután a COVID-19 pandémia közbeszólt, és egy időre leállt a munka, de végül 2022-ben elkezdődhettek a próbafordítások Péter első levelével az Újszövetségből és Ruth könyvével az Ószövetségből, melyek hamarosan elkészülnek, és meg fognak jelenni.

Az előadó Nida irányelvei mentén mutatta be először azt, hogyan készül ideálisan egy bibliafordítás, másodszer pedig azt, hogy az ökumenikus bibliafordítás ezek közül az elvek közül melyek megvalósítására törekszik, illetve milyen új szempontokkal egészül ki. Azokat a nidai normákat ismerhettük meg tehát, melyeket figyelembe kell venni egy bibliafordítás tervezésénél és kivitelezésénél. Ezek közül a legfontosabbak: a lehetséges hibák számbavétele (mind a mechanikus, szabálykövető fordítás, mind a parafrázálás kerülendő); a fordítás megfelelő előkészítése; az alapelvek tisztázása (ebben segít a „translation brief”, amelyben minden elvi és gyakorlati döntést rögzítenek). Továbbá fontos az is, hogy a fordítócsoport felépítését a fordítás céljaihoz igazítsák. Ma már szinte kivétel nélkül csoportban dolgoznak a bibliafordítók.

Az ökumenikus fordítás esetében egy nyelvi szakértő, stilisztika készíti az alapszöveget, aki folyamatosan konzultál a héberül vagy görögül jól tudó biblikusokkal. A fordítók mellett van két másik munkacsoport, az egyik az ellenőrző bizottság, amely ugyanabból a kilenc főből áll, akik a „fordítási brief”-et létrehozták, a másik pedig egy nagyobb, konzultánsokból álló csoport. A fordítási folyamat – ahogyan a szekció első előadásában is hallhattuk – három lépésből áll: elemzés, átváltás, újrastrukturálás, ez a három fázis azonban – ahogyan maga Nida is utal rá – nem különül el mesterségesen, hanem szinte öntudatlanul zajlik le a fordító fejében.

Az előadó szólt még a fordítás egységéről, mely Nidánál a perikópa, egy több igeversből álló, összefüggő, egybetartozó bibliai egység. Szintén fontos elv, hogy a szöveg ellenőrzése többféle módon történjen. Egyrészt a munkacsoportok tagjai hangosan felolvassák egymásnak az elkészült szöveget, másrészt az olvasóktól is várnak majd visszajelzéseket, amint megjelennek a próbafordítások. Pecsuk Ottó az ökumenikus fordítás néhány kiegészítő szempontjának ismertetésével zárta előadását.

A Fordításoktatási szakmai nap második szekciójának témája: *Milyen nyelvstratégiai elveket követhetnek a szerkesztők, utószerkesztők?* Eöry Vilma, a korábbi Magyar Nyelvstratégiai Intézet egykori munkatársa, *A fordításszöveg nyelvstratégiai értéke* című előadásában három fő kérdéstről beszélt: a nyelvstratégiáról, a nyelvi szabályozásról és a nyelvstratégiai szempontból „előremutató” fordításszöveg létrehozásához szükséges eszközökről.

„A nyelvstratégia olyan [...] *cselekvési terv*, amely a jelenre és a közeljövőre vonatkozik, de célja *egy nyelv távolabbi jövőjének biztosítása*.”² Azon nyelvek esetében készítenek ilyen tervet, amelyek a veszélyeztetett nyelvek közé tartoznak. A magyar nyelv nem számít veszélyeztetettnek, viszont mai állapotában nagyon erős angol befolyás éri, különösen a globális érvényű informatikának, illetve a médiafordítások szövegeinek köszönhetően. Magyarországon jelenleg nincs elfogadott nyelvstratégia, bár korábban dolgoztak ki ilyen terveket. Ezek azonban nem térnek ki a nyelvi szabályozás kérdéseire, mivel az nem mesterségesen történik, hanem a beszélőközösség alakítja folyamatosan. Ma már nem születnek olyan nyelvtanok, amelyek előírják konkrét nyelvi formák használatát, hanem a nyelvhasználatnak csak bizonyos részeit, például egyes területek terminológiáját, valamint a helyesírás kérdéseit szabályozzák.

A fordítók életében főszerepet játszik az idegennyelvi tudás mellett az anyanyelvi kompetencia, melynek erősítése – elemző módon is – nagyon fontos. Emellett terminológiai szótárak és adatbázisok, értelmező szótárak, nyelv művelő kézikönyvek és kézisztárak, valamint szövegtörzsek használata is segíti a fordítók munkáját. A záró gondolatok között elhangzott, hogy az idegen forrásnyelvről magyar anyanyelvünkre történő fordítás önmagában nyelvstratégiai értékű tett, mivel így gondoskodhatunk arról, hogy idegen nyelvű szöveg helyett anyanyelvűt olvashasson a célközönség.

A szekció második előadója Ludányi Zsófia, a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont munkatársa, a Nyelvhasználati és nyelvi tanácsadási kutatócsoport vezetője volt. Előadásában, mely a *Fordított szövegek nyelvi problémái – a nyelvi közönségszolgálati munka tükrében* címet viselte, azzal kapcsolatos tapasztalatait osztotta meg a hallgatókkal, hogy kik, illetve milyen nyelvi problémákkal, kérdésekkel fordulnak a nyelvi közönségszolgálatához tanácsért.

Röviden beszélt a nyelvi helyénvalóságról, mely a kontextus, azaz a közlés körülményeinek figyelembevétele nélkül nem ítéhető meg. Ezután bemutatta a Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálatának működését, végül pedig sok érdekes példát hozott azokra a kérdésekre, melyekkel – többek között – fordítók is megkeresik őket.

A példák között szerepelt egyházi szakszövegekhez kapcsolódó kérdés is: két bibliai, vegyes hangrendű tulajdonnév toldalékolásával kapcsolatban tett fel kérdést a kérdező. Vajon a *Kedorláómerrel* vagy a *Kedorláómerral*, illetve az *Amráfellel*

² Az idézet az előadó ppt-prezentációjából származik.

vagy az *Amráfella* a helyesen toldaléket tulajdonnév? Mindkét forma jelen van a nyelvhasználati gyakorlatban, ezért mindkettő elfogadható.

Összefoglalásként Ludányi Zsófia is hangsúlyozta, amit az előző előadásban is hallhattunk, tudniillik, hogy az elmúlt években a nyelvi problémák kezelésében, megvitatásában, megoldásában elmozdulás történt a normatív szemlélettől abba az irányba, hogy alulról felfelé építkezve, a nyelvhasználói nézőpontokat is bevonva, valós nyelvi adatokra, korpuszadatokra támaszkodva történjen a nyelvi tanácsadás.

A második szekció végén egy kerekasztal-beszélgetésre került sor, melyre a konferencia szervezői egyházi és keresztény kiadók képviselőit hívták meg, akik a fordítóképzésben felmerülő kérdésekre válaszoltak saját szemszögükből, gyakorlati oldalról.

Hét kiadótól érkeztek a vendégek: az Encián Kiadótól Nagy Gábor és Scholz Éva, a kiadó vezetői; a Harmat Kiadótól Herjeczki Kornél igazgató; a Kálvin Kiadó képviselőjében Galsi Árpád igazgató; a Luther Kiadótól Miklósné Székács Judit vezető szerkesztő és fordító; a Szent István Társulat képviselőjében Farkas Olivér igazgató és Kránitz Mihály, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanára, fordító és lektor; a Magyar Kurír – Új Ember Kiadótól Kuzmányi István igazgató-főszerkesztő; az Új Város Kiadó részéről pedig Paksy Eszter szerkesztő volt jelen. Négy kérdésre válaszolt minden kiadó képviselője:

1. Milyen szempontok alapján választják ki a fordítókat az egyházi kiadványok fordításainak elkészítéséhez? Milyen szakmai háttérrel, képesítéssel rendelkeznek ezek a fordítók?
2. Mi a fordítandó, kiadásra szánt szövegek funkciója, műfaja? Mire érdemes a hallgatókat felkészíteni?
3. Milyen útmutatásokkal látják el a fordítókat a kulturálisan kötött kifejezések, megnevezések (reáliák) fordítása kapcsán? Hogyan segíthetik a kiadók útmutatással például az idegen tulajdonnevek, illetve a szakszavak fordítását az egyházhoz kötődő szövegekben?
4. Mennyire érzékelhető az új technológiák térnyerése az egyházi szakterületen megrendelt fordítások kapcsán? Segít(het)i-e az egyházi fordítók munkáját a gépi fordítás, a mesterséges intelligencia alkalmazása?

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői saját tapasztalataik alapján, kiadói gyakorlatukból származó szempontok megosztásával hasznos tudást adtak át a gyakorlóról fordítóknak, valamint a fordítóképzés oktatóinak.

A harmadik, utolsó szekcióban, mely az *Egyházi fordítás és tolmácsolás a gyakorlatban* címet viselte, három előadás hangzott el. Az első előadó Szilágyi-Kósa Anikó, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara Német Nyelv és Irodalom Tanszékének habilitált egyetemi docense volt, aki a KRE szakfordítói szakirányú továbbképzésén bölcsészettudományi és egyházi szakfor-

dítást is oktat. Előadásának címe: *Mennyiben segít a gépi fordítás az egyházi szakszövegek fordításában?*

Az előadó arra a kérdésre kereste a választ, vajon tudja-e kezelni a gépi fordító a felekezeti különbségekből eredő szóhasználat kérdéseit és a teológiai szakszavakat. Előadásának bevezető részében bemutatta a szövegek kiválasztásának fő szempontjait, a kurzuson ajánlott segédeszközöket, majd ismertetett egy esettanulmányt, melyet egy egyházi-teológiai szövegnek a hallgatók által utószerkesztett gépi fordításai alapján állított össze.

Az általános tapasztalatok összegzése után a konferencia résztvevői példákat láthattak értelemzavaró félrefordításra, metaforikus kifejezések és alkalmi szóösszetételek fordítására. A gépi fordítás ezeket az eseteket nem tudta jól kezelni, ezért jelentős utószerkesztésre volt szükség a vizsgált szöveg esetében. Szintén sok tévedés adódott abból, hogy sem a google fordító, sem a deepL ingyenes, de még a deepL előfizetői változata sem ismerte a szövegben előforduló egyházi terminusok és tulajdonnevek jelentős részét, ezekkel sem tudott megbirkózni. Összegzőképpen elhangzott, hogy – a jelen állapot szerint – a gépi fordító nem tudja megfelelően kezelni a felekezeti különbségeket és a teológiai szakszavakat.

A szekció második előadója Szentirmay Piroska, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája Fordítástudományi Doktori Programjának negyedéves PhD-hallgatója volt. Előadása képzési szempontból kapcsolódott a konferencia tematikájához, arra a kérdésre keresve a választ, hogy *Hogyan készítheti fel a fordító- és tolmácsolás a hallgatókat egyházi tolmácsolásra?*

Négy példáját ismerhette meg a hallgatóság az egyházi tolmácsok képzésének, melyek közül az első a dél-koreai Handong Global Egyetemen zajló kétéves posztgraduális tolmácsképzés. Ez a program protestáns kontextusban zajlik, az első évben az elméleti teológiai képzésre, míg a második évben a gyakorlati képzésre helyeznek nagyobb hangsúlyt.

A második képzési program Rómában, a Verbita rend keretein belül, tehát katolikus kontextusban, nem egyetemi keretek között zajlik. Egyhetes nyári tanfolyamokon készítenek fel egy-egy konkrét egyházi eseményre (például a 2016-os krakkói Ifjúsági Világtalálkozóra) több különböző nyelvpárban dolgozó kombinált tolmácscsapatot, melyben professzionális és nem professzionális tolmácsok közösen dolgoznak.

A harmadik példa egy katolikus lelkiségi mozgalomhoz, a Fokolaré mozgalomhoz kötődik. Az ő megközelítésük teljesen más, önkéntes tolmácsokkal és fordítókkal dolgoznak, akik tapasztalati úton, önképzéssel sajátítják el a tolmácsoláshoz szükséges ismereteket. Az alapító viszont nagy hangsúlyt helyez a képzésükre, de nem a nyelvi közvetítés, hanem a doktrinális ismeretek elmélyítése területén.

Az utolsó példa egy arizonai többnyelvű, pünkösdi közösség, ahol a tolmácsok gyakorlati képzésével a közösségnek egy olyan tagja foglalkozik, aki maga is képzett tolmács. A tolmácsokat saját képzési programja szerint, egyénre szabottan készíti fel az egyházi tolmácsolásra. A képzési példák után megismerkedhetett a

konferencia hallgatósága Szentirmay Piroska empirikus kutatásának eredményeivel is, melyet magyarországi tolmácsok körében végzett.

A szekció végén, egyben a nap záró előadásaként egy Vanuatun élő magyar misszionárius házaspár, a Wycliffe Bibliafordítók szervezetének munkatársai, Greizer Zsófia és Miklós számoltak be a missziós terepen tapasztalt fordítási problémákról és érdekességekről. Vanuatu nyolcvanhárom szigetből álló ország, Ausztráliától keletre, a Fidzsi-szigetektől nyugatra fekszik.

Az országnak három hivatalos nyelve van: angol, francia és biszlama, mely egy – nagy mértékben az angolra épülő – pidzsin nyelv. A különböző szigeteken élő körülbelül 300 000 őslakos több mint száz törzsi nyelvet beszél, közülük a Tanna szigetén beszélt netvár nyelv a legnépesebb a maga 10-12 000 fős beszélőközösségével. Erre a nyelvre egy ausztrál lekipásztornak köszönhetően már elkészült az Újszövetség fordítása a 2000-es években, azonban ez „nyersfordítás”, amelynek végső formába öntésén jelenleg is dolgozik a misszionáriusok csapata.

A nyelvészek körében rendszeresen felmerülő kérdés, hogy érdemes-e ezekre a nagyon kicsi nyelvekre lefordítani a Bibliát, egyrészt mivel a kihalás veszélye fenyegeti őket, másrészt pedig mivel az írásbeliségnek nincs hagyománya ezekben a kultúrákban. Az internet globális térhódításával azonban, mely Tannán is tetten érhető, lehetőségessé vált, hogy istentiszteleteken, bibliatanulmányozó alkalmakon egy applikáció segítségével kövessék az olvasni tudó netvár anyanyelvű beszélők a Biblia szövegét.

Gyakorlati kérdéseket, példákat is szép számmal hoztak az előadók. Elmondták többek között, hogy a magyar anyanyelvű fordítóknak viszonylag könnyű megérteni a netvár nyelv igeragozási és toldalékolási rendszerét, viszont a bibliafordítás során sok esetben dilemmát okoz például a többesszám használata, mivel létezik duális, triális és plurális többesszámú ragozás is. Hasonló kihívást jelent egy-egy bibliai szakasz fordításakor például az, hogy felszólító módban lehet inkluzív és exkluzív személyragot is használni. Ha az előbbi ragozási formát választjuk, akkor a beszélő beleérti a hallgatót is a felszólításba, ha viszont az utóbbit, akkor kizárja őt a cselekvésből, amelyre felszólít.

További nehézséget jelent az irányok átültetése, mivel a netvár nyelvben szinte minden irányt az égtájakkal fejeznek ki. A Nida által is említett példáról is szó esett: mivel a vanuatui kultúrában ismeretlen a hó, ezért felmerül a kérdés, hogy amikor a Szentírásban a „fehér, mint a hó” összehasonlítás szerepel, hogyan fordítsák azt le netvár nyelvre. Sok egyéb, kulturálisan kötött kifejezést említettek az előadók (bárány, ló, búza, kenyér, szőlő stb.). Záró gondolataik kapcsolódtak a konferencia első szekciójában elhangzó előadásokhoz: az igény a fordítás céljának meghatározására, valamint a nyelvstratégiával kapcsolatos kérdések a missziós terepen, a bibliafordítás gyakorlatában is fontosnak bizonyulnak.

A konferenciát Kovács Tímea szavai zárták. A Károli Egyetem Anglisztika Tanszékének kutatócsoportja nevében megköszönte az előadóknak értékes kutatásaik bemutatását, valamint a résztvevőknek, hogy érdeklődésükkel megtisztelték az előadókat és a szervezőket egyaránt. Záró gondolatként Eőry Vilma előadását

idézte fel, melyben a fordítást nyelvstratégiai tettként értékelte az előadó. Ez a fordítókra és a fordításoktatókra is felelősséget ró, hiszen e felelőség tudatában kell és érdemes munkájukat végezniük. A konferencia előadásaiból konferenciakötet készül, melyet haszonnal forgathatnak majd mindazok, akik az egyházi szakfordítás és annak oktatása iránt érdeklődnek.

Irodalom

Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

TransELTE 2024 és OFFI 2024 Konferencia

***Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék,
Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt.
2024. március 20–22.***

Tóth Boglárka Fanni

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: toth.boglarka.fanni@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5738-0441>

A TransELTE fordítástudományi konferencia 2024-ben 26. alkalommal került megrendezésre március 20. és 22. között. A téma a piacorientáltság és a versenyképesség volt a nyelvi közvetítésben. A konferenciát Réthelyi Orsolya dékánhelyettes és Robin Edina Intézetigazgató nyitotta meg az ELTE BTK Kari Tanácstermében.

A megnyitó után a Genti Egyetem két kutatója és oktatója tartott plenáris előadást. Lieve Macken az olvasó szempontjából vizsgálta meg a fordítás folyamatát. Sonia Vandepitte pedig a generatív mesterséges intelligencia fordítóképzésben való felhasználását mutatta be az általa a témában indított kurzuson szerzett tapasztalatai alapján. Előadása zárásaként Vandepitte hangsúlyozta, hogy szerinte nem a mesterséges intelligencia fogja elvenni a fordítók munkáját, hanem azok a fordítók, akik megtanulják használni a mesterséges intelligenciát.

Az első kávészünetet követően Klaudia Bednárová-Gibová (Eperjesi Egyetem) mutatta be kutatását, amelyben azt vizsgálta, hogyan találnak a fordítók boldogságot a munkájukban. Célja az volt, hogy bemutassa a fordítói munka valóságát, valamint hogy többet megtudjon a fordítók hozzáállásáról és érzéseiről a munkájukkal kapcsolatban. Az eredményei alapján a szabadúszó fordítók a legboldogabbak. Ezután Raquel Lázaro Gutiérrez (Alcalai Egyetem) a pszichiátriai intézményekben történő tolmácsolás kihívásairól beszélt. A délelőtti szekciót pedig Wojciech Figiel (Varsói Egyetem) zárta, aki a tolmácsolás akadálymentesítéséről a látássérült tolmácsok számára tartott érdekes előadást, ezzel párbeszédet elindítva a konferencia közönségével is.

Hivatkozás: Tóth B. 2024. *TransELTE 2024 és OFFI 2024 Konferencia (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék, Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt 2024. március 20–22.) Fordítástudomány 26. évf. 1. szám. 141–144.*

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.11>

Az első nap délutánján a TransELTE történetében először került megrendezésre a holland szekció (Nederlandstalige Sessie). Ennek során a résztvevők négy holland nyelvű előadást hallgathattak meg. Balogh Katalin (Leuveni Katolikus Egyetem) a jogi tolmácsok és a képzési intézmények közötti hálózat kiépítésének fontosságáról beszélt. Rena Zendeel (Utrechti Egyetem) az orvosi környezetben való informális tolmácsolásról tartott előadást, amelyben kiemelte, milyen nagy probléma, hogy sokszor az ilyen helyzetekben gyermekeket alkalmaznak tolmácsként. Az előadást követően Robin Edina azt javasolta, hogy a konferencián megjelent képzőintézmények képviselői a jövőben indítsanak egy kampányt, annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet erre a problémára. Egy rövid kávészünet után Marketa Stefková (Comenius Egyetem, Pozsony) az ad hoc tolmácsok képzéséről, illetve a krízishelyzetekben való tolmácsolásról tartott előadást. A holland szekciót Pavlína Knap-Dlouhá (Palacky Egyetem, Olomouc) zárta a *Tolmácsolás az örökbefogadási eljárások során* című előadásával.

Ezt követően került megrendezésre az F épület Kerényi termében az Alumni találkozó, valamint a Francia Becsületrend és Nemzeti Érdemrend Magyar Díjazottjainak közös pályázatának díjátadója. A konferencia első napját végül a *Rapid-Randik a szakmával* című program zárta, amelynek keretein belül az érdeklődők az intézményben végzett elismert gyakorló fordítókkal, tolmácsokkal és nyelvi mérnökökkel találkozhattak és beszélgethettek.

A konferencia második napja Károly Krisztinának, a Nyelvtudományi Doktori Iskola vezetőjének beszédével indult, majd a konferencia résztvevői két plenáris előadást hallgathattak meg. Heltai Pál (Szent István Egyetem) a gépi fordítás, a fordítóképzés és a fordításelmélet aktuális kérdéseit járta körbe. Előadásában megállapította, hogy a gépi fordítás is fordítás, azonban a fordítás folyamata jelentősen eltér a humán fordításoktól, illetve, hogy a fordításelmélet oktatására és ismeretére továbbra is szükség van. Ezután Csatár Péter (Debreceni Egyetem) tartotta meg előadását a kognitív transzlatológiáról, kiemelve, hogy a témában egyelőre több kérdést lelhetünk fel, mint választ.

A plenáris előadásokat a Fordítástudományi Doktori Program doktoranduszainak előadásai követték. Elsőként Gabányi Réka Rebeka tartott előadást a közösségi tolmácsok kompetenciáiról, különös tekintettel az egészségügyi tolmácsolásra. Engel Izolda a közérthetőség szerepéről beszélt a jogi szakfordításokban, valamint bemutatta a témában készített kutatását. Tóth Boglárka Fanni előadásában a számítógéppel támogatott konzekutív tolmácsolás kutatásával és elméleti hátterével ismerkedhettek meg a résztvevők. Szlávik Szilárd pedig a lektorált humán fordításokat és az utószerkesztett gépi fordításokat hasonlította össze előadásában. A Fordítástudományi Doktori Program szekcióját a 2023-ban a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék végzett hallgatói körében elvégzett pályakövetési kérdőív bemutatása zárta. A végzett hallgatók karrierútját vizsgáló felmérés Robin Edina vezetésével és három doktorandusz, Gabányi Réka Rebeka, Nagy Gabriella és Tóth Boglárka Fanni közreműködésével jött létre. A kérdőív eredményei alapján Robin Edina jövőbeli célként tűzte ki a technológia fejlesztését a tanszéken, a szorosabb

együttműködést a szakmai szervezetekkel és hogy még nagyobb hangsúlyt fektessünk a gyakorlati és a piaci ismeretekre a képzés során.

A második nap délutánján került megrendezésre a TranslatingEurope Workshop az Európai Bizottság jóvoltából. A workshopot az Európai Bizottság fordítószolgálat (DGT) részéről Nikula Kunte nyitotta meg, ezután a résztvevők három előadást hallgathattak meg. Ingemar Strandvik (DGT) részletesen bemutatta a fordítás minőségének kérdéseit. Farkas Ágnes (DGT) előadásában azt mutatta be, hogy hogyan segíti az Európai Bizottság munkáját a mesterséges intelligencia kiterve az eTranslation, eBriefing és eSummary eszközökre, amelyek az Európai Bizottság saját fejlesztései. Végezetül Joss Moorkens (Dublini Egyetem) adott elő a nagy nyelvi modelleken alapuló generatív mesterséges intelligenciáról, a minőségről, a fordítói kompetenciákról és a fordítás automatizálásáról.

A konferencia második napját egy kerekasztal beszélgetés zárta, melynek témája *A fordító eltűnése – egy veszélyeztetett szakma?* volt. A beszélgetésben Lieve Macken (Genti Egyetem), Farkas Ágnes (DGT), Ingemar Strandvik (DGT), Joos Moorkens (Dublin Egyetem) az ELTE BTK részéről pedig Szlávik Szilárd vett részt. Eszenyi Réka (ELTE BTK), a kerekasztal moderátora, összesen tizenegy témát vetett fel, amelyekre a beszélgetés résztvevői reagáltak. Szó esett például a fordítás minőségének kérdéséről a technológia fényében, a fordítás hatáiról és a fordítóképzésről, valamint az is felmerült, hogy lesznek-e még humán fordítók a jövőben. A résztvevők nagyon érdekes gondolatokat osztottak meg a témákkal kapcsolatban. Az idei kerekasztal beszélgetés nagyon népszerűnek bizonyult, hiszen a helyszínen jelenlévő hallgatóságon kívül az online közvetítést több mint kilencvenen követték figyelemmel. A program végeztével a hallgatóság soraiból is érkezett néhány érdekes kérdés. A nap végül fogadással zárult, ahol a résztvevőknek lehetősége nyílt még kötetlenebb formában beszélgetni az előadókkal.

A konferencia harmadik napja az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) szervezésében valósult meg, a helyszín pedig a gyönyörű Károlyi-Csekonics-palota volt. A téma idén *Minőségi és versenyképes nyelvi közvetítés a közszférában* volt. A konferencia harmadik napját Németh Balázs, az OFFI új vezérigazgatója nyitotta meg beszédével. Ezután Szoatak Szilvia lektorátusvezető előadása következett, aki az OFFI fennállásának 155. évfordulója alkalmából egy kis időutazásra kalauzolta a hallgatóságot és részletesen beszámolt az elmúlt években végzett munkáról.

A megnyitó után plenáris előadások következtek, elsőként Henrik Nilsson (European Association for Terminology) adott elő a terminológiai közvetítésről, majd a Bécsi Egyetemről érkezett Barbara Heinisch előadása következett, amelynek fókuszában szintén a terminológia állt, azonban egészen más kontextusban, a ChatGPT oktatásával kapcsolatban a fordítóképzésben. A szekciót záró Arle Lommel (CSA Research) személyesen nem tudott részt venni a konferencián, így az ő előadását a fordítás hitelességéről az AI korában videófelvételről tekinthették meg a résztvevők.

A kávészünetet követő szekcióban az érdeklődők négy előadást hallgathattak meg arról, hogy hogyan működik a hiteles fordítás és milyen a hites fordítók helyzete a szomszédos országokban. Sárosi-Márdírosz Krisztina (Sapientia EMTE, Marosvásárhely) a romániai helyzetet mutatta be, Szabó Mihály Gizella (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem) a fordítók szlovákiai helyzetéről mesélt, Lulic Emil (VMNT, Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács Fordítási Osztály, Szabadka) a hiteles fordítás kihívásaira hívta fel a figyelmet Szerbiában, Varga Zsolt (OFFI) pedig az osztrák bírósági tolmácsolásról és hiteles fordításról tartott előadást történelmi visszatekintésben. A vendégelőadók Szoták Szilvia előadásának nyomán párhuzamot vontak a magyarországi helyzettel és a saját országaikban a szabályozásokkal kapcsolatos különbségeket, illetve érdekességeket emelték ki.

Az előadásokat kerekasztal-beszélgetés követte *Aktuális kihívások a fordítóiparban* címmel és Szoták Szilvia moderálásával. A kerekasztal-beszélgetésben részt vett Grosser Tamás (MFTE), Bán Miklós (Proford), Beták Patrícia (SZOFT) és Nagy Levente Péter (OFFI). A beszélgetőpartnerek a fordítóipar meghatározó állami, piaci és civil szervezeteinek vezetői olyan aktuális kihívásokról beszéltek, mint az MI-alapú megoldások hatása a fordítói munkára, az MI és minőségpolitika viszonya, illetve annak kérdése, hogy az MI-alapú megoldások exponenciális fejlődésével hogyan tudnak a szakma képviselői lépést tartani.

A konferencia két könyvbemutatóval zárult, mindkettőt Tamás Dóra (OFFI) vezette. Az első könyv a Tamás Dóra (OFFI) szerkesztésében megjelent *Terminológiastratégiák és jogi alapterminusok holland, orosz, spanyol és portugál nyelven* volt. A kötet holland részéről Kántor-Faragó Márta (DE), spanyol részéről Sermann Eszter (SZTE), orosz részéről pedig Palásthy György (szabadószo tolmács) beszélt.

A második bemutatott könyv a Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Péché Olívia szerkesztésében megjelent *Bevezetés a fordítás és tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész* volt. Az első kötet, az *Általános rész*, 2022-ben jelent meg, a második kötet, a *Speciális rész* 2024-ben. A második kötet három nagy témakörben (fordítás, tolmácsolás, audiovizuális fordítás) ad módszertani tanácsokat a kezdő kutatóknak. A 426 oldal terjedelmű könyv 22 szerző munkája, közülük heten vettek részt a beszélgetésben: Tamás Dóra (OFFI), Robin Edina (ELTE), Klaudy Kinga (ELTE), Seidl-Péché Olívia (ELTE), Lesznyák Márta (SZTE), Fóris Ágota (KRE) és Bakti Mária (SZTE). Robin Edina pedig azt is elárulta, hogy már a harmadik kötet is készülében van.

Az ELTE BTK Nyelvi Intézetének Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke és az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Intézet közös fordítástudományi konferenciája idén is nagy számú érdeklődőt vonzott. A 26 évvel ezelőtt indult sikeres konferenciasorozat egyre inkább nemzetközivé válik, amit a külföldi előadók növekvő száma is mutat. A konferencia nyelve magyar, angol és holland volt, a szinkrontolmácsolást a Fordító és Tolmácsképző Tanszék hallgatói biztosították.

Eszenyi Réka

Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében

**Budapest: Eötvös Kiadó, 2023. 195. pp. ISBN 978-963-489-649-4 (pdf),
DOI: <https://doi.org/10.21862/Transl.HuXMach.2023.8>**

Csatár Péter

Debreceni Egyetem

E-mail: csatarpeter@unideb.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5157-2840>

A humán fordítás és a gépi fordítás viszonyának elemzése az egyik legaktuálisabb és ennél fogva az egyik legintenzívebben kutatott téma a mai fordítástudományban. Sokféle perspektíva, sokféle módszer jellemzi azokat a munkákat, amelyek az ember-gép kommunikáció ezen speciális terénümát igyekeznek feltérképezni. Eszenyi Réka kötete ehhez az aktuális témához kapcsolódik okfejtéseivel és empirikus kutatásaival, a kötet főcíme pedig ki is jelöli a perspektívát: *Humán fordító és gépi fordítás*. A kötet fókuszában ennek megfelelően a humán fordító áll, pontosabban a fordító 21. századi, változóban lévő szerepe. Eszenyi nyolc leckét magában foglaló monográfiája ennyiben a manapság erősödő „fordítótudomány” (Chesterman 2009; Klaudy 2019, Malaczkov 2022) egyik első átfogó magyarázatának is tekinthető.

A kötet egyszerre visszatekintés és előrejelzés. A nyolc leckéből négy foglalkozik a fordítói munkát nagymértékben átalakító és mára meghatározóvá váló

Hivatkozás: Csatár P. 2024. Eszenyi R.: Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 145–150.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.12>

technikai innovációkkal, azok közelmúltjával és jelenével, a hangsúlyt a neurális gépi fordításnak a fordítói kompetenciára, valamint a fordítói/lektori munkafolyamatokra gyakorolt hatására helyezve – külön fejezetet szentelve az utószerkesztési kompetenciának. Az ötödik fejezetben Eszenyi egy attitűdvizsgálat eredményeit mutatja be, amely a fordítóknak a gépi fordításhoz való viszonyát mérte fel kérdőíves módszerrel. A hatodik és hetedik fejezetben egy, a fordítók munkahelyi boldogságát feltérképező kvantitatív, valamint egy további, Eszenyi saját, interjúkon alapuló kutatása olvasható. A nyolcadik, összefoglaló fejezet, a gépi fordítás és a fordítóképzés viszonyrendszeréből kiindulva tekinti át visszamenőleg a kötet ismeretanyagát. A kilencedik fejezet pedig egy rövid kitekintés a fordító, a fordítói munkafolyamatok, valamint a fordítástudomány jövőjéről.

Az első nagyobb téma, amely az első fejezetben kap helyet, visszatekintés a gépi fordítás történeti előzményeire az ALPAC-jelentéstől (1966) a különböző gépi architektúrákon át a neurális hálózatokig, illetve a ChatGPT világáig. Eszenyi nemcsak „a gépi fordítás evolúcióját” ismerteti ebben a fejezetben, hanem a „gépi minőségbecslés” terén zajló fejlesztéseket is felvillantja. A kötet második fejezete perspektívát vált és a fordítói folyamatot a humán oldalról szemlélve azt a témát járja körül, hogy miképpen helyezzük el a humán fordítási folyamatban a gépi fordítás jelenségét. Kiindulópontja Gile (2009) kétfázisú fordítási folyamatmodellje, valamint Tirkonnen-Condit (2005) elmélete a 'fordítói monitorról'.

Mint tudjuk, mind a két modell még abban a klasszikus fordításelméleti paradigmában fogant, melynek alaptétele volt, hogy a humán fordító a fordítási folyamat minden lépésének tervezője, kivitelezője, és részben ellenőre is, azaz egy személyben választja meg a fordítási stratégiát, rögzíti a fordítási egységeket, sőt még az ellenőrző mechanizmusokban is szerepe van. Eszenyi végkövetkeztetése az, hogy a gépi fordítás a célnyelvi megformálás lépését veheti át a fordítási munkafolyamatban, míg – modelltől függően – a monitoring (Tirkonnen-Condit) és az elfogadhatóság, illetve a szöveghűségi próba (Gile) döntéshozatalai továbbra is a humán fordító (utószerkesztői) illetőségi körében maradnak.

Eszenyi elemzése – véleményem szerint – továbbvihető lenne abban az irányban, hogy miképpen változnak meg a modellben a hangsúlyok azáltal, hogy a célnyelvi megformálást átveszi a gépi fordítás. A kétfázisú modell számára ugyanis kihívást jelent az, hogy a célnyelvi megformálás gépi produktuma már azt megelőzően rendelkezésre áll, hogy a fordító/utószerkesztő az adott kiinduló nyelvi szövegszegmensről jelentéshipotéziseket alkotott és tesztelt volna. Nem zárható ki, sőt feltételezhető, hogy a célnyelvi fordítás hozzáférhetősége befolyásolja a fordítót/utószerkesztőt a kiinduló nyelvi szövegre vonatkozó jelentéshipotéziseinek megalkotásában, azaz a gépi fordítás felkínálta jelentések válnak a fordítói/utószerkesztői jelentéshipotézisek kiindulópontjává. Ennek a kérdésnek messzire vezető elméleti következményei vannak, amelyekről azonban az idevágó empirikus kutatások csekély volta miatt egyelőre csak találgatásokba lehetne bocsátkozni. Annyi azonban leszűrhető, hogy a gépi fordítás megjelenése, és az utószerkesztés előtér-

be kerülésével a fordító kényszerűen „távolodik” a kiinduló nyelvi szövegtől a jelentéshipotéziseinek megalkotásakor.

A harmadik és a negyedik fejezetben a fordítói kompetencia különféle modelljei, valamint azok alkompetenciái (digitális kompetencia, utószerkesztés) állnak a középpontban. Olyan történeti áttekintést olvashatunk, amely a kommunikatív kompetencia fogalmától indul, és amelyet a PACTE kutatócsoport (Hurtado Albir 2017), valamint az Európai Fordítói Mesterképzések (EMT) kompetenciamodelljeinek, illetve azok frissített, átdolgozott változatainak a bemutatása követ (EMT 2017, 2022). A modellek fejlődéstörténetének szabatos, valamint az egyes modellek alkotóelemeinek részletes ismertetése azok számára, akik még nem találkoztak a modellekkel, kiváló kiindulópont, ugyanakkor – megítélésem szerint – a kötet fókuszát, azaz a gépi fordítás és a humán fordítás viszonyát tekintve, túlságosan is részletes. A két utolsó alfejezet szerencsére visszahelyezi a korábbi vágányra a gondolatmenetet, amelyekben Eszenyi a digitális kompetenciákkal, valamint azzal a nagyon izgalmas kérdéssel foglalkozik, hogy „Vannak-e a gépi fordítónak kompetenciái?”.

Heltai (2014) gondolat kísérletéhez kapcsolódva azt mérlegeli, hogy bár a kiemelt felől tekintve úgy tűnhet fel, hogy az algoritmus esetében „valódi” fordítóval van dolgunk, ám a célnyelvi megformálást végrehajtó mesterséges intelligencia nem rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyeket az ismertetett fordítói kompetenciamodellek tulajdonítanak a fordítónak. Ha mint fordítóra tekintünk a mesterséges intelligenciára, akkor Eszenyivel megállapíthatjuk, hogy a gépi fordító gyorsan és hatékonyan tanul, azaz komoly fejlődést mutatnak az eredményei az utóbbi tíz évben. A fordítói kompetenciának ezért mára az egyik legintenzívebben fejlesztendő területévé vált a gépi fordítás használatának megtanulása, fejlődésének nyomon követése, és korlátainak folyamatos monitorozása.

Valentinyi (2022) kutatásaira utalva Eszenyi rámutat, hogy a gépi fordítást leíró terminológia megválasztása szintén fontos fordítástudományi feladat. Erre csak ráerősíthet a recenziens azzal, hogy a kötet maga is példázza az algoritmusokkal kapcsolatos terminológiai bizonytalanságot. A kötet kvázi szinonimaként használja a 'gépi fordító' és a 'gépi fordítás' kifejezéseket, és nem reflektálja azt, hogy a 'gépi fordító' kifejezés tulajdonképpen perszonalizálja az algoritmust, cselekvő, szándékvezérelt aktorrá téve azt. Ezzel pedig akarva-akaratlanul is állást foglal abban a kérdésben, hogy fordítónak tekinthető-e a gépi fordítást végző algoritmus. Ez a terminológiai bizonytalanság ugyanakkor nem a szerző hibája, hanem a jelenséggel kapcsolatos általános bizonytalanságból ered, hiszen pl. a ChatGPT ma már interakciós lehetőséget is biztosít a fordító számára, ami által korrigálhatóvá válik egy rossz vagy kevésbé sikerült megoldás, ahogyan azt Eszenyi is szemlélteti egy a ChatGPT-vel folytatott párbeszéddel (vö.: 29. o.).

Az utószerkesztéssel külön fejezet (a negyedik) foglalkozik, ami teljesen indokolt, hiszen a gépi fordítással teljes mértékben összefonódó humán kompetenciáról van szó, amely az ember-gép interakció *par excellence* terepe a fordításban. Eszenyi ebben a kontextusban a lektori és az utószerkesztői kompetencia összevetésére fókuszál, amivel kiválóan tudja szemléltetni a gépi fordítás térnyerésével

bekövetkező változásokat a fordítások humán ellenőrzési folyamatában. Mérleget vonva a kutatások ismertetésekor arra a következtetésre jut, hogy a lektori és az utószerkesztői tevékenység összevetésére vonatkozó vizsgáldások, hasonlóan más területekhez, amelyek a gépi fordítással foglalkoznak, egyelőre inkább több nyitott kérdést, mint választ eredményeznek.

Míg a kötet első négy fejezete a humán és gépi fordítás viszonyával, valamint a gépi fordításnak a fordítási munkafolyamatba történő beépülésének hatására átalakuló kompetenciaterképpel foglalkozik, addig az ötödik, hatodik és hetedik fejezet empirikus kutatásokat mutat be a humán fordítóra fókuszálva. Az ötödik fejezetben egy 2023 elején végzett nagyobb volumenű kérdőíves felmérésről olvashatunk, melynek résztvevői az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT) magyar nyelvi osztályán alkalmazotti minőségben dolgozó fordítók voltak, és amelynek az volt a célja, hogy feltárja a humán fordítók viszonyát a gépi fordításhoz (33 kérdés formájában).

A kapott válaszokat Eszenyi négy hipotézis tesztelésére használta fel: (H1) a gépi fordítás pozitívan befolyásolta a fordítói munkát; ez a hipotézis megerősítést nyert, legalábbis annyiban, hogy a válaszadók szerint a gépi fordítás hatékonyabbá, gyorsabbá tette a fordítást. Ugyanakkor a pozitív összkép ellenére, a közzétett adatok alapján árnyalni lenne szükséges ezt a képet, hiszen a (H1)-hez tartozó más válaszok alapján a fordítói munka a gépi fordítással nem vált szerethetőbbé és érdekesebbé, sőt a végleges szöveg minőségén sem javít a gépi fordítás a válaszadók szerint.

A (H2) hipotézis szerint a gépi fordítással stresszesebbé válik a fordítói munka. A (H2) hipotézis nem nyert megerősítést, azaz a válaszadók szerint nem lett stresszesebb a munkájuk a gépi fordítás megjelenésével a munkafolyamatban. Ez az eredmény – miként azt Eszenyi kiemeli – egybecseng a szakirodalomban eddig megjelent adatok elemzéseivel. Fontos további megfigyelés, hogy a stresszfaktor hatásának erősödését jelzi az, hogy a legtöbb válaszadó szerint a gépileg előfordított szöveg hibáit sokszor nehéz észrevenni. A felmérés adatai között ez volt az egyik legnagyobb átlagpontoszámot elérő válasz, ami arra utal, hogy a gépi fordítás hibáinak azonosítása terén mind a gépi minőségellenőrzésnek, mind az utószerkesztés oktatásának sok jövőbeni tennivalója lesz.

A (H3)-as hipotézis sem igazolódott be, a válaszadók szerint a fordítói munka nem vált monotonabbá és kevésbé kreatívvá a gépi fordítás megjelenésével. A (H4) hipotézis, mely szerint a fordítói szakma gyengül a gépi fordítás megjelenésével, szintén nem volt alátámasztható a felmérés adataival, és ez arra utal, hogy a professzionális fordítók nem látják veszélyben a munkájukat, és nem tartanak a fordító eltűnésétől sem.

A kötet hatodik és hetedik fejezete egy, a magyar kutatásokban eddig kevésbé jelenlévő területre kalauzol el bennünket: a fordítók státuszának, illetve boldogságkutatásának területére (magyarul a presztízskutatáshoz lásd Pataky 2022, a fordítói emóciókutatás pszichológiai aspektusaihoz lásd Élthes 2022). A hatodik fejezetben ismertetett dán kutatók vállalati, uniós és szabadúszó fordítókra vonat-

kozó státusz kutatásai Eszenyi meglátása szerint mintaként szolgálhatnak magyar státusz kutatásokhoz is, mivel mind elméleti, mind módszertani értelemben kiérlelt alapokon állnak. A fordítói boldogság kutatás szlovák műfordítókra, hites fordítókra, uniós fordítókra terjedt ki, és a munkahelyi boldogságot vette górcső alá hét szempont alapján kérdőíves formában. A két kutatás ismertetése meglehetősen részletes, és el is bizonytalanodik az olvasó, hogy miképpen kapcsolódnak a státusz kutatások és a boldogság kutatások a gépi fordítás – humán fordítás viszonyának témaköréhez. A hetedik fejezet aztán világossá teszi, hogy Eszenyi a hatodik fejezetet módszertani és terminológiai felvezetésnek szánja, amelyre támaszkodva hiánypótló kutatást végez: neurális gépi fordítást használó humán fordítókkal készített félig strukturált interjúkat, amelyekben a gépi fordításhoz való érzelmi viszonyulásukról kérdezi őket, és beszélgetést folytat a fordító megváltozott státuszáról a gépi fordítás korában. Az interjúk során Eszenyi domináns motívumokat igyekszik azonosítani, és ezeken keresztül rajzolja meg a hét interjúalany fordítói profilját a gépi fordításhoz való viszonyuk szemszögéből. A legfontosabb érzelmi motívumok, amelyek visszatérő elemek az interjúalanyok megnyilatkozásaiban, a következők: a gépi fordítással csökkenő erőfeszítés következtében felszabaduló idő és energia, valamint a gépi fordítás használatából, a gépi megoldásokból származó digitális öröm. Fontos téma az interjúk során a fordító eltűnése, ami érzelmileg is foglalkoztatja a fordítókat, ugyanakkor csak kevesen vannak, akik a fordító eltűnését prognosztizálják. Az interjúk részletei szinte megelevenítik a témákat, a résztvevők megnyilatkozásai pedig további vizsgálódások forrásai is lehetnek a fordítói minőség, a szövegfelhasználás, továbbá a fordítás adatkezelési, és etikai kérdései területén.

A kötet utolsó tematikus fejezete, a nyolcadik, a gépi fordításban való jártasság (*professional machine translation literacy*) oktatási dimenzióját állítja a középpontba, és kiemeli, hogy nem csak a fordítóképzésben részt vevő hallgatóknak, de az őket oktató tanároknak is új ez a terület. Ennélfogva a képzők képzése legalább akkora hangsúlyt kell, hogy kapjon, mint a fordítóképzés hallgatóinak oktatása a gépi fordítás területén. Ehhez Eszenyi a gépi fordításról szóló, folyamatosan bővülő szakirodalom figyelemmel kísérését és az önálló *learning by doing* típusú önképzést, illetve a csoportos tréningeket ajánlja. Szerencsére ezekből bőven lehet válogatni a jelenlegi oktatási piacon. A kilencedik, a zárófejezet a korábbi fejtegetések rövid összefoglalóit tartalmazza, annak a reménynek hangot adva, hogy a kötetben bemutatott eredmények nem egy disztópikus jövő felé mutatnak, amelyben a humán fordító eltűnik, és amelyben gépi fordító végzi a célnyelvi megformálást, az utószerkesztést pedig kiváltja egy kockázatelemzésen alapuló minőségbiztosítást szolgáltató applikáció.

Eszenyi kötete egyszerre áttekintés a közelmúltról, látélet a gépi fordítás versus humán fordítás jelenéről, és bizakodó jövőkép a fordítástudományról. A kötet olvashatóságát a fejezetek elején a tárgyalt kérdések felsorolása, a fejezetek végén pedig rövid összefoglalók segítik. A kötet végén egy, az alapfogalmakat magyarázó rövid glosszárium is található. A kötetet szívesen ajánlom azoknak a fordítás-

kutatóknak, akiket érdekel, hogy miként éli meg a humán fordító a gépkorszak beköszöntét, és mindenki másnak, aki el kíván gondolkozni azon, hogy milyen viszonyt érdemes kialakítani a közeli jövőben a gépi fordítással kapcsolatban fordítóként, vagy oktatóként a fordítók képzésében.

Irodalom

- ALPAC 1966. Languages and machines: Computers in translation and linguistics: A report by the Automatic Language Processing Advisory Committee, Division of Behavioral Sciences, National Academy of Sciences, National Research Council. Washington, D.C., National Academy of Sciences, National Research Council. Elérhető: https://nap.nationalacademies.org/resource/alpac_lm/ARC000005.pdf
- Chesterman, A. 2009. The name and nature of translator studies. *HERMES - Journal of Language and Communication in Business* Vol. 22 No. 42. 13–22. <http://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Élthes Á. 2022. A fordítói „bőbeszédűség” – kognitív-emocionális háttér. *Porta Lingua* 2022/1. szám. 35–48. <https://doi.org/10.48040/PL.2022.1.4>
- EMT (European Master’s in Translation) 2017. EMT Competence Framework 2017. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/emt_competence_fwk_2017_en_web.pdf
- EMT Competence Framework 2022. European Commission, Brussels. https://commission.europa.eu/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en
- Gile, D. 1995/2009. *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Revised edition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <http://doi.org/10.7202/1012757ar>
- Heltai P. 2014. Mi az, amit a gép nem tud fordítani? In: Fata I., Veresné Valentinyi K. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 7–29.
- Hurtado Albir, A. (ed.) 2017. *Researching Translation Competence by PACTE Group* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.127>
- Klaudy K. 2019. Dr. Zeyk Adéle Agatha Christie fordítója. In: Nyomárkay I., Nagy S. I. (szerk.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 143–155.
- Malaczkov Sz. 2022. Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED-fordítók profilja. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 82–115. <https://doi.org/10.35924/forditud.24.2.3>
- Pataky É. 2022. *A tolmácsok foglalkozási presztízse Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.160>
- Tirkkonen-Condit S. 2005. The monitor model revisited: evidence from process research. *Meta* Vol. 50. No. 2. 405–414. <https://doi.org/10.7202/010990ar>
- Veresné Valentinyi K. 2022. A gépi fordítás kihívásai a szakfordítóképzésben. *Porta Lingua* 2022/1. szám. 69–80. <https://doi.org/10.48040/PL.2022.1.7>

Summaries in English

Tímea BÁNKI

Comparing the Information Structure of Spanish and Hungarian from a Translation Point of View

Abstract: In this chapter, I examine the compatibility of information structures of Hungarian and Spanish: their similarities, differences through a parallel corpus. In the analysis, I compared whether the focus and topic constructions in the source languages kept their roles, and whether the topic and focus constructions found in the target language were originally topics and foci. I concluded that in the Hungarian translation there were more focus constructions than in the original Spanish work, and I also found that when translating into Spanish, focused elements tended to disappear. It seems that Hungarian uses the focus construction more frequently and prefers it in the case of deictic and anaphoric adverbials, in which the meaning is less straightforward (*so, there, here*). Another finding is that there is a difference in topic shift. It can be explained by the fact that the truth value of a sentence is unaffected by a specific definite NP in topic position. As opposed to focusing, through which the truth value of a sentence is changed. For this reason, translators deviate from the original text in case of a topic shift. One of my aims was to collect translation solutions. These examples illustrate how the differences between the information structure of the two languages can be bridged translation techniques.

Keywords: information structure of Hungarian and Spanish, translation of topic, translation of focus, operations between Spanish and Hungarian, functional sentence perspective

Sonja ĐELATOVIĆ

Difficulties in classifying and identifying culturally bound expressions

Abstract: Although the translation of culturally bound expressions has become an extremely popular topic in translation studies, in practice, due to differences in terminology and definitions, it turns out to be a very complicated task to

categorize these items and to identify them in specific contexts. The present study seeks to answer the question of what advantages and shortcomings the existing classification systems have, as well as what challenges translation researchers face when categorizing and identifying culture-specific expressions. Therefore, the aim of the study is to map and compare some of the better-known classifications, and to present my own classification system based on Vlahov and Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) and particularly Heltai (2018), which includes three major categories: extralinguistic culturally bound expressions, referring to realities outside of language, intralinguistic culturally bound expressions and proper nouns as a separate category.

Keywords: culturally bound expressions, categorization, extralinguistic, intralinguistic, proper nouns

Márta KÓBOR, Szilárd SZLÁVIK

Error Identification and Awareness in the Development of Post-editing Competence

Abstract: In response to the advancement of neural machine translation and market needs, the use of machine translation and post-editing is increasingly being introduced in Hungarian translation courses. However, their teaching does not yet have many tried and tested methods similar to those of human translation, use of CAT-tools or even proofreading. It is clear from international literature and training experience that one of the prerequisites of successful post-editing is the objective assessment of the MT output, namely the recognition of errors in the target language text. Our research was carried out with translation students from two Hungarian universities (ELTE and PTE) in the spring semester of the academic year 2022/23, in order to assess the potential effects identifying and raising awareness of errors in neural machine translations have on the development of critical MT use and PE (post-editing) competence. Our hypothesis is that error detection and identification exercises will make students more critical of machine translated texts and more likely to identify errors that need to be corrected during post-editing. This paper presents the first results of a qualitative, manual analysis of two exercises carried out at the beginning and the end of the semester.

Keywords: machine translation, post-editing, error detection, error identification, awareness

Krisztina KÁROLY

Turning a PhD Seminar into a Research Group: Descriptive Models for Group Research and Publication

Abstract: Through the example of a doctoral seminar, this study presents the experiences, opportunities and research methodological factors that can efficient-

ly contribute to the success of group research and the publication of the ensuing results. The paper builds upon a course taught at the Translation studies PhD programme at Eötvös Loránd University, Budapest as a case in point to be able to propose descriptive models of the processes of group research and group publication (research article writing). These descriptive process models belong to analogue models and represent in a flowchart the participants, the components, their distribution over time and their relation to each other during the two processes. Although these models are based on a PhD seminar in translation studies, they are not only applicable to translation studies and to PhD seminars, but more widely, too, to research and publication in other disciplines and contexts, conducted in smaller or larger groups as well. Besides the modelling attempt, the paper also highlights the difficulties and preconditions of group work, as well as the personal qualities that group members and leaders need in order to work together effectively and successfully. The paper concludes by a summary of the quality standards that typically pose challenges in designing empirical research, which can be effectively ensured by properly guided and conducted teamwork, not only in the actual research itself, but also in the publication of its results.

Keywords: model, translation studies, research methods, research group, scientific research, publication

Piroska SZENTIRMAY

Interpreting in an Ecclesiastical Setting from the Users' Perspective

Abstract: The exploratory case study examines user expectations in an ecclesiastical setting and with the help of empirical data describes the role that users attribute to the interpreter in this context, the set of criteria by which they evaluate the actual interpretation and the qualities and skills they expect from language mediators. The questionnaires filled in by the participants of a pastoral conference organized by the Hungarian Catholic Church focused on interpreting in an ecclesiastical setting in general and on the simultaneous interpreting provided in Italian and Hungarian at the specific ecclesiastical event. On the one hand, the findings confirmed empirical data published to date regarding user expectations, as respondents assessed the quality of interpreting on the basis of fidelity and terminological accuracy, but speech production was also a key feature for them. On the other hand, as a context specific expectation, they ranked the membership of the interpreter in the given religious denomination as important, thus to be present not only as a service provider but also as a participant, getting involved in the interpreted religious event with commitment and ministry.

Keywords: user expectations, simultaneous interpreting, ecclesiastical context, quality of interpreting, interpreter competences

Orsolya VARGA

Hungarian Literature in the Netherlands from the Second World War to the Early 2000s

Abstract: In minor languages, being isolated, translation has played a prominent role from the very beginning: the first written language memorial in Hungary is a translation, and the Dutch written tradition also began with translations. Today, according to the data from the UNESCO Index Translationum, the Netherlands is sixth in the list of the fifty countries with the highest number of translations, and Hungary is thirteenth. In this paper, I will attempt to summarise which Hungarian literary works were published in Dutch translation from the Second World War to the early 2000s, and under what circumstances. Since a translated text can only become literature through its reception, just like the original work, I will also examine the impact of translation on the receiving culture.

Keywords: translation history, literary translation, Dutch literature, Hungarian literature, translation reception

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató szerzőinknek

A folyóirat célja

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító és Tolmacsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői, és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:

Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.

Telefon: (+36 1) 411 6500/5894

Honlap: <http://languages.elte.hu>

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail-címére kérjük küldeni:

klaudy.kinga@btk.elte.hu

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenziens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, oldalszám és ISBN szám. **Konferenciabeszámoló:** A konferenciabeszámoló címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata: a **Krónika** és a **Levelezés**.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferenciabeszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötté egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítjük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük, szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetét közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az internetes hivatkozások linkjét ne írjuk bele a tanulmány szövegébe. Az internetes hivatkozásokat csak akkor soroljuk be az irodalomjegyzékbe, ha tudományos műről van szó. Mindig pontosan nézzünk utána a szerzőnek címnek és évszámnak és csak utána jöjjön a link. A nem tudományos hivatkozások pl. interjúk, újságcikkek, rendeletek, hivatalos dokumentumok szerepeljenek külön **Internetes hivatkozások** címszó alatt. Ha a link gömbölyű zárójelben van, a letöltés ideje legyen szögletes zárójelben. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója, azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**

(*Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni!*)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. *Translating Science*. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**

Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra**
(*Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni!*)
Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>
- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**
Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.
- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**
Klaudy K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1). https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations
- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**
ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf [Letöltve: 2021. 09. 03.]

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában. Az 1999 és 2005 közötti számok a MEK-ben <https://epa.oszk.hu/04100/04125>, a továbbiak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat-szerkesztő rendszerében <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT. 1088 Bp. Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3–4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

Etikai záradék

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a **Committee on Publication Ethics (COPE)** kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2024. 26. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Bakti Mária	Szegedi Tudományegyetem
Bánki Tímea	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Biró Adrienn	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék MA hallgató
Csatár Péter	Debreceni Egyetem
Đelatović Sonja	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Eszenyi Réka	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Károly Kriszina	ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
Kóbor Márta	Pécsi Tudományegyetem BTK
Macsáriné Istvánné Szegedi Eszter	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Seresi Márta	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Szabó Csilla	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Szentirmay Piroska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szlávik Szilárd	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Tóth Boglárka	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Van Waarden Franciska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Varga Orsolya	ELTE BTK Néderlandisztikai Tanszék

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)